

“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”

KO'P TARMOQLI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIY-ONLAYN

KONFERENSIYASI

**FARG'ONA VILOYATI, FARG'ONA SHAHRI
ISTE'DOD KO'CHASI 1-UY. 1-XONADON**

+99891-152-93-14

WWW.ACADEMIA-SCIENCE.ORG

“ACADEMIA SCIENCE”

ISSN (E) – 2181 – 1334

“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA
YECHIMLAR” MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA
ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYASI

MATERIALLARI TO‘PLAMI

30-MAY, 2021-YIL

Google Scholar

WORLD of
JOURNALS

www.academiascience.uz

TAHRIRIYAT

Editor in chief

Eshmatov Gayratjon Marupovich

Executive Secretary

Abdullahayev Ravshanjon Inomjon ugli
*He is a history teacher at Baghdad District
8 Secondary School*

Preparing for publishing

Khalikov Mukhriddin Tavakkaljon ugli
Fergana State University

Bosh muharrir

Eshmatov G‘ayratjon Ma’rupovich

Mas’ul kotib

Abdullahayev Ravshanjon Inomjon o‘g‘li
*Bag‘dod tumani 8-umumiy o‘rta ta’lim
maktabi tarix fani o‘qituvchisi*

Nashrga tayyorlovchi

Holiqov Muhriddin Tavakkaljon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti

Tahrir kengashi a’zolari

Sultonali Mannopov

O‘zbekiston xalq artisti, professor

Eshmetov Izzat Do‘simbatovich

*O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi,
texnika fanlari doktori, professor*

Matibaev Taspolat Baltabaevich

Sotsiologiya fanlari doktori (DSc), Professor, Turon FA Akademik

Abdullahayev Muzrobojan Gulamovich

Andijon davlat universiteti, professor

Akramova Shahnoza Abrorovna

*Milliy gvardiya Xarbiy-texnika instituti Psixologiya va pedagogika kafedrasи
mudiri, Pedagogika fanllari doktori, dotsent*

Arslanov Sharafutdin Sultanovich

kimyo fanlari doktori, professor

Tuychiyeva Inoyat Ibragimovna

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Oripov O‘rolboy Ahmedovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, PhD

Fazliyeva Zebo Kamarbekovna

O‘zbekiston davlat Xoreografiya Akademiyasi, dotsent

Azimov Baxtiyor Ganievich

O‘zbekiston davlat konservatoriysi, Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Xusanova Xayriniso Tayirovna

O‘zMU, sotsiologiya fanlari nomzodi, dotsent

Smaylova Gulmari Yuldashevna

Dotsent

Bazarov Otobek Odilovich

Qo‘qon davlat pedagogika instituti, PhD

Popov Dmitriy Vladimirovich

*Andijon mashinasozlik instituti, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori
(PhD)*

Xudoyberddiyev Elyor Xatamovich

*O‘zbekiston yoshlar ittifoqi Farg‘ona viloyat Kengashi raisining birinchi
o‘rinnbosari, “Shuhrat” medali sohibi*

Atadjanova Ma‘rifatxon Qurbonaliyevna

Furqat tumani XTB boshlang‘ich ta’lim metodisti

Toshtemirov Otobek Abidovich

Farg‘ona politexnika instituti

MUNDARIJA / TABLE OF CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

1.	CHET TILI O'QITUVCHILARIDA MULTIMEDIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MALAKALARINI SHAKLLANTRISH Atamuratov Azad	6
2.	БОЛАЛАР СЎЗ-ИЖОДИДА НУТҚИЙ ИННОВАЦИЯНИНГ НАМОЁН БЎЛИШИ (ЛИНГВОПРАГМАТИК АСПЕКТ) Мунаввара Қурбонова	10
3.	MADANIYATLARARO KOMMUNIKATSIYADA MEDIATA'LIMNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI Mamanabiyeva Shahrizoda	15
4.	"MAJOLIS UN-NAFOIS" ASARIDAGI AYRIM ANTROPONIMLAR TAHLILI Nuriddinova Vazira	19
5.	VERBAL VA NOVERBAL VOSITALARNING MILLATLAR O'RТАSIDAGI BOG'LIQLIGI Qurbanboyeva Shoxida Farxodovna	31
6.	DISNEY MULTFILMLARIDAGI KUY-QO'SHIQLARNING O'ZBEK OILASIDAGI YOSH BOLALARGA TA'SIRI Tillayeva Mokhiniso	38
7.	НОВЕРБАЛ ВОСИТАЛАРНИНГ БОЛАЛАР НУТҚИДА ШАКЛЛАНИШИ Хасанова Гулрух Хайруллаевна	42
8.	QO'SHMA GAP TURLARINING SUBSTANSIAL TALQINI ABDULLA QAHHONING "SAROB" ROMANI TAHLILI ASOSIDA Hojiyeva Nigina	45
9.	THE USAGE OF PEDAGOGICAL MECHANISMS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING FOR DEFECTOLOGISTS Aliyeva Dilafruz Muxtarovna	49
10.	BIR SO'Z TARIXI Odilov Abdug'affor Haydarovich	53
11.	CURRENT STATUS OF WORKING WITH CHILDREN WITH DISORDERS Egamberdiyeva Muqaddas Gupronqul qizi Xaydarov Doniyor Yusuf o'g'li	56
12.	FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING TARKIBI VA FRAZEOLOGIZMLARNING SINFLARGA AJRATILISHI G'afurova Hilola	59
13.	METAPHORS IN ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN SAYINGS Gulnoza Axmadova	63
14.	HALIMA XUDOYBERDIYEVA INJULARIDAGI FALSAFIY MOHIYAT VA ULARNING BADIYI AHAMIYATI Hayitboyev Yorqinjon O'rmonali o'g'li	66
15.	ВОСПИТАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ НА ПРИМЕРАХ ФОЛЬКЛОРА Quvvatova Mohira Xikmatillayevna Ravshanova Marvarid Masud qizi	71
16.	LINGUODIDAKTIK MAQSADLAR VA ULARNING QO'LLANILISHI Shodiya Tashpulatova	74
17.	KELISHIK SHAKLLARI VA ULARNING IFODALANISHI Atamizayeva Rahimaxon	76
18.	O'QUVCHILAR O'RТАSIDA ASARLARNI MAKTABLARDA TARG'IBOTINI O'TKAZISH "MEN SEVGAN ASAR" Avezova Nargiza Rasulbek qizi	80
19.	O'TKIR HOSHIMOV "DUNYONING ISHLARI" QISSASIDAGI DIALOGLAR HAQIDA Muxtorova Maftuna Erkin qizi	82
20.	TASAVVUF SHE'RIYATI TIMSOLLARI Bustanova Feruza	87
21.	O'ZBEK TILI GRAMMATIKASI OT SO'Z TURKUMI Boboqulova Zilola Hamza qizi	91
22.	O'ZBEK MODERN HIKOYACHILIGI: "JAJMAN" HIKOYASI HAQIDA Ulug'bek Abdunazarov	95
23.	PHRASEOLOGICAL MEANING: LINGVOPRAGMATIC APPROACH Rajapova Malika Ahmadali qizi	99

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMY-ONLAYN KONFERENSIYASI**

24.	PROBLEMS AND STRATEGIES IN CONSECUTIVA TRANSLATION Ro'ziyeva Madina	104
25.	DEYKSISNING LISONIY TIZIMDAGI O'RNI VA UNING TASNIFLANISHI Sarbarova Dilnoza Nosirjon qizi	107
26.	O'ZBEK TARJIMASHUNOSLIGINING ULKAN YUTUG'I Shernazarov Ixtiyor	111
27.	"JOME' UL-XUTUT" ASARIGA BIR NAZAR Shirinova Nargiza Nuritdin qizi	114
28.	LINGUODIDAKTIKANING ASOSIY TUSHUNCHА VA XUSUSIYATLARI Shodiya Tashpulatova	120
29.	BADIY MATN TURLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI Saatova Surayyo Ismailovna	122
30.	SO'ROQ GAPLARGA OID ZAMONAVIY QARASHLAR Ismoilova Shodiya	125
31.	INTRODUCING WITH SELF-DESTRUCTIVE BEHAVIOR: WHAT IT IS AND CAN WE CONTROL IT? Eshnayev Nortoji Jumayevich Atakhujaeva Shahlo Anvarovna	128
32.	THE USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION IN THE EURASIAN SPACE Tillyashaykhova Makhsuda Abdusattarovna Samigova Gulandom Abdujabbarovna	133
33.	"YAKKA AHMAD" VA "ERNAZARXON" DOSTONLARIDA YETAKCHI MOTIVLARNING QIYOSIY TADQIQI MASALASI To'laganova Nilufar Nigmat qizi	137
34.	TILSHUNOSLIKDA DEYKSIS HODISASI: O'RGANILISH TARIXI VA AMALIY AHAMIYATI Yuldasheva Madina Alimjon qizi	143
35.	АНВАР ОБИДЖОН ШЕЪРЛАРИДА МУБОЛАГА САНЪАТИ Янгибаева Назира Гулмановна Бегдуллаева Динора Рустембаевна	147
36.	DAVLAT TILINI O'RGATISHDA TA'LIMIY O'YINLARDAN FOYDALANISH USULLARI (O'zbek tili misolida) Muhayyo Annayeva	151
37.	МЕХР-МУХАББАТ ВА САДОҚАТ ТИМСОЛИ Зулфия Асаматдинова	154
38.	ТРЕБОВАНИЯ К РАЗВИТИЮ НАУКА О РУССКОМ ЯЗЫКЕ И ПОДГОТОВКЕ К ПРОГРАММЕ ОЦЕНКИ PISA Axmedova Zebixon Qudratovna	158
39.	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАБОЧЕЙ ТЕТРАДИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА Курбанова Ирода Махиржановна	161
40.	ИБРАТНИНГ ПУБЛИЦИСТИК МЕРОСИ Кабулова Замира Адилбаевна	166
41.	ТИЛ – МАҶНАВИЯТ КЎЗГУСИ Мадаминова Раъно Юсуфбаевна	170
42.	ТУРЛИ ХИЛ ҚОБИЛИЯТЛИ ЎҚУВЧИЛАРДА ИНГЛИЗ ТИЛИ ЎҚИТИШ МУАММОЛАРИ Ибайдуллаева Диороам	174
43.	DAVLAT TILI-BIRLIGIMIZ, BORLIGIMIZ RAMZI Yulduz Nurjanova	177

TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MALAKALARINI

SHAKLLANTRISH

Atamuratov Azad

Xorazm viloyati Yangibozor tumani 19-sonli umumiy o'rtalim mabtabining
ingliz tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada chet tili o'qituvchilarida multimediya texnologiyalaridan foydalish malakalarini shakllantrishning samaralari, bularni o'quvchilar BKMLarini rivojlantirishdagi ahamiyati kabi ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: multimediya, muammoli ta'lim, slayd, prayektor, kompyuter dastur.

Xalqning boy, zamonaviy madaniyati, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiya sohasidagi yutuqlari asosida mutaxassislar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir.

Bugungi kunda xorijiy tilni bilish o'ta muhim ahamiyat kasb etayotganligi bois chet tili o'qitish tizimini ham isloh etish, ta'lim jarayonlarida zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishni ilg'or usullarini chet tili o'qitish amalyotida qo'llashni ta'lim tizimidagi dolzarb masalalardan biriga aylandi. Shuningdek mustaqil respublikamizning jahon hamjamyatida tutgan o'rni tobora o'sib, xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy aloqalar keng quloch yozayotganligi kelajagimiz bo'lgan yosh avloddan chet tilini mukammal bilish zaruriyatini tobora oshirmoqda. Texnik taraqqiyot qanchalik ilgarilab ketgani sayin yangi-yangi texnik vositalar yaratilib amaliyotga tatbiq etilmoqda. Ta'limga oid texnik vositalar ham shular jumlasidan. Bu esa zamonaviy o'qituvchida ushbu texnik o'quv vositalaridan o'quv jarayonida shunchaki foydalanib qo'yishi emas, balki o'quv maqsadiga ko'ra yani ma'lum bir mavzuni o'rganishdan ko'zlangan maqsadga mos foydalish kerakligini taqazo

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

etadi. Bu deganimiz foydalanilayotgan o'quv texnik vositalarni qo'llash vaqtini soni [ya'ni bir martali yoki takroriyli] xamda metodlarini to'g'ri tanlay bilish va qo'llashni ham nazarda tutadi. Bulardan tashqari ulardan foydalanish bilan bog'liq psixologik, pedagogik omillarni ham hisobga olish talab etiladi. Ilgari darslarda slayd va magnitafon tasmalaridan foydalanilsa bu dars multimediyalik hisoblangan bo'lsa, hozirgi kunda bu dars multimediyalik hisoblanishi uchun unga maxsus kompyuter dastur, proyektor, video va boshqa interaktiv vositalardan foydalanishni o'z ichiga olish kerak bo'ladi. Multimediya ta'lim oluvchilar uchun eng samarali usullardan hisoblanadi. U ta'lim jarayonini boyitib uning samaradorligini oshiradi, til o'rganuvchilarning faolyatini oshiradi, yangi ma'lumot olishni bir necha bor tezlashtiradi. Hozirgi kunga kelib, o'qituvchi dars jarayonini bu vositasiz tasavvur qilolmaydi. Dars shakli ham bu texnologiya ta'sirida o'zgarib ketadi. Ilgari dars jarayonida o'qituvchi faol rolni o'ynagan bo'lsa, hozirgi kunda o'quvchi o'qituvchi bilan bir qatorda hatto ba'zi holatlarda o'qituvchi passiv rolni o'ynovchi shaxs bo'lib hisoblanmoqda. O'qituvchi faqat bilim beruvchi bo'lib hisoblangan bo'lsa, hozirda u yo'l ko'rsatuvchi, yo'nalish beruvchi kishi sifatida faoliyat yurutmoqda xalos. Multimediya darsining asosiy vazifalariga barcha o'quvchilarni dars jarayoniga jalb qilish, ularning tilga bo'lган qiziqishini oshirish, berilgan yangi darsni o'quvchilarga turli xil vositalar orqali chuqur singdirish va ularda tilga bo'lган ko'nikmalarini shakllantirish sanaladi. Chet til o'qitishda texnika vositalardan foydalanishdan asosiy maqsad:

- * Ko'rgazmalilikni kuchaytirish;
- * Problemali ta'limni amalga oshirish;
- * O'quvchilarni turli kishilar nutqini eshitishga va tushunishga o'rgatish;
- * Og'zaki nutq tezligini o'stirish;
- * O'rganilayotgan til materiallarini hayotga bog'lash;
- * O'quvchilarni g'oyaviy siyosiy va axloqiy tarbiyalash;
- * O'quvchilarni mustaqil ishslashga o'rgatishdan iborat.

Bugungi kunda yangi elektron darsliklar, o'quv va o'quv-uslubiy qo'llanmalar yaratilmoqda. Ular o'quvchilar savodxonligini oshirish, nutqini o'stirish aqliy

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

qobiliyatini o'stirish, aqliy qobiliyatini rivojlantirish, mantiqiy fikrni takomillashtirish, ijodiy fikrlay olish hamda ta'lim tizimlari orasidagi uzviylikni ta'minlashga qaratilmoqda. Ma'lumki ta'lim jarayonini kompyuterlashtirish nafaqat ta'limiy axborotlarni yaxshilash balki, yangi axborot texnologiyalari elementlarini ham o'zlashtirishga yordam beradi. Ayniqsa chet tillarini o'rganishda kompyuterlar o'qituvchining mehnatini onsonlashtirib, dars jarayoni samaradorligini oshirishini alohida ta'kidlash zarur. Yaxshi multimediyali dasturlarni to'g'ri maqsadga yo'naltirilishi zarur, chunki o'quv materiali aniq bir mavzuni yorita olishi, dastur o'quv jarayonining barcha komponentlarini qamrab olishi shart. Zamonaviy texnik vositalarning ta'lim jarayoniga kirib kelishi ta'lim jarayonini zamonaviylashtirishda katta ahamiyat kasb etmoqda. O'quvchilar qaysi sohada o'qimasinlar chet tillarni zamonaviy texnik vositalar orqali o'rganish ularning oldiga qo'ygan maqsadlariga yetishda intensiv vosita bo'lib xizmat qiladi. Yetuk pedagogik mahorat va keng ilmiy saviyaga ega bo'lish yangilikni his qila olish, davr bilan teng hamnafas bo'la bilish hozirgi zamon o'qituvchisining eng asosiy vazifasidir. Mana shu fikrlarimizdan kelib chiqib, biz o'quvchilarimizni chet til o'qitishda eng ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanib o'qitishni amalga oshirishimiz zarur. Zamonaviy kompyuter auditoriya mashg'ulotlari eng qulay texnik vosita hisoblanadi. Chet tillarini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilar umumiyl madanyatini rivojlantirishda yanada sifatli darajaga ko'tarish hamda ularning kompyuter texnikasi va chet tillarini sifatli o'zlashtirish imkonini beradi. Chet tili darslari jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish, o'quvchining tilga bo'lgan qiziqishini yanada oshirish va ularning tildan egallaydigan bilim, ko'nikma va malakalarini yuqori bo'lishini ta'minlaydi. Shuning uchun chet tillar ta'limida quyida turli xil yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish nazarda tutilgan;

* Kompyuter texnalogiyasi [internet resurslari]

* Test topshiriqlarini kompyuter orqali amalga oshirish, elektron habarlar, elektron darslik, o'quv qo'llanmalar, lug'atlar yaratish.

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

* Chet tillarni o'qitishda internet yordamida bevosita masofaviy ta'limgan foydalanish.

* Talabalarning o'quv faolyatini, mustaqil ishlarini tabaqali tashkil etish hamda kompyuterli nazorat tashkil etish.

* Texnik vositalardan [video, audiomagnitafon, proektorlar]dan foydalanish

* Ko'rgazmali qurollardan foydalanish [mavzular sxemasi, mavzular bo'yicha rasmlar] Texnik vositalar yordamida dars mavzulari bo'yicha taqdimotnomalarni yoritish kabilardir.

Xulosa sifatida shuni aytish joizki ingliz tili hozirda butun dunyoda qo'llanilayotgan tillardan biridir. Ingliz tilini o'qitish metodikasi chuqur va ko'p bosqichli tarixga ega. Bu vaqt mobaynida tilni o'qitishning ko'plab metodlari yaratildi va vositalari amalda bo'ldi. Shular qatoriga til o'qitish bo'yicha qo'llaniladigan texnik vositarni ham kiritishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alimov SH. S. Intensiv metodlar, interfaol metodlar, noan'anaviy dars o'tish usullari, didaktik o'yinlar. Andijon 2009

2. S. Saidaliyev "Chet tili o'qitish metodikasidan ocherklar". Namangan 2004.

3. www.ziyonet.uz

**БОЛАЛАР СЎЗ-ИЖОДИДА НУТҚИЙ ИННОВАЦИЯНИНГ НАМОЁН
БЎЛИШИ (ЛИНГВОПРАГМАТИК АСПЕКТ)**

Мунаввара Қурбонова

филология фанлари доктори, доцент

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти
университети

Аннотация: Мақола болалар сўз-ижодининг прагматик талқинига бағишиланган бўлиб, унда онтогенез даврида нутқий инновацияниң юзага келиш сабаблари тадқиқ этилган. Ўзбек болалари томонидан коммуникатив мақсаднинг ифодаланиши, улар нутқининг ўзига хос жиҳатларини акс эттирувчи дейқтик бирликлар, пресуппозиция сигналлари ва коннотатив воситалар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: болалар нутқи, коммуникатив мақсад, сўз-ижод, нутқий инновация, нутқий акт, дейксис, пресуппозиция, коннотация.

Маълумки, болалар нутқи коммуникатив мақсаднинг ифодаланиши, мулоқот иштирокчиларининг эътиборини жалб этишига кўра ўзига хослиги билан катталар нутқидан ажralиб туради. Бу ҳолат уларнинг коммуникатив фаолиятида лингвокреатив тафаккур маҳсули сифатида юзага келган нутқий инновацияларда яққол намоён бўлади. К.Чуковский бу ҳақда шундай деб ёзади: “Атрофимда ўйнаб юрган болаларнинг жаранглаган товушлари тинимсиз қулоғимга эшитилиб турарди. Авваллари болаларнинг бундай ширин сўзларидан фақат завқланардим, холос. Кейинчалик эса унинг ширинлиги билан бирга, катта илмий аҳамияти борлигига ҳам ишонч ҳосил қилдим. Чунки болалар нутқи устида илмий-тадқиқот иши олиб борсак, биз уларнинг ажойиб фикрлаш қонуниятларини ҳам очишимиз мумкин, деган хulosага келдим”. [1, 4]

Жаҳон тилшунослигига болалар сўз-ижодида нутқий инновацияларнинг юзага келиши билан боғлиқ муаммолар асосан психолингвистик нуқтаи назардан ўрганилган. Бунда, айниқса, Л.Виготский [2, 92], Г.Черемухина, А.Шахнарович [3, 168], С.Цейтлин [4, 64-73], Т.Гридина [5, 152] каби тадқиқотчиларнинг хизматлари каттадир.

Болаларга хос нутқий инновациянинг юзага келиш сабабларини аниқлашда прагматик ёндашув ҳам муҳим ўрин тутади. Прагматиканинг асоси нутқий акт ҳисобланади. Болалар инновациялари локутив акт, пропозиционал акт [6, 155] каби нутқий акт турларини ғайриодатий шаклда ифодалашга хизмат қиласди. Улар нутқида локутив акт баъзан нутқий меъёрлар талаби остида, баъзан унга амал қилинмаган ҳолда ифодаланади. Болаларга хос локутив актда прагматик муаммонинг юзага келиши уларнинг лексик бирликлар захираси, тор доирадаги лексикадан фойдаланиши, лексик бирликни қай тарзда ўзлаштиргани каби омиллар билан боғлиқ. Масалан, Салоҳиддин Асқаров (4 ёшу 2 ой) томонидан айтилган “*Кўчада қор миқдим*” гапида қўлланган *миқдим* сўзи Тошкент шаҳар шевасида сўзлашувчи болалар нутқида кўп ишлатиладиган *лиққим* (кўп) социолектининг орфоэпик ўзгаришга учраган шакли ҳисобланади. Бола муайян ижтимоий гурух нутқига хос бўлган бу бирликни кам эшитгани учун унинг талаффузини хотирасида ёрқин саклаб қола олмаган. Натижада унинг нутқида айни сўз билан боғлиқ фонетик ассоциацияга асосланган нутқий инновация юзага келган.

Баъзан локутив акт боланинг сўзни аввал эшитган бўлса ҳам, уни тушуниб идрок қилиш имконияти нисбатан чекланганини кўрсатади. Бу ҳолат бадиий асарларда ҳам реал ҳаёт воқелигига мувофиқ тарзда акс этган. Масалан:

Акрам ҳозир яхши бола бўлишини жуда-жуда истар эди. У дадасидан қанчалик хурсанд бўлиб бораётганини айтгиси келарди. Уйга келганда машиналарини онасига кўрсатди-да:

— Мен катта бўлсам, — деди, — дадамга ўхшаган **кимик** бўламан.

Мактабда ўқитувчилик қиласиган Муҳаббат она:

— “**Кимик**” эмас, “химик”, — деб унинг хатосини тўғрилади.

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

Бувиси Собира хола Акрамнинг чучук тилидан завқланиб:

- Кимик бўладиган неварамдан ўргилай! – деди. (П.Қодиров. “Акрамнинг саргузаштлари”)

Мактабгача ёшдаги болалар нутқида табиий равишида содир бўладиган бундай фонетик ўзгаришлар катталарда кулги, бола нутқидан завқланиш каби ҳис-туйғуларни уйғотиши билан фонопрагматик хусусият касб этади.

Баъзан болалар томонидан ҳосил қилинган нутқий инновациялар прагматик тўсиқ) [6, 155]ни юзага келтириши мумкин. Масалан:

Юлдуз. Уч яшар.

- Нима ейсан, Юлдуз, нокми, шоколадми?
- **Ноколад!** (Ў.Хошимов. “Дафтар ҳошиясидаги битиклар”)

Бола нутқида қўлланган *ноколад* сўзида нок ва шоколад назарда тутилган бўлиши ёки бу сўз беихтиёр ҳосил қилинган бўлиши мумкин. Биринчи талқинда бола икки турдаги маҳсулотни бир сўз билан аташ мақсадида *нок* ва *шоколад* сўзларининг таркибий қисмларидан фойдаланган ҳолда окказионал сўз ҳосил қилган ва бу ясалма орқали у ҳам нок, ҳам шоколад ейишни кўзда тутган деб тахмин қилиш мумкин. Иккинчи талқинда бола *ноколад* сўзини ғайритабиий равишида ҳосил қилган дейиш мумкин. Ҳар икки ҳолатда ҳам *ноколад* сўзини тушуниш адресатга қийинчилик туғдиради. Ушбу нутқий вазиятда бола томонидан кўзда тутилган коммуникатив мақсадга аниқлик киритишнинг ягона йўли унга “*Ноколад нима?*” саволини беришдир. Агар бола томонидан *ноколад* тарзида ифодаланган нутқий инновация спонтан нутқ маҳсули сифатида юзага келган бўлса, у сўзнинг маъносини изоҳлашда қийналади.

Болалар нутқида экспрессив-эмоционал бўёққа эга бўлмаган айrim сўзлар ҳам баъзида коннотатив маънони ифодалайди. Сўзни бундай мақсадда қўллашда боланинг оламни қай тарзда тасаввур этиши ва уни тилга кўчириши муҳим ўрин тутади. Масалан, “*Бу ерда ишларимиз жуда гумбур бўлиб кетди*” (Х.Тўхтабоев. “Ширин қовунлар мамлакати ёки сеҳргарлар жанги”) гапида қўлланган *гумбур бўлиб кетмоқ* лексемаси ривожланиш ҳаракатини образли ва

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

таъсиран ифодалаб, коннотатив маънони ҳосил қилган. Бу лексеманинг коннотативликни ҳосил қилишида боланинг воқеликни идрок этиши ва уни болаларга хос тарзда бўрттириб акс эттириши муҳим аҳамият касб этган. Шу билан бирга, бу лексема орқали нутқ эгасининг воқеликка ижобий баҳоси ҳам ифодаланган.

Болалар нутқида предметни англатувчи от лексемалар шахсга ишора қилиб, шахс дейксисини ҳосил қилади. Масалан:

Самоваржоннинг айтишича, Ўрис хола ҳам ёшлигида етимхонада катта бўлган экан. Йигирманчи йилдами, йигирма бешинчи йилдами, буниси Самоварнинг эсида йўқ экан. (Х.Тўхтабоев. “Беш болали йигитча”)

Асарда баён қилинишича, боланинг исми аслида Самар бўлиб, “детдом”да уни “*Самовар*” деб чақиришар экан. Мазкур ҳолатда болалар томонидан *Самар* исмининг *Самовар* тарзида айтилишига сўзларнинг талаффуздаги ҳамоҳанглиги ҳам сабаб бўлган. *Самовар* сўзига дейқтик вазифа юклатилиши ҳамда унга коннотатив семани ифодаловчи -жон аффиксини қўшиш орқали ясалган нутқий инновация гайриодатийлиги билан китобхонда кулги уйғотади.

Болалар бирикма шаклидаги нутқий инновациялар орқали ҳам дейксис турларини ҳосил қиладилар. Масалан, “*Ана, шохли автобус*” (Санжар Эргашев, 4 ёш) гапида бола томонидан транспорт воситасининг икки электр ўтказгичи шохга ўхшатилиши орқали троллейбусга ишора қилинган.

Болалар нутқида гап шаклидаги ўзига хос нутқий қўлланишлар ҳам учраб турди ва улар пресуппозиция сигнали сифатида хизмат қилади. Масалан, “*Акромнинг бошидан ўтганларини кейин гапириб бераман, оғзим чарчаб кетди ахир... – деб қўйди Хошимжон*” (Х.Тўхтабоев. “Сариқ девни миниб”) матнида қўлланган *оғзим чарчаб кетди* синтактик қурилмаси “*Кўп гапирдим*” пресуппозициясига ишора қилади.

Хуллас, ўзбек болалари нутқига хос инновациялар тил тизимининг барча сатҳларида намоён бўлади. Бу воситалар локутив акт, прагматик тўсиқни ҳосил қилиш, нутқий таъсиранликни ошириш, субъектив баҳо муносабатини акс

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

эттириш, воқелик ва унинг элементларига ишора қилиш, тил бирликлари орқали яширин ахборот ифодалашга хизмат қиласи.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Содикова М. Ўзи ҳам ширин, сўзи ҳам. – Тошкент: Ёш Гвардия, 1972.
2. Выготский Л.С. Воображение и творчества в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1999.
3. Черемухина Г.А., Шахнарович А.М. Детское словотворчество и синтаксическая теория словообразования // Психолингвистические проблемы и обучения языку. – М.: Наука, 1976.
4. Цейтлин С.Н. Инновации как продукт речевой деятельности ребенка / Детская речь: проблемы и наблюдения. Сб. науч. трудов. – Л., 1989.
5. Гридина Т.А. Онтолингвистика. Язык в зеркале детской речи. –Санкт-Петербург: Флинта, 2006.
6. Ҳакимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Тошкент: Академнашр, 2013.
7. Сафаров О. Болаларнинг яширин тиллари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2009. – № 2.

MADANIYATLARARO KOMMUNIKATSIYADA MEDIATA’LIMNING

LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Mamanabiyeva Shahrizoda

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

II bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola lingvokulturologiya qay tarzda madaniyat tashuvchi vosita sifatida foydalanishi haqida ma’lumot beradi. Madaniyatlararo muloqotda lingvokulturologik birliklaridan foydalanishning ijobiy va salbiy jihatlari yoritilgan.

Kalit so’zlar: mediata’lim, madaniytlararo kommunikatsiya, lingvokulturologiya, lingvokulturema, madaniyat, fenomen, muloqot.

XX asrning 90 – yillarida tilshunoslik bilan ma’daniyatshunoslik orasida yangi fan sohasi, lingvokulturologiya (lingvomadani-yatshunoslik) paydo bo’ldi. U tilshunoslikning mustaqil yo’nalishi sifatida tan olindi. Lingvokulturologiyaning shakllanishi haqida deyarli barcha tadqiqotchilar ushbu nazaryaning ildizi V. fon Gumboldtga borib taqalishini ta’kidlaydilar.

Lingvokulturologiya sohasida jiddiy tadqiqotlar yaratgan V.A. Maslova ushbu sohaning rivojini 3 bosqichga ajratadi:

- 1) fan shakllanishiga turki bo’lgan dastlabki tadqiqotlarning yaratilishi (V. Fon Gumboldt, E.Benvnist, L.Vaysgerber, A.A. Potebnya, E.Sepir) kabi tilshunoslarning ishlari);
- 2) lingvokulturologiyaning alohida soha sifatida ajratilishi;
- 3) lingvokulturologiyaning rivojlanish bosqichi;

XXI asr boshiga kelib lingvokulturologiya dunyo tilshunosligidagi yetakchi yo’nalishlardan biriga aylanib ulgurdi. Lingvokulturologiya tilni madaniy fenomeni sifatida o’rganuvchi fan bo’lib, o’zaro aloqadorlikda bo’lgan til va madaniyat uning predmetini tashkil etadi. Jumladan, V.N. Teliya bu haqida shunday yozadi:

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

“Lingvokulturologiya inson omiliga, aniqrog’i insondagi madaniy omilni tadqiq etuvchi fandir. Bu esa shuni bildiradiki, lingvokulturologiya markazi madaniyat fenomeni bo’lgan inson to’g’risidagi antropologik paradigmaga xos bo’lgan yutuqlar majmuasidir” [3.222]

V.V.Vorobyev “lingvokulturologiya – sintezlovchi toifadagi kompleks ilm sohasi bo’lib, u madaniyat va til o’rtasidagi o’zaro aloqalar va ta’sirlashuvlarni o’rganadi. Bu jarayonni yagona lisoniy va nolisoniy (madaniy) mazmunga ega birliklarning yaxlit tarkibi sifatida mazkur jarayonni zamonaviy nufuzli madaniy ustuvorliklarga (umuminsoniy me’yorlar va qadryatlar) qaratilgan tizimli metodlar yordamida aks ettiradi”, - deb ko’rsatadi. Ushbu tushunchalarning o’zaro farqli jihatlarini professor O’. Yusupov quydagicha izohlaydi. “Lingvokulturema - o’z semantikasida (ma’nosida) madaniyatning biror bo’lagini aks ettiruvchi til yoki nutq birligi.”

Lingvokulturemalarga madaniyatning biror bo’lagini aks ettiruvchi so’zlar, frazeologik birliklar, so’z birikmalari, gaplar, paremiyalar, murakkab sintaktik butunliklar, matnlar va hokazolar kiradi. Lingvokulturema mazmun va ifoda planiga ega, ifoda plani yuqorida ko’rsatilgan birliklar, mazmun planini esa o’sha birliklarning semantikasi tashkil qiladi. Demak, lingvokulturema kontseptdan o’zining mazmun va ifoda planiga ega bo’lishi bilan farq qiladi, lingvokulturologiya uchun xalq madaniyatini lisoniy ko’rinishda namoyon etish asosiy vazifa hisoblanadi. Uningcha, “lingvokulturema” tushunchasi qiyosiy tilshunoslik uchun foydali, “zero til – madaniy fakt, biz meros qilib oladigan madaniyatning tarkibiy qismi va ayni paytda qurol hamdir. Xalq madaniyati til orqali verballahashi, aynan til madaniyatining tayanch, asosiy tushunchalarini harakatga keltiradi va ularni belgilar ko’rinishida, ya’ni so’zlar vositasida ifoda etadi” [4.15].

Agar madaniyatshunoslik insonning tabiat, jamiyat, san’at, tarix va boshqa ijtimoiy va madaniy borliq sohalarida o’z-o’zini anglash xususiyatini o’rgansa, tilshunoslik tilda dunyo lisoniy manzarasining mental modellari sifatida aks etuvchi dunyoqarashni o’rganadi. Lingvokulturologiyaning asosiy tadqiqot predmeti esa doimiy o’zaro ta’sirlashish holatida bo’lgan ham til, ham madaniyat hisoblanadi.

“Madaniyat” lotincha “Colere” so’zidan olingan bo’lib, “ishlov berish, tarbiyalash, rivojlanish, hurmat qilish, ibodat” ma’nolarini anglatadi. XVIII asrdan boshlab “madaniyat” atamasi inson faoliyatining mahsuli bo’lgan barcha narsalarga nisbatan qo’llanila boshlagan. Bu ma’nolarning barchasi “madaniyat” so’zining qo’llanilishida saqlanib qolgan, ammo aslida bu so’z “insonning tabiatiga maqsadli ta’siri, tabiatning inson manfaatlari uchun o’zgartirilishi, ya’ni yerga ishlov berilishi” (*qishloq xo’jalik madanyati*) degan ma’noni anglatgan. Keyinchalik “madaniyat” atamasi bilimdon, marifatli, yuksak tarbiyali insonlarni tariflashda ham ishlatila boshlagan. Hozirga kelib “madaniyat” atamasining fan va amaliyotning turli sohalarida 500 dan ortiq variantda ishlatilishi ma’lum [6. 1-2].

Mualliflarning madaniyatga bergan ta’riflari umumlashtirilsa, madaniyatga *butun tarixiy taraqqiyot jarayonida insoniyat tomonidan yaratilgan va yaratilayotgan barcha moddiy va ma’naviy boyliklar yig’indisi*” deb ta’rif berish mumkin. Shunga asosan madaniyatning ikki turi farqlanadi: 1) moddiy madaniyat; 2) ma’naviy madaniyat; Moddiy madaniyat inson faoliyati tufayli yaratilgan “ikkinci tabiat”, ya’ni ishlab chiqarilish vositalari, mehnat qurollari, mehnat ko’nikmalari, shuningdek, ishlab chiqarish jarayonida yaratilgan hayot uchun hizmat qiladigan barcha boyliklarni anglatadi. Ma’naviy madaniyatning qamrovi behad keng bo’lib, u ijtimoiy ongning barcha shakllari, ya’ni falsafiy, ilmiy, huquqiy, axloqiy, estetik, diniy qarashlar, maorif, ta’lim-tarbiya, maktab, o’rta va oliv ta’lim, fan, madaniyat muassasalari, ommaviy axborot vositalari, san’at, xalq ma’naviy ijodiyotning barcha turlarini qamrab oladi. Moddiy va ma’naviy madaniyat bir biri bilan uzviy bog’liq bo’lib, biri ikkinchisini to’ldiradi. Masalan, moddiy boylikning biror turini inson aql-zakovatisiz, tafakkurisiz, aqliy mehnatisiz yaratib va takomillashtirib bo’lmaydi. Demak, moddiy madaniyatni barpo etish zamirida ma’naviy madaniyat ham yotadi. Har qanday moddiy va ma’naviy madaniyat durdonalari inson aqliy va jismoniy mehnati sintezi asosida yuzaga keladi. Ma’naviy ma’daniyat voqealikni badiiy aks ettirish va o’zlashtirish vositasidir. Moddiy madaniyat dunyo va insonlarning moddiy hayot sharoitlari bilan, ma’naviy madaniyat esa urf-odat, rasm-rusm, an’ana, marosim va milliy qadriyatlar bilan chambarchars bog’liqdir.

Foydalilanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Maslova V.A. Lingvokulturologiya: Ucheb. Posobie. – M.: Academia, 2001-208s.
2. Mahmudov N. – Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab...// O'zbek tili va adabiyoti.-Toshkent, 2012.-№5.-B. 3-16.
3. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya: semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokultrologicheskiy aspekti. - M.: Shkola "Yaziki russkoy kulturi", 1196- S.222.
4. Vorobyev V.V. Lingvokulturologiya. Teoriya i metodi. –M., 1997.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. I.I. – M: Russkiy yazik, 1981.
6. blib // refcairc allbcsi. Ru

TAHLILI

Nuriddinova Vazira

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili

va adabiyoti universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asaridagi antroponimlar tarkibidagi ayrim atribut komponentlar tahlili berilgan. XV asr adabiy muhitida komponentlarning xususiyatlari, ishlatalish o‘rinlari atroflicha yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mavlono, mavlaviy, maxdum, shayx, xoja, mirzo, hakim, hazrat.

Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” tazkirasi – turkiy tazkirachilikning ilk namunasi. Asarda XV asrda Xuroson va qo‘shti mamlakatlarda yashagan shoir, yozuvchi va olimlar (jami 459 kishi) ijodiga oid qisqa ma’lumotlar berilgan. “O‘zbek va fors-tojik adabiyoti ijodkorlarining taxallus va nomlaridan oldin ularning hofiza quvvati, tafakkur doirasi, badiiy mahorat bobidagi mavqeyi kabi fazilat, xislat-xususiyatlarni ko‘rsatuvchi qator sifatlovchi so‘zlar qo‘shib aytilgan. Ularning mohiyatini anglamoq va har qaysisini o‘z o‘rnida qo‘llamoq adabiyot muxlislarining sharaflı burchidir”.¹

Mavlono, Mavlaviy, Maxdum. Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asari birinchi o‘zbek tazkirasi hisoblanadi. Navoiy tomonidan qayd etilgan 459 ta’b ahlining ko‘philigi shu unvonlar bilan tilga olingan. “Mavlono”, “mavlaviy”, “maxdum” so‘zlari “hakim”, “shayx” so‘zlari kabi o‘qimishli, donishmand ma’nolarini anglatadi. “Mavlono” va “mavlaviy” arabcha so‘z bo‘lib, bir xil ma’noni anglatadi. “Ega, sohib” ma’nolarida keluvchi bu so‘zlar olim va shoir nomlaridan oldin kelib ularning zukko va fasehligiga kafolat beradi.

¹ T.Qorayev, R.Vohidov. Taxalluslar,. - Toshkent, 1979. - 21-bet.

Arab tilidan olingen “maxdum” so‘zi esa “ulug‘ zot”, “martabali kishi” kabi ma’nolarni anglatadi. Bu so‘z olim va shoirlar nomiga qo‘sib aytilganda bilimdon, she’r ilmi olamidan xabardor, yuksak mahoratli degan ma’noni anglatadi. Xususan, Alisher Navoiy Jomiy xususida gapirganda mavlono, mavlaviy so‘zlari bilan birga maxdum, nuran komponentlarini ham qo‘sadi:

Mavlono Muhammad Jomiy — Hazrat Mavlaviy Maxdumi Nurani
(Abdurahmon Jomiy ko‘zda tutiladi) ning inisi erdi.²

Shuni alohida ta’kidlash zarurki, Alisher Navoiy “maxdum” so‘zini ishlatishda juda ehtiyyotlik bilan ish tutadi va faqat Jomiyga nisbatan qo‘llaydi. Biroq mazkur so‘z keyingi asrlarda, xususan, XIX asrning oxiri va XX asr boshidagi Buxoro adabiy muhitida tez-tez ishlatilgan. Masalan, Sadriddin Ayniyning asarlarida Sharifjon Maxdum (Sadr Zoyo), Ahmad Maxdum (Ahmad Donish), Iso Maxdum, Afzal Maxdum Pirmastiy kabi shoir va tazkiranavislар shunday nomni olishga mavaffaq bo‘lganligi e’tirof etiladi.

Shayx. O‘tmishda yashagan donishmandlar, zukkolar, shoir va olimlarning nomi tilga olinganda ularning nomi yoki taxallusi oldidan “shayx” so‘zini ilova qilish odad tusiga kirgan. Masalan, Shayx ur-rais ibn Sino, Shayx Muslihiddin Sa’diy, Shayx Ahmad Suhayliy, Shayx Orif Ozariy, Shayx Kamoli Turbatiy va boshqalar. Shuni alohida ta’kidlash zarurki, bunday holatda “shayx” so‘zi – riyokor, dinni targ‘ib qiluvchi va shu yo‘l bilan tirikchilik o‘tkazuvchi dindor yoki diniy lavozimdagи kishi ma’nosida ishlatilmaydi. Chunki “shayx” so‘zining ma’nosи faqat yuqoridagilar bilan cheklanmaydi, balki lug‘at uning ma’nosи ancha teran, keng ekanligiga kafillik beradi. Jumladan, “Tojik tilining izohli lug‘ati”³ va “Navoiy asarlari lug‘ati”da “shayx” so‘zining ikki ma’noda ishlatilishi qayd etilgan: “Shayx” arabcha so‘z bo‘lib, qari, keksa, so‘fiylar boshlig‘i, eshon kabi ma’nolarni anglatadi. Ayrim donishmandlar “shayx” so‘zining birinchi ma’nosiga (qari, keksa) olim, zukko, faylasuf, donishmand kabi sifatlarni ham qo‘sadilar. Alisher Navoiyning

² Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Asarlar, 15 tomlik, 12-tom. - Toshkent, 1966.

³ Tojik tilining izohli lug‘ati, 688-bet.

“Majolis un-nafois” asarida “shayx” unvonini olgan shoirlar haqida quyidagicha xarakteristika beriladi:

Shayx Kamoli Turbatiy – ko‘p diqqatlik, ta’blik kishi erdi, Xoja Hofiz g‘azallaridan ko‘p muxammas qilibdur. Xurosonning muttaayyin (tayinli, taniqli), rangi zurafosidin erdi.⁴

Hazrat Mahdumiy Shayxul-islomiy Mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy (madda zillahu)⁵ dururkim, to jahon bo‘lg‘ay alarning yorug‘ xotirlarining natoyiji, jahon ahlidin kam bo‘lmasun va to sipehr evrulgay, alarning ochiq ko‘ngullari favoyidi davron xaloyiqidin o‘ksulmasun.⁶

Ko‘rib turganimizdek, Alisher Navoiy abdurahmon Jomiyni islom dinining yetuk ulamosi sifatida “shayx ul-islom” deya tilga olgan.

Amir Shayxim Suhayliy — Xuroson mulkining muttaayyin elindindurur. Kichik yoshidin tab’ osori va zihin namudori andin ko‘p zohir va hamida axloq va pisandida maosh atvordin bohir erdi.⁷

Shayx Abdullo — dag‘i agarchi majnunshior kishidur, ammo chun salim fitrati bor, gohgoh tiliga nazmlar o‘tar.⁸

“Majolis un-nafois” tazkirasida “shayxzoda” komponentli antroponomilar ham uchraydi. “Shayxzoda” so‘zi “shayxlar avlodidan bo‘lgan shaxs” ma’nosida qo‘llanganligini ko‘rshimiz mumkin:

Shayxzoda Puroniy — Shayx Abusaid Puroniyning xalafidur. Ikki pushtidin valoyat anga mavrusiydur. Va o‘z zotida ham qabuliyat ko‘pdur.⁹

Shayxzodai Ansoriy — Shayx Abdulla Devonaning o‘g‘lidur.¹⁰

Bundan tashqari, “shayx” komponenti alohida taxallusni hosil qilgan o‘rnlarni ham ko‘rshimiz mumkin:

Mavlono Shayxiy — tabaslikdur. Muddate Iroqqa bordi. Andin kelganda advor va musiqiyg‘a ham sohibi vuquf bo‘lub keldi.¹¹

⁴ Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Asarlar, 15 томлик, 12-том. - Toshkent, 1966..

⁵ Madda zillahu – arabcha: Ollo soyasini (ya’ni umrini) uzun qilsin.

⁶ Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Asarlar, 15 томлик, 12-том. - Toshkent, 1966.

⁷ Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Asarlar, 15 томлик, 12-том. - Toshkent, 1966.

⁸ Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Asarlar, 15 томлик, 12-том. - Toshkent, 1966.

⁹ Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Asarlar, 15 томлик, 12-том. - Toshkent, 1966.

¹⁰ Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Asarlar, 15 томлик, 12-том. - Toshkent, 1966.

¹¹ Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Asarlar, 15 томлик, 12-том. - Toshkent, 1966.

Tadqiq manbamizda shayx komponentli quyidagi kishi nomlari uchraydi:

1. Shayx Sadriddin Ardabiliy (quddisa sirruhu)
2. Shayx Ozariy
3. Shayx Kamol
4. Shayx Zayniddin
5. Shayx Sadriddin Ravosiy
6. Shayx Kamoli Turbatiy
7. Shayx Farididdin Attor (quddisa sirruhu)
8. Shayx Bahouddin Umar (quddisa sirruhu)
9. Shayx Nizomiy Ganjaviy
10. Shayx Luqmon (quddisa sirruhu)
11. Shayxzoda Puroniy
12. Shayx Abusaid Puroniy
13. Shayxzodai Ansoriy
14. Shayx Abdulla Devona
15. Shayx Abu Said Abulxayr (quddisa-sirruhu)
16. Shayx Bahlulbek
17. Shayx Boyazid Ila
18. Shayx Salmon
19. Shayxzoda Muhammad
20. Shayx Najm

Xoja. Shoirlar haqida gap borganda, ularning nomi zikr etilganda “xoja”, “xo‘ja”, “mirzo” kabi unvonlar ham ishlatiladi. Jahon she’riyati xazinasiga beباو javohir tuhfa etgan Xoja Hofiz Sherazi, fors-tojik va o‘zbek tillarida dilbar asarlar yaratgan Xoja Ismatillo Buxoriy, o‘zbek adabiyoti tarixida “Miftoh ul-adl” va “Gulzor” hikoyalar to‘plami bilan shuhrat qozongan Xoja (ibn Abdulvahobxoja) kabi ijodkorlar taxallusiga mazkur unvon qo‘shib aytildi. Alisher Navoiy “Majolis un-nafois”da bir qator shoirlarning shunday unvon bilan mashhur bo‘lganligini ta’kidlaydi:

¹¹ Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Asarlar, 15 томлик, 12-том. - Toshkent, 1966.

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

1. Xoja Abdulvafoyi Xorazmiy (quddisa sirruhu)
2. Xoja Abulvafo (quddisa sirruhu)
3. Xoja Ismatullo
4. Xoja Hofiz
5. Xoja Salmon
6. Xoja Hofiz Sharbatiy
7. Xoja Avhad
8. Hoja Avhad Mustavfiy
9. Xoja Fazlulloh Abullaysiy
10. Xoja Abdulloh Ansoriy
11. Xoja Xizr
12. Hazrat Xoja Abu Nasr Porso (quddisa sirruhu)
13. Xoja Muayyad Devona
14. Xoja Muayyad Mehna
15. Xoja Abu Ishoq
16. Xoja Hasan Xizrshoh
17. Mavlono Hoji Nujumiy
18. Xoja Mas'ud Qumiy
19. Xoja Yusuf Burhon
20. Xoja Chilgaziy
21. Xoja Ahmad Mujallid
22. Xoja Kusaviy (quddisa sirruhu)
23. Xoja Hamadoniy (quddisa sirruhu)
24. Xoja Musayyab
25. Xoja Muhammad Tayobodiy
26. Xoja Majdiddin Muhammad
27. Xoja Xusrav Dehlaviy
28. Xoja Osafiy
29. Xoja Muso
30. Xoja Ukkosha

31. Xoja Kalon Bazzoz
32. Xoja Mansur
33. Hoja Shamsiddin Muhammad
34. Xoja Kamoliddin Udiy
35. Xojai Dehdor
36. Xoja Sulton Muhammad
37. Xoja Mahmud
38. Xoja Imomiddin Hasan
39. Xoja Abu Said
40. Xoja Muayyad Devona
41. Xoja Abu Nasr
42. Xoja Husayn Kirangiy
43. Xoja Qanbar
44. Xoja Qutbiddin
45. Xoja Yusuf Mehna

Unvon vazifasida kelgan “xoja so‘zini salbiy ma’noda tushunmaslik, uni diniy aqidalar bilan bog‘lamaslik lozim. Chunki bu o‘rinda “xoja” so‘zi “mavlono”, “mavlaviy”, “shayx” so‘zlari bilan teng ma’noda qo‘llaniladi. Mavjud lug‘atlar uning shunday mazmunni anglatganini ko‘rsatadi. Masalan, “Navoiy asarlari lug‘ati”da “xoja” so‘zi boshliq, sohib, uy egasi, boshlig‘i hamda katta savdogar (658-bet) ma’nolarini anglatadi.

Mirzo. “Farxangi zaboni tojiki”da ushbu “mirzo” so‘zi kotib, munshiy, Hindistonda lashkar boshliqlarining laqabi tarzida izohlanadi. Mazkur so‘zning ikkinchi ma’nosи ancha keng bo‘lib, mavzumizga bevosita bog‘liqdir: sayyidlar avlodidan bo‘lgan shahzodalar ismining oxirida va savodli, donishmand, zukko, ilmi adabdan xabardor, ziyoli shaxslarning nomidan oldin keladi. Jumladan, Mirzo Ibrohim, Mirzo Abdulqodir Bedil. Ko‘rinadiki, “Farxangi zaboni tojiki” mualliflari “mirzo” so‘zining ishlatalish o‘rniga qarab mohiyatini alohida ta’kidlashadi. Bu so‘zning nomdan keyin kelishi tegishli shaxsning shahzodaligiga ishora bo‘lsa, nom yoki taxallusdan oldin kelishi sifatlovchi bo‘lib, shu unvонни оlishga sazovor bo‘lgan

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

shoir yoki olimning ziyoli, savodli, katta bilimdon ekanligini ko'rsatadi. Shuning uchun ham Alisher Navoiy o'z tazkirasida anchagina shoirlarni shu unvon bilan ataydi, temuriy shahzodalar (ta'bi nazmi bo'lganlari) xususida gapirganda shahzodalik birinchi o'rinda turadi va unvon nomdan keyin keladi:

1. Sulton Abu Sa'id Mirzo
2. Abdullatif Mirzo
3. Ulugbek Mirzo
4. Jo'gi Mirzo
5. Mirzo Hoji So'g'diy
6. Mirzo Ali Idigu Temur
7. Ya'qub Mirzo
8. Yodgor Mirzo
9. Alouddavla Mirzo
10. Mironshoh Mirzo
11. Xoqoni Said Shohrux Mirzo
12. Abobakr Mirzo
13. Ulugbek Mirzo
14. Bobur Mirzo
15. Abdulatif Mirzo
16. Jahonshoh Mirzo
17. Ya'qub Mirzo
18. Sayid Ahmad Mirzo
19. Sulton Ahmad Mirzo
20. Boyqaro Mirzo
21. Kichik Mirzo
22. Sulton Badiuzzamon Mirzo
23. Shoh G'arib Mirzo
24. Faridun Husayn Mirzo
25. Muhammad Husayn Mirzo
26. Boysung'ir Mirzo

27. Sulton Mas’ud Mirzo

28. Sulton Ali Mirzo.

Ko‘rinib turibdiki, tazkirada prepozitiv mirzo komponentli (Mirzo Hoji So‘g‘diy, Mirzo Ali Idigu Temur) antroponimlardan ko‘ra postpozitiv mirzo komponentli antroponimlar (Bobur Mirzo, Abdulatif Mirzo, Jahonshoh Mirzo, Ya’qub Mirzo, Sayid Ahmad Mirzo, Sulton Ahmad Mirzo, Boyqaro Mirzo, Kichik Mirzo) anchagina salmoqli qismni tashkil qiladi.

Ta’bi nazmi bo‘lgan shaxsning kasb-u kori, lavozimini ko‘rsatuvchi so‘z uning taxallusidan yoki ismidan oldin ham, keyin ham ishlatalishi mumkin. Masalan,

Qozi Muhammad Imomiy, Zova Qozisi, Qozi Iso, Mavlono Xoja Kalon Qozi; Imam Muhammad G‘azzoliy (quddisa sirruhu), Imam Quzot, Imam Faxr, Imam Ali Muso ar-Rizo; Ja’far baxshi...

Hakim. Yirik shoir va yozuvchilarning nomi yoki taxallusidan oldin sifatlovchi sifatida qo‘llaniladigan so‘zlardan yana biri “hakim”dir. “Hakim” so‘zi Firdavsiy, Rudakiy singari fors-tojik shoirlari, o‘zbek hamda Sharqning boshqa bir qator xalqlari ta’b ahlining mukammal nomi tilga olinganda qo‘shib aytildi. Bunday qilinganda xatoga yo‘l qo‘yilmaydi, aksincha, u yoki bu ijodkorning salobati oshiriladi, uning fan va adabiyot olamidagi xizmati ta’kidlanadi. “Hakim” so‘zining lug‘aviy ma’nosи izohlanganda lug‘atlarda uning “tabib, faylasuf, donishmand, alloma” ma’nolari borligi qayd qilinadi.¹² Ustod Sadriddin Ayniy o‘zining “Firdavsiy va uning “Shohnoma”si” nomli ilmiy maqolasida mazkur so‘zni yanada chuqurroq izohlaydi. Tarjimayi hol yozgan mualliflar Firdavsiy o‘z zamonasining eng yetuk donishmandi bo‘lgani, arab va fors tillari bilan birga inqirozga yuz tutib unutilib ketayotgan pahlaviy tilini ham bilganligini yozadilar. Hozir Yevropada katta olimlarga doktorlik unvoni berilganidek qadim zamonlarda yirik olimlarga hakimlik unvoni berilardi. Firdavsiyning hakim unvoniga ega bo‘lgani zamonasining donishmandi ekanligidan darak beradi”.¹³

Tadqiqot manbamizda “hakim” komponentli 1 ta antroponim uchraydi:

¹² Navoiy asarlari lug‘ati. - Toshkent, 1972. - 762-bet.

¹³ Sadriddin Ayniy. Asarlar. Sakkiz tomlik, 8-tom,. – Toshkent - 1967. - 44-45-betlar.

Hakim Anvari

G‘oyati latofati tab’idin nazmg‘a dag‘i ishtig‘ol ko‘rguzur erdi va aning nazmda kamoli Hakim Anvariyning(55) bu qasidasi javobidakim.¹⁴

“Majolis un-nafois” asarining “Izoh va tarjimalar” qismida Anvari haqida quyidagi ma’lumolar berilgan: “Anvari — Avhaduddin Ali Ibni Muhammad Ibni Ishoq (tug‘. 1105, Abivardning Xovaron nohiyasi — vaf. 1187, Balx) mashhur fors shoiri. Tus madrasasida tahsil ko‘rgan. Ilmi nujum, xikmat, handasa, falsafa va tib ilmlarini puxta egallagan. Tabiatan sho‘x va ozod fikr shoir 20 yoshlarida Sulton Sanjarga qasida bag‘ishlagan va hukmron tomonidan saroyga taklif etilgan. Ma’lum muddat Marv va Nishopurda istiqomat qilgan, nihoyat 1154 y.da Balxga kelgan. Anvariyning hajviyalari g‘oyat o‘tkir bo‘lib, zamonaadolatsizliklari, zulmkorliklari va hukmron tabaqalarning axloqiy tubanliklariga qarshi qaratilgan edi. Anvariyning donishmandligiga, ma’rifatga chorlashlari, haqiqatgo‘yligi va turmush tarziga ko‘ra hakim deb ataganlar. Anvarining qasidanavislikning payg‘ambari deb ta’riflaganlar. Shoirning qalamiga 250 ta qasida, 337 ta g‘azal, 472 ta ruboiy, 557 ta qit’a mansub bo‘lib, she’riyatining umumiyyajmi 15000 baytni tashkil etadi. Anvari devonidagi she’rlarga Alaviy Shodiobodiy (XVI asr) va Abdulhasan Farohoniy (XVII asr)lar tomonidan sharhlar bitilgan. Tojik olimi R.Hodizoda 1972 y. da shoir devonini izohlar bilan nashr etgan”.¹⁵

Yuqorida zikr etilganlardan tashqari ham olim-u shoirlar, fozil-u fuzalolar nomiga qo‘shilib keladigan “ab”, “abu”, ibn”, “binni” kabi qo‘shimchalar ham tez-tez ko‘zga tashlanib turadi. “Bunday qo‘shimchalar lug‘at va ilmiy adabiyotlarda “kunya” yoxud “kuniya”, “kuniyat”, “kun’yat” deb yuritiladi”.¹⁶ Kunyaning tavsifi “Farxangi zaboni tojiki”da quyidagicha berilgan: “Kunya arabcha so‘z bo‘lib, hurmat, ehtirom va samimiyatni bildiradi. Bu laqab “ab”, “abi”, “abu”, “ibn”, “um”, “binni” shakllarida keladi. Masalan, Abu Ali (Alining otasi), ummi Gulsum (Gulsuming onasi).¹⁷ Ko‘rinadiki, lug‘at mualliflarining fikricha, kunyalar arablar

¹⁴ Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Asarlar, 15 tomlik, 12-tom. - Toshkent, 1966.

¹⁵ Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Asarlar, 15 tomlik, 12-tom. - Toshkent, 1966.

¹⁶ T.Qorayev, R.Vohidov. Taxalluslar,. - Toshkent, 1979. - 19-bet.

¹⁷ Farhangi zaboni tochiki, childi I. - sah. 574.

hisoblanadi. Sadriddin Ayniy kunyani sal boshqacharoq izohlaydi: “Kuniya arab terminologiyasida “ab”, “abu”, “abi”, “ibn” qo’shimchalari bilan boshlanib, ma’lum shaxsga tegishlilikka nisbat berishni bildirsa, kuniya deyiladi”.¹⁸

Bizning fikrimizcha, lug‘at mazkur izohni birmuncha to‘laroq bersa, maqsadga muvofiq bo‘ldi. Ma’lumki, “ab”, “abu”, “abi” so‘zlari ota, padar ma’nolarini anglatadi. Masalan, Abu Tohir – Tohirning otasi. Shuningdek, “binni”, “ibn”, “bin” so‘zlari arab tilidan olingan bo‘lib, “o‘g‘il”, “o‘g‘li” ma’nolarini anglatadi. Masalan, Ibn Ahmad – Ahmadning o‘g‘li. Ernest Begmatov kuniyalar orqali hosil qilingan antroponimlar haqida quyidagicha fikr bildiradi: “ “Ibn”, “binni”, “binti” shu kabi Abu / Abul / so‘zlari yordamida shakllangan atoqli otlar, asosan, yuqori sinf tabaqalari, saroy doiralari, olim va ulamolar o‘rtasida atash va atalish rasmiga aylangan bo‘lib, kambag‘al sinf, oddiy xalq vakillari uchun ular tushunarsiz edi va tipik nominatsiya usuli bo‘la olmagan”¹⁹. Tadqiqot obyektimizda ham kunyalar orqali hosil qilingan antroponimlar uchraydi: Ali ibni Muso ar-Rizo, Ibn Hojib, Ibn La’liy, Abu Hanifai Soniy.

Alisher Navoiy bir qancha olim-u shoirlar ismini birdan ortiq komponentlar bilan tilga oladi:

1. Hazrati Amir Qosim Anvor (quddisa sirruhu)
2. Hazrati Mir Qosim
3. Amir Shayxim Suhayliy
4. Mir Murtoz Hazrat Amir ulmo‘minin Ali
5. Mir Sayyid Husayn Abivardiy
6. Pahlavon Darvesh Muhammad
7. Hazrati mavlono Jaloliddin Rumiy (quddisa sirruhu)
8. Hazrat Mavlaviy Maxdumi Nuran
9. Hazrat Xoja Abu Nasr Porso (quddisa sirruhu)
10. Hazrat Shayx Abusaid Abulkayr (quddisa sirruhu)

¹⁸ Sadriddin Ayniy. Kulliyot, child IX, kitobi I. - sah.160.

¹⁹ Begmatov E. O‘zbek tili antroponimikasi: Filologiya fanlari nomzodi...dis/ - Toshkent., - 1965. - 100-bet.

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

11. Hazrat Mahdumiy Shayxul-islomiy Mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy (madda zillahu)
12. Xoja Hofiz
13. Xoja Hofiz Sharbatiy
14. Xoja Hofiz Sheroziy
15. Mavlono Husayn Voiz
16. Mavlono Muin Voiz
17. Mavlono Mir Ali
18. Mavlono Hoji Muhammad
19. Mavlono Xoja Kalon Qozi
20. Mavlono Darvesh Dehakiy
21. Sulton Abu Sa'id Mirzo
22. Sayid Ahmad Mirzo
23. Sulton Ahmad Mirzo
24. Sulton Badiuzzamon Mirzo
25. Sulton Mas'ud Mirzo
26. Sulton Ali Mirzo

Bizningcha, komponentlarni bu kabi qo'sh qo'llash holatida ba'zan ushbu shaxsning ham mavqeyini, ham kasb-korini (Mavlono Xoja Kalon Qozi), ba'zan martabasi nihoyatda ulug'ligini (Hazrat Mahdumiy Shayxul-islomiy Mavlono Nuriddin Abdurahmon Jomiy (madda zillahu), Hazrati mavlono Jaloliddin Rumiy (quddisa sirruhu)) e'tirof etish maqsadi ko'zlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Begmatov E. O'zbek tili antroponimikasi: Filologiya fanlari nomzodi...dis/ - Toshkent,. - 1965.
2. Alisher Navoiy. Majolis un-nafois. Asarlar, 15 tomlik, 12-tom. - Toshkent, 1966.
3. T.Qorayev, R.Vohidov. Taxalluslar,. - Toshkent, 1979.
4. Sadreddin Ayniy. Kulliyot, child IX, kitobi I.

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYASI**

5. Farhangi zaboni tochiki, childi I.
6. Sadriddin Ayniy. Asarlar. Sakkiz tomlik, 8-tom,. – Toshkent - 1967.
7. Navoiy asarlari lug‘ati. - Toshkent, 1972.

**VERBAL VA NOVERBAL VOSITALARNING MILLATLAR O’RTASIDAGI
BOG’LIQLIGI**

Qurbanboyeva Shoxida Farxodovna

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

II bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada madaniyatlararo kommunikatsiyada verbal va noverbal vositalardan qay tarzda foydalanilishi, noverbal nutq birlikarining madaniyatlar o‘rtasidagi aloqlarga ta’siri haqida ma’lumotlar bir becha madaniyatlar muloqotlari solishtiriluvni asosida misollar bilan keltirilgan

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo muloqot, kommunikatsiya, suhbat janri, verbal muloqoqt, noverbal nutq birliklari, umummadaniy nutq shakllari.

Kommunikativ faoliyatning barcha vositalari ikki katta: verbal (nutqli) va noverbal (nutqsiz) guruhga ajraladi. Verbal vositalar yordamidagi muloqot (lot. verbalis – og’zaki va lot. communicatio – muloqot) inson uchun asosiy hisoblanadi. Bu o’rinda kommunikativ faoliyatning nafaqat genezisi (binobarin, dastlab noverbal muloqotdan ko’proq foydalanilgan bo’lishi mumkin) va “foydalanish foizi”, balki mazkur vositaning universalligi, boshqa har qanday kommunikativ vositalarni insonning verbal tiliga umum tarjima qilinishi nazarda tutiladi. Verbal vositalar tarqalishiga ko’ra ham faol sanaladi. Mutaxassislarning fikricha, insonlarning o’zaro kommunikativ aloqasining to’rtadan uch foizini verbal muloqot tashkil qiladi.

Verbal vositalarga insoniyat tabiiy tillarining turli belgilari (ularning og’zaki va yozma shakllari) kiradi. Belgi atrofimizni o’rab olgan biror bir hodisa, narsa, jarayonning o’rnini oladi. Belgining asosiy xususiyati uning shartlanganligidir. Belgi (ifodalovchi) va u anglatgan narsa (ifodalanuvchi) o’rtasida obyektiv aloqa bo’lmaydi. Ular orasidagi aloqa shartlangan, ma’lum guruhning madaniy tajribasida mustahkamlangan bo’ladi[1;34-35].

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVYLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida ijtimoiy ishlab chiqarish darajasi past bo’lgani sababli, kishilarda ilmiy va madaniy bilimlar yetishmagan. Shuning uchun ham ular turli irim-sirimlarga ishonishgan. Hozirda ham ko’pchilik orasida irim-sirimlarga ishonish saqlanib qolgan. Jumladan, o’zbeklarda supurgini, o’qlovni tik qo’ymaslik, birovning orqasidan supurmaslik, axlatdan hatlamaslik, otashkurakni oyoq ostida qoldirmaslik, suprani egasiz yig’maslik, nonning ushog’ini yerga tushirmaslik, qaychini ochib qo’ymaslik, qalampirni qo’lga bermaslik, turkiy va eroniy xalqlarda suvni ifloslatmaslik, suvga tupurmaslik, mo’g’ullarda qozondan pichoq bilan go’sht olmaslik, chodirda suv to’kmaslik, olovga yaqin joyda daraxt kesmaslik, qamchiga tayanmaslik, koreyslar va xitoyliklarda kosadagi ovqatga qoshiqni tiqib qo’ymaslik (faqat marhumga atalgan ovqatgagina qoshiq tiqib qo’yiladi) va h.k. irimlarga ishoniladi.

Qayd etilgan irimlarning barchasi shartlidir. Insonlarga shunchaki belgilar va narsalar bir-biriga bog’langan olamda yashash zarurati kerak. Chunki inson ongidagi bu bog’lanish ong faoliyatini va insonning borliqdagi harakatini tashkil etishga ko’maklashadi. Shunday qilib, belgilar inson faoliyatini tashkil etishga yordam beradi.

Turli madaniyatlarda mazkur madaniyat vakillarining kommunikativ faoliyatida qo’llaniladigan belgilarga (binobarin, verbal vositalarga ham) farqli munosabat ko’rsatiladi. Jumladan, G’arbda notiqlik san’atining qadimgi an’analari verbal xabarlarning nihoyatda muhimligini taqozo etadi. Ushbu an’ana g’arbliklarning mantiqiy, ratsional va analistik tafakkurini to’liq aks ettiradi. G’arbiy xalqlar madaniyatida nutq suhbat vaziyatiga bog’liq bo’lmagan holda qabul qilinadi. Shuning uchun nutqqa ijtimoiy-madaniy vaziyatdan tashqarida, alohida qarash mumkin. Bunda kommunikatsiya jarayonida og’zaki ifodasidan munosabati ma’lum bo’lgan so’zlovchi va tinglovchiga ikki mustaqil subyekt sifatida qaraladi.

Aksincha, Sharq madaniyati uchun ijtimoiy-madaniy vaziyat katta ahamiyat kasb etadi. So’z muloqot ishtirokchilarning shaxsiy xususiyati, xarakteri va ularning shaxslararo munosabatini to’laligicha o’z ichiga oladigan kommunikativ

kontekstning tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu tariqa mazkur madaniyatlarda verbal ifodalar axloq, psixologiya, siyosat va ijtimoiy munosabatlar bilan chambarchas bog’langan kommunikativ jarayonning tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur madaniyat vakillari barcha qayd etilgan omillar so’zlovchining faqat individual yoki shaxsiy maqsadlarining ifodasigina bo’lmay, balki ular ijtimoiy muvofiqlashishga va uyg’unlashishga yordam beradi, deb hisoblashadi. Sharq madaniyati vakillari qo’llanilgan so’zlar va ularning aniq ma’nolari mutlaqo boshqa narsalarni ifodalashi mumkinligini juda yaxshi bilishadi. Shuning uchun ham sharqiy madaniyatlarda og’zaki ifodalarning tuzish texnikasiga emas, balki suhbat ishtirokchilarining jamiyatdagi mavqeyini belgilaydigan mavjud ijtimoiy munosabatlarga mos bo’lgan talaffuz tarziga e’tibor qaratiladi. Shu bois Sharq madaniyatida so’zning kuchiga har doim ishonib kelgan g’arbliklardan farqli o’laroq, so’zlarga ishonchsizlik an’anasi yuzaga kelgan**[1;36-37]**.

Shunday qilib, Yevropa va AQSh madaniyati vakillari muloqot jarayonida sukutdan qochishga va o’z fikrlarini aniq, to’g’ridan-to’g’ri ifodalashga harakat qilishadi. Ular nimani o’ylashsa, shuni aytishadi, ular uchun suhbat chog’idagi ijtimoiy-madaniy vaziyat muhim ahamiyat kasb etmaydi. Aksincha, Sharq madaniyatida kommunikatsiyaning ustuvor xususiyatlari muloqotning ijtimoiy-madaniy vaziyati, uning odob-axloq qoidalari va nazokat me’yorlariga muvofiqligi hisoblanadi. Kishining nima deyishi emas, balki uning nima deb o’ylashi muhim sanaladi.

Verbal muloqotning asosiy qoidalari quyidagilarni o’z ichiga oladi:

1. *Turli madaniyatlarda qabul qilingan nutq tezligiga, to’xtamiga, sukutga munosabat.* Masalan, turli madaniyatlarda qabul qilingan sukutni har xil talqin qilish mumkin. Arablar “To’xtovsiz gapirish – o’zini yomon tutishdir”, deb hisoblaydilar. Qadimgi Xitoyda “Bilgan – sukut saqlaydi, bilmagan – gapiradi” maqoli ming yillardan beri yashab kelmoqda[2;44-46]. Ma’lumki, qadimgi Xitoy va Koreyada notiqlik an’analarining rivojlanishiga unchalik e’tibor berilmagan. Konfutsiy ta’limotini olgan olim-amaldorlar, odatda o’z fikrlarini yozma ravishda ifodalashgan. Hukmron konfutsiy asilzodalarining qiyofasi loqayd, yuzi toshday,

hech qanday ifoda kasb etmagan. Mazkur an'analar hozirgi kunda ham o'z ta'sirini yo'qotmagan bo'lib, xitoyliklar va koreyslar iloji boricha kam gapirishga, o'z fikrlarini ochiq ifodalamaslikka harakat qilishadi. Ko'rindiki, Sharq madaniyatida savolga javob bermaslik, sukut saqlash muloqotning uzilishi bo'lmay, aksincha, ijtimoiy-madaniy aloqaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ayni paytda, AQShda suhbat jarayonidagi to'xtam salbiy qabul qilinadi va u suhbatdoshning g'ashini keltirishga sabab bo'ladi.

2. *Nutqda qo'llaniladigan muayyan nutqiy qoliplar, ifodalar, birikmalar va savollar chastotasi.* Turli madaniylarda shuhbatdoshga qanday murojaat qilgan ma'qul? Murojaatda uning ism-sharifi, unvoni, darajasi yoki nazokat vositalaridan foydalanish kerakmi? Salomlashish, xayrashish, uzr so'rashda qaysi verbal qoliplarni qo'llash maqsadga muvofiq?

Murojaat shakllari so'zlovchining tinglovchiga o'zaro munosabatini, hurmatini va uning madaniyat darajasini ifodalovchi vositalardan biri hisoblanadi. Sharq madaniyatining, ayniqsa, rasmiy murojaat shakllarida hurmat belgisi kuchli bo'lib, shaxsning mavqeyi, mansabi, lavozimi, vazifasi, kasb-kori, unvoni va yoshiga ko'ra darajalanish kuzatiladi. Jumladan, koreys tilida eng oliy darajadagi hurmat shakli sifatida “Zoti oliylari”, “Janobi oliylari” ma'nosida *Kakha* so'zi ishlatiladi: *Kakha Detóngryong* (Prezident Janobi oliylari). O'zbek tilida Prezidentga nisbatan Muhtaram Prezident (yoki Shavkat Miromonovich), deb murojaat qilinadi. Ba'zan o'zbek madaniyatida hatto Prezidentning ismiga “aka” so'zini qo'shib murojaat qilish hollari ham kuzatiladi. Bunday holat boshqa madaniyat vakillari uchun lingistik shokni yuzaga chiqarishi mumkin. Negaki, boshqa madaniyatlarning rasmiy muloqotida “ism+aka” yoki “ism+opa” qolipidagi murojaat shaklini ishlatish mumkin emas. “Ism+aka” yoki “ism+opa” qolipidan faqat qarindosh-urug' yoki o'ta samimiy munosabatlardagina foydalanish mumkin[3;162-163].

3. *Suhbatga kirishishda va uni boshqarishda standart yoki “joiz bo'lgan” mavzular.* Barcha madaniylarda muloqotga kirishish yoki suhbatga tortadigan standart mavzular mavjud. Masalan, amerikaliklar uchrashganda ko'proq ob-havo

va siyosat haqida, yaponlar esa ob-havo va til haqida gaplashishadi[4;2]. O’zbeklar “bola-chaqadan” gap ochsalar, xitoyliklar “Ovqat yedingizmi?” (你吃饭了吗? – Ni tish le ma?), deb salomlashishadi. Mazkur standart mavzuni koreys madaniyatiga ham ko’chganini kuzatish mumkin. Koreylarda salomdan keyin “Ovqat yedingizmi?” (식사하셨어요? – Shiksa hashyossoyo?) yoki “Ovqat yedingmi?” (밥먹었어? – Bab mokosso?), deb so’rash an’anaga aylangan[5;31-36]. Salomlashishning mazkur turi xitoyliklarning milliy mentalitatida qanday paydo bo’lgani kishini o’ylantirib qo’yadi. Odatda xitoyliklarning ovqatga bo’lgan bunday shinavandaliklari Xitoyda uzoq yillar davom etgan ocharchilik bilan izohlaniladi. Darhaqiqat, qurg’oqchilik, suv toshqinlari, chigirtka balosi va h.k. ofatlar Xitoy aholisini muntazam ravishda qiynab kelgan.

4. Taqiqlangan yoki yopiq mavzular. Samarali madaniyatlararo muloqot jarayonida maqbul mavzularga rioya qilish muhim jihat hisoblanadi. Kommunikatsiya chog’ida etnik me’yorlar va odob-axloq qoidalariga rioya qilish zarurati bilan bog’liq murakkab vaziyat yuzaga chiqishi mumkin. Yaqin Sharqda diniy mavzular, shuningdek, ishqiy va shaxsiy mavzulardan so’z ochish qabul qilinmagan. Taqiqlangan mavzular ma’lum madaniyatdagi odob-axloq me’yorlari va xulq-atvor qoidalariga zid bo’lgan mavzular sanaladi[2;45]. Keyingi yillarda qator mamlakatlarda yashash sharoitlarining yaxshilanib borishi natijasida kishilar vaznining og’irlashib borayotgani kuzatilmoqda. Ortiqcha vazn og’irligi, ayniqsa, ayollarning ruhiyatiga salbiy ta’sir ko’rsatmoqda. Shuning uchun Koreya, Xitoy kabi mamlakatlarda ayollar bilan muloqot chog’ida “vazn” mavzusidan so’z ochmagan ma’qul.

5. Umumqabul qilingan metaforalardan foydalanish. Madaniyatlararo muloqotda umumqabul qilingan metaforalar, o’xshatishlar, latifalardan foydalanishda nihoyatda ehtiyyotkor bo’lish tavsiya etiladi. Ular muayyan madaniyat uchun qadriyat hisoblanishi, boshqa madaniyat esa ularni mutlaqo no’to’g’ri qabul qilishi mumkin. Masalan, o’zbek madaniyatida **qo’ydek** etaloni “yuvoshlik”, turk madaniyatida **koyun gibi** “ahmoq, dovdir”, “qaror berishda yoki

xatti-harakatlarida boshqalarga tobe bo’lgan”, rus madaniyatida **овца** etaloni “qo’rqaqlik”ni ifodalaydi. Yoki o’zbeklarda xushbichim qomatli ayollarga **sarvday**, turklarda gavdali ayollarga **at gibi** o’xshatishi qo’llaniladi. Hindlarda sohibjamol qizning yurishi filning ulug’vor va mahobatli qadam tashlashiga muqoyasa qilinadi. Yoki hind ayoli sigirga qiyoslanganda u xursand bo’ladi, chunki hind xalqining idrokida sigir go’zallik timsoli sifatida gavdalanadi. Shuningdek, Hindistonda sigir muqaddas hayvon sanaladi[6;104].

6. Tabaqalanish va ijtimoiy farqlar bilan bog’liq tafovutlar. Tabaqalanish, yosh va jins farqlari bilan bog’liq verbal salomlashishdagi tafovutlar. Kim birinchi salom beradi (o’tirganmi yoki turganmi, yoshi kattami yoki kichik, boshliqmi yoki unga bo’ysunuvchi xodim, mijozmi yoki boshqaruvchi, ayolmi yoki erkak)?[2;45] Sharq madaniyatida salomlashish odati yoshga, sharoitga, mavqega, jinsga va marosimlarga ko’ra amalga oshiriladi. Bunda, asosan, kichiklar kattalarga, xodimlar boshliqlarga, ko’p hollarda ayollar erkaklarga birinchi salom berishi me’yoriy hol hisoblanadi. G’arb madaniyatida kattalar kichiklarga, boshliqlar xodimlarga birinchi salom berishi hollari ham kuzatiladi.

Noverbal (so’zsiz, nutqsiz) kommunikatsiya muloqot qilayotgan individlarning bir-biriga o’zaro ta’siri va emotsiunal holati haqida signal beruvchi muloqot shaklidir. Noverbal kommunikatsiya kishilarning eng qadimiylar muloqot shaklidir. Kommunikatsiyaning noverbal vositalari tildan oldin rivojlangan bo’lib, ularning dastlabki vazifasi o’zining barqarorligi va samaradorligi bilan ajralib turgan. Asta sekin ularning verbal vositalardan afzalligi namoyon bo’lgan: ular bevosita qabul qilingan, shuning uchun ham adresatga kuchli ta’sir ko’rsatgan. Ular vositasi qandaydir sababga ko’ra so’z orqali berib bo’lmaydigan eng nozik tuyg’ular, munosabatlar ifodalangan. Noverbal kommunikatsiya kishilar o’rtasidagi noverbal xabarlar almashinuvi va ularning talqinini bildiradi. Har bir madaniyat borliqni o’ziga xos belgilar va ramzlar yordamida aks ettirgani uchun ham noverbal muloqot yuzaga chiqadi. Noverbal xabar katta ko’lamdagi ma’lumotlarni berish imkoniyatiga ega. Bu avvalo, muloqotchining shaxsiyati haqidagi ma’lumotdir. Muloqot chog’ida muloqotchining hissiy holatini bilib olishimiz, uning shaxsiy xususiyatlari va

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

xislatlari, kommunikativ salohiyati, ijtimoiy maqomini aniqlab olishimiz, shuningdek, uning o'z shaxsi haqidagi fikrlarini o'rganib olishimiz mumkin. Shu bilan birga, noverbal vositalar orqali muloqotchilarning bir-biriga bo'lgan munosabati, ularning yaqinligi yoki uzoqligi, munosabat turi (ustunlik-tobelik) va o'zaro aloqalarining ta'sirini bilib olish mumkin. Va nihoyat, muloqot ishtirokchilarining vaziyatga bo'lgan munosabati, ya'ni ular mazkur vaziyatda o'zlarini qanchalik erkin tutishyapti, ular uchun muloqot qiziqarlimi yoki tezroq mulotdan chiqib ketishga harakat qilishyaptimi va h.k. haqida ma'lumotga ega bo'lish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Болдырев В.Е. Введение в теорию межкультурной коммуникации. Курс лекций. –М.: Русский язык, 2009. –С. 34-35.
2. Фалькова Е.Г. Межкультурная коммуникация в основных понятиях и определениях. Методическое пособие. СПб.: Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2007. –С. 44-46.
3. Усманова Ш., Каланова Д. Ўзбек ва корейс тилларида расмий мурожаат шакллари // Лингвист. Илмий мақолалар тўплами. III. – Тошкент: 2012. –Б. 162-163.
4. Сибата Такэси. “Нихонго-сайхаккэн”-сайсиониацу (Возобновление [передачи] “Новое открытие японского языка”) // -Г. 1984, - № 2. –С. 2.
5. Усманова Ш. Хитой лингвомаданиятида тановул қилиш таомилининг ўзига хос хусусиятлари // Xitooshunoslikning dolzarb masalalari: filologiya, falsafa, tarix, iqtisod va siyosat. XII ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Toshkent, TDSHI, 2015 yil 28 noyabr. B. 31-36
6. Usmanova Sh. Tarjimaning lingvomadaniy aspektlari (O'quv qo'llanma). –Toshkent: ToshDSHI, 2015. –B. 104.

Tillayeva Mokhiniso

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

II bosqich magistranti

Annotatsiya. Bolalarning sevimli Disney multfilmlaridagi kuy qo‘shiqlar ularning ongiga ta’sirini o‘rganish ushbu maqolaning asosini tashkil etadi. Maqolada “Alouiddinning sehrli chirog‘i”, “Uyqudagi malika”, “Oppog‘oy va yetti gnom” va “Piter Pen” multfilmlari qahramonlari kuy-qo‘shiqlarining bolalarga ta’sirini tahlil qilishga harakat qildik.

Kalit so‘zlar: Disney, kuy-qo‘shiqlar, multfilmlar, bolalar ongi, “Alovuddinning sehrli chirog‘i”, “Uyqudagi malika”, “Oppog‘oy va yetti gnom” va “Piter Pen” multfilmlari.

Disney multfilmlarini yoshidan qat’i nazar barcha sevib tomosha qiladi, qahramonlar ismini yoddan biladi. Klassik multfilmlar qanday yakun topishi ma’lum bo‘lsa ham qayta va qayta ko‘rilaveradi.

Amerikalik rassom-multiplikator, birinchi ovozli multfilmlar yaratuvchisi, kinorejissor va prodyuser Uolt Disney 1901-yil 5-dekabrda Chikagoda dunyoga kelgan. Jami 26 ta Oskar mukofotiga sazovor bo‘lgan Uolt 1923-yil 16-oktabrda Roy Disney bilan birga “The Walt Disney” kompaniyasiga asos solgan. Disney kattalar va bolalarga mo‘ljallangan yirik tashkilotdir. Uning tarkibiga Gollivuddagi eng yirik animatsion studiyalar, telekanallar hamda 11 ta ko‘ngilochar va 2 ta akvapark kiradi [1].

Oppog‘oy va yetti gnom (inglizcha: *Snow White and the Seven Dwarfs*) — 1937-yilda Walt Disney Productions tomonidan tarqatilgan fantastika janrida olingan Amerika animatsion musiqali filmi. Film 1812-yilda aka-uka Grimmalar tomonidan yozilgan olmon ertak qahramoniga asoslangan bo‘lib, ushbu kartina ilk to‘liq metrajli

chizilgan animatsion film sanaladi [2]. Multfilmga jami 11 ta kuy bastalangan, ulardan ba’zilarini tahli qilsak: „I’m Wishing“ (“Men orzu qilaman”) — Adriana Caselotti; „One Song“ (“Bir qo’shiq”) — Harry Stockwell; „With a Smile and a Song“ (“Tabassum va qo’shiq ila”) — Adriana Caselotti; „Whistle While You Work“ (“Ishlaganda hushtak chal”) — Adriana Caselotti; „Someday My Prince Will Come“ (“Bir kuni mening shahzodam kelar”) — Adriana Caselotti. Qo’shiqlar sho’x ohangda kuylanadi va bolakaylarga yaxshi kayfiyat hadya etadi. Qo’shiqlar ingliz tilida kuylanadi, bolalarning ko‘pchiligi buning ma’nosini anglab yetmaydi. Qo’shiqlarni tarjima qilinganda esa, ko‘pincha mehnat haqida, orzu haqida va bolalarga xos jihatlarigina tarjimalanadi va qo’shiqning kuy qismida ovoz beruvchilar tomonidan chiroyli tarzda ifoda etiladi.

Disneyning bolalar tomonidan yana bir sevib tomosha qilinadigan multfilmlaridan biri “Alovuddinning sehrli chirog‘i” ertak-multfilmidir. *Aladdin*, 1992-yilda [Walt Disney Feature Animation](#) studiyasi tomonidan ishlab chiqarilgan va [Walt Disney Pictures](#) tomonidan tarqatilgan Amerika [animatsion musiqiy filmi](#). Film Disneyning 31-chi animatsion badiiy filmi hisoblanadi.[3] Multfilmga bir qancha musiqalar bastalangan bo‘lib, ulardan asosiyлari "Proud of Your Boy" ("O‘g‘ling bilan faxrlan") – [Clay Aiken](#); "[A Whole New World](#)" ("Butunlay yangi olam") [Peabo Bryson](#) va [Regina Belle](#) tomonidan ijro etilgan qo’shiqlardir. Bu qo’shiqlarda mag‘rurlik, o‘ziga bo‘lgan ishonch aks ettirilgan. Ijrochilar ham kuyni mahorat bilan qo’shiq ma’nosini musiqada aks ettirib berishgan. Bularni eshitgan bolalarda, garchi ularni ma’nosini anglay olmasada, faxrlanish, mag‘rurlik hissi paydo bo‘ladi.

Bolalar ongida o‘rganish va tezda ilg‘ab olish qobiliyati juda kuchli bo‘ladi. Ayniqsa, 5-6 yoshli bolalar ko‘rgan va eshitgan narsalarini doim takrorlab yuradilar va doimiy xotirasiga joylaydilar. Disney animatsion filmlari musiqalarining mahorat bilan ijro etilishi va undagi ma’noni ifoda etib berishi, o‘zbek oilalarida ulg‘ayayotgan bolalarda ingliz tilini tushunmasa ham ma’nosini anglashga katta yorda beradi. Bundan tashqari, Disney animatsion filmlari qo’shiqlari tilining

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

soddaligi, ingliz tilining oson talaffuz qilinadigan so‘zlardan foydalanishi ham bizning yurt bolalariga katta imkoniyat yaratib beradi.

Yurtimizda yosh avlodning til bilish qobiliyatini yanada rivojlantirish maqsadida “Bolajon” telekanalida multfilmlardagi qo‘shiqlarni ijro etish uchun ajratilgan ko‘rsatuvalar ham namoyish etib kelinmoqda. Bunda ko‘pincha Walt Disney taqdi etayotgan multfilmlaring qo‘shiqlaridan foydalaniadi. Chunki ularni tushunish va bolalar talaffuz qilishi uchun oson va yengil hisoblanadi.

Quyida “Piter Pan” multfilmidagi “Jinja Safari”[4] qo‘shib i matni bilan tanishib chiqsak:

Two feet in the sand We're still finding Peter Pan To make things stay the same Run into the wind Into the waves Under the water we will stay Oh, another sun, another sea Another story in my mind You're a human too Tell your shadow what to do Don't let it get away I'm not coming back Unless the colours turn to black I'll be on my way Run into the wind Into the waves Under the water we will stay	Ikki oyoq qumda Biz hali ham Piter Panni qidiryapmiz Ishlarni bir xil qilish uchun Shamolga qoching To'lqinlar ichiga Suv ostida biz qolamiz Oh, boshqa quyosh, boshqa dengiz Xayolimda yana bir voqeа Siz ham odamsiz O'zingizning soyangizga nima qilishni ayting Uni olib ketishiga yo'l qo'y mang Men qaytib kelmayapman Agar ranglar qora rangga aylanmasa Men yo'lga chiqaman Shamolga qoching To'lqinlar ichiga Suv ostida biz qolamiz
---	---

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

Ko'rib turganimizdek, qo'shiq matni ingliz tilida ham o'zbek tilida ham eng sodda so'zlardan foydalanilgan. Asosiysi, chet tilini o'rganayotgan yosh bolalarda so'zlarni talaffuz qilish hech qanday qiyinchilik tug'dirmaydi. Bolalar ongida esa bu shunchaki qo'shiq sifatida aks etadi va interaktiv tarzda bola ongida yangi tilni o'rganish funksiyasi shakllana boshlaydi.

Yosh bolalarda multfilmlar kuy-qo'shiqlari orqali ta'sir o'tkazish yordamida til o'rgatish ham ancha oson va interaktiv usul hisoblanadi. Bu metoddan boshlang'ich sinf o'quvchilariga chet tilini o'rgatish darslarida ham faol foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%B5%D0%B9,%_%D0%A3%D0%BE%D0%BB%D1%82
2. [https://uz.wikipedia.org/wiki/Oppog%CA%BBBoy_va_yetti_gnom_\(film,_1937\)](https://uz.wikipedia.org/wiki/Oppog%CA%BBBoy_va_yetti_gnom_(film,_1937))
3. [https://uz.wikipedia.org/wiki/Aladdin_\(Disney_film\)](https://uz.wikipedia.org/wiki/Aladdin_(Disney_film))
4. <https://flowlez.com/uz/songs/peter-pan-801546/>

НОВЕРБАЛ ВОСИТАЛАРНИНГ БОЛАЛАР НУТҚИДА ШАКЛЛАНИШИ

Хасанова Гулрух Хайруллаевна

СамВМИ ўқитувчиси

Аннотация: Бола ҳаётининг илк йилида мuloқot қобилияти ривожлана бошлайди ва қандай гапириш кераклигини атрофга назар ташлаб ўрганади. Болада мuloқot куникмаси ота-онаси ва бошқа тарбияловчилар билан бўлган кундалик фаолияти давомидаги ижтимоий алоқада шакллана бошлайди. Ўтказилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, болаларда новербал воситалар нафақат мuloқotning дастлабки кўриниши, балки вербал мuloқotning шаклланишида муҳим омил ҳисобланади.

Калит сўз. Бола нутқи, новербал воситалар, юз ифодаси, овоз тони, вербал воситалар, табассум, жест.

Новербал мuloқot боланинг ҳиссий, ижтимоий ва ақлий ривожлани учун жуда муҳим. Оддий нарсалар, хусусан, қучоқлаш, ўпиш, жилмайиш ёки қўлини маҳкам тутиш болага ижобий таъсир этади ва ўзига ишончни шакллантиради. Ижобий новербал ҳаракатлар билан биргаликда салбий нолисоний ҳаракатлар ҳам мавжуд бўлиб, бола ушбу ҳаракатларни кўриб, салбий хабарни қабул қиласди. Чунончи, қошни чимириш, қовоқни уйиш ва шу каби салбий таъсир қилувчи новербал воситалар. Боланинг ижтимоий мuloқot доирасида ўсиши муҳимдир, чунки бу унинг дунё қарашини, нутқини, бошқалар билан яхши муносабатга киришига ёрдам беради.

Бир қанча олимлар юз ифодаси болага тез таъсир этувчи новербал воситалардан бири эканлигини таъкидлашади. Хусусан, Блуртон Жонс ва Коннер (1971), Уелдалл ва Миттлер (1976) болаларнинг кўтариши сабаблари бўйича тадқиқот ўтказишган [5]. Бошқа бир қанча тадқиқотчилар (Сруф ва Уотрс, 1976; Сруф ва Вунч, 1972; Волф , 1963)[2] болаларда табассумнинг кўплаб рағбатлантирувчи томонлани аниқлашган[3]. Шунингдек, Экман (1979)

ҳам бунга қўшилиб, кишиларни нима демоқчилигини оддий новербал воситалар орқали били мумкинлигини таъкидлаган, чунончи, қошни кўтариш, кўзни катта очиш кабилар[1;9].

Бир қатор тадқиқотчилар (Стирн, Биби, Жаффе, Беннет, 1977) она ва бола юз ифодаси ва овоз тони билан бир бирининг ҳаракатига жавобини кузатишган [4]. Гарчи, бу кузатишда юз ифодалари баъзан ноаниқ тасвирланган бўлсада, тадқиқот қизиқарли натижаларни кўрсатган: чақалоқлар (4 ойлик атрофида) оналарининг юзи сокин турганга қараганда юзида ҳар хил ҳаракатлар қилишганда тез таъсиrlанишган ва оналарининг юzlари ўзгаришига қараб жавоб қайтаришган. Аммо улар оналаринг овоз ўзгартиришига эътибор беришмаган. Аксинча, 6 ойликдан катта болалар юз ифодасига ҳам овоз тонига ҳам таъсиrlанишган. Улар оналарининг юз ифодасига қараб ахборот манбайига эга бўлишган. Айниқса, бир ёшли болалар жилмайиш ва хумрайган юз ифодасини тез тушинишган. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, 9 ойликдан то 16 ойликкача бўлган даврда болаларда новербал воситаларни ишлатиш шаклланади. Икки ёшдан кейин эркин гапириш қобилияти ривожланади. Шуни таъкидлаш лозимки, 16 ойликкача бола камида 16 жестни қўллаши мумкин [6]. Болалар 9 ойлик вақтида, илк имо-ишораларни қўллашни бошлашади, чунончи, биринчи бирор нарсани олишни ва бошқаларга беришни ҳамда ўзларига ёқмаган овқатни беришганда бошини қимирлатиб, “йўқ” ишорасини беришади. 10 ойлигида, бошқаларнинг ҳаракати ва муносабатидан олдиндан маълумот олишади ва қўлларининг ёзиб, билакларини кўтариб нимадир сўрашади. 11 ойлигида, болалар бошқалар билан қизиқишлирини бўлишишга ҳаракат қилишади, улар туришни ўрганишиб, ўzlари қизиккан нарсаларни кўрсатишади. Ҳаттоқи, қўлларини саломлашиш ва хайрлашиш маъносida силташади. 12 - 13 ойликда қарсак чалишга, илк нутқ товушларини талаффуз этишга, ушишга, бошқаларнинг вербал ва новербал ҳаракатларини кузатиб қайтаришга ҳаракат қилишади. Болалар 14 ойликдан то 16 ойликкача кўрсатгич бармоғи билан узоқдаги нарсани кўрсатишни, тасдиқ ва инкор қилиш учун бошини қимирлатишни, “зўр” дейиш учун бош бармоқни тепага кутаришни,

“шошманг” дейиш учун қўлини кутаришни ўрганишади. 16 ойликдан кейин бошқа рамзий имо-ишоралар ривожланади. Энди имо-ишоралар оғзаки нутқни ривожлантиришни кучайтиради. 18 ойликдан кейин болалар вербал ва новербал воситаларни ҳамкорлида ишлата бошлашади. Аввало, жестларни айтиётган сўзига мослаштириб ишлатишади (чунончи, мушукни кўрсатиб, “мушук” дейди) сўнг бошқа сифатловчи сўзларни айтишади (кучукни кўрсатиб, “катта дейди”).

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ёш болалар нутқида новербал воситалар вербал воситалардан олдин шаклланиб, боларнинг атрофдагиларга фикрини ифода этиши турли ҳаракат ва овоз тони билан бошланади. Шуни ам айтиш лозимки, болаларга новербал воситаларни қўллашда эўтиёт бўлиш лозим, чунки салбий имо-ишоралар болалар нутқига ва онгига чукур таъсир этади.

Адабиётлар:

1. Robert S. Fieldman. Development of nonverbal behaviours in children. New York. 1982. P 9.
2. Sroufe, L. F. Waters, E. The ontogenesis of smiling and laughter: A perspective on the organization of development in infancy. Psychological Review, 1976, 83(3),173-189.
3. Sroufe, L. F. Wunsch, J. The development of laughter in the first year of life. Child Development, 1972, 43, 1326-1344.
4. Stern, D., Beebe, B., Jaffe, J., Bennett, S.L. The infants stimuluswould during social interaction. In H. Schaffer (Ed.), Studies in mother –infant interaction. New York: Academic Press, 1977.
5. Wheldall, K. Mittler, P. Eyebrow raising, eye-widening and visual search in nursery school children. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 1976, 17 (1), 57-62.
6. <https://www.readingrockets.org/article/baby-and-toddler-milestones-16-gestures-16-months>

**QO’SHMA GAP TURLARINING SUBSTANSIAL TALQINI ABDULLA
QAHHONING “SAROB”ROMANI TAHLILI ASOSIDA**

Hojiyeva Nigina

Buxoro davlat Universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada substansial tahlil bo'yicha qo'shma gap turlari izohlangan. A. Qahhorning "Sarob" romanini tahlil qilgan holda asardagi qo'shma gaplarning ko'rinishlari qoliplashtirilgan.

Kalit so'zlar: substansial talqin, qo'shma gap, qolip, LSQ, MKSH, NKSH, "Sarob" romani.

O'zbek tilshunosligida ilk bor 1994-yil R.Sayfullayeva tomonidan qo'shma gaplar substansial yo'nalihsda talqin etilgan.Qo'shma gapning lisoniy sintaktik qolip (LSQ) xususiyatlari, qo'shma gap tasnifi,tasniflash mezonlari, q'shma gap turlari, ma`noviy munosabatlari haqida o'zbek tilshunosligida R.Sayfullayeva tadqiqotida yetarli ma'lumot berilgan.

Bundan tashqari dastlab o'zbek tilidagi gap eng kichik qolipining tarkibi [WPm] sifatida M.Qurbanova tomonidan ishlab chiqilgan.O'zbek tilida qo'shma gaplarning turlari va ko`rinishlarini o'rghanishda soda gapning eng kichik qurilish qolipi [WPm] dan iborat bo`lsa,mantiqan qo'shma gapninqurilish qolipi ikki va undan ortiq [WPm] larning birikishidan iborat[1]

Ma'lumki qo'shma gaplar bir necha soda gaplarning qo'shilishidan hosil bo`ladi.Nutqimizda foydalanadigan gaplarnutqiylar sintaksis hosilasi hisoblanadi.

Bu hosilalar lisoniy sintaksisda qoliqlar orqali ifodalanadi.Qo'shma gaplar orasida mazmuniy munosabat mavjud bo`ladi. Qo'shma gaplarda kesimlik ko`rsatkichi bilan shakllangan atov birlik[WPm] birdan ortiq bo`ladi.

Qo'shma gapning umumiyligi qolipi quyidagicha: [WPmU WPm]=QG

Ushbu qolip tarkibining o'zgarishi natijasida qo'shma gap turlari hosil bo`ladi.

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVYLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

Tilshunoslikning substansial talqini bo`yichaqo`shma gap turlari 3 guruhga ajratilgan.

- 1.[WPm,WPm]=QG. Teng tarkibli qo`shma gap.
- 2.[WPm→WPm]=QG .Tobe tarkibli qo`shma gap.
- 3.[WPm↔WPm]=QG. Mutanosib bog`lanishli qo`shma gap.[2]

Ushbu 3ta qolipqo`shma gap turi qo`shma gap tarkibidagi soda gaplarni bog`lovchi vositalariga ko`ra emas, balki qo`shma gap kesimlarining mostaqil yoki nomustaqilligiga ko`ra farqlanadi. Bundan shu ma`lum bo`ladiki,qo`shma gap tarkibidagi soda gaplar yakka qo`llana olish-olmasligiga ko`ra farqlanadi.

Substansial talqinda qo`shma gapning kesimlik turlari MKSH va NKSHga tayanadi.[3]

Demak , 1-qo`shma gap turi sifatida Teng tarkibliqo`shma gap[WPm,WPm]=QG olingan. Bunga sabab qo`shma gap tarkibidagi sodda gaplarning kesimlari mustaqil bo`lib, ushbu sodda gaplarni nutqda alohida qo`llash mumkin.

Masalan: Bir kuni Abbosxon kechasi Murodxo`ja domlaning oldiga kelib,qaytishda Saidiyning hujrasiga kirdi va uzoq o`tirdi.[4]

[WPm,WPm]=QG.

“Sarob”romanidan olingan parchada va bog`lovchisi bo`lishiga qaramay teng munosabatli qo`shma gaphisoblanadi. Sababi sodda gaplarning kesimi mustaqildir.

Yoki : Saidiy bir necha marta uning hujrasiga bordi,ammo shu vaqtgacha, Murodxo`ja domlaning tili bilan aytganda uning “qo`yniga qo`l solib ko`rgani” yo`q edi.[5]

[WPm,WPm]=QG.

<ammo> zidlov bog`lovchisi borligi ahamiyatsiz.

Yoki : Men umrimning yarmi buzuq, insonlarnimayib qiladigan tarbiya asosiga qurilgan jamiyatda o`tgan odamman, shuning uchuno`zimni qancha qo`lga olmayin savh-xatoga borishim muqarrar.[6]

[WPm,WPm]=QG.

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

Ushbu parchada sodda gaplarni bog`lab qo`shma gap hosil qilish uchun <shuning uchun> bog`lovchisi xizmat qilgan bo`lsa ham qo`shma gap turi sifatida teng munosabatli qo`shma gap deb olinadi.

2. [WPm→WPm]=QG.

Tobe tarkibli qo`shma gaplar tarkibidagi sodda gaplarning kesimi 1-qismi NKSH, ya`ni nomustaqlil kesim shaklida bo`ladi, 2-qismi MKSH, ya`ni mustaqil kesim shaklidan tarkib topgan. Albatta, bu kesimlik shakllarining turlicha bo`ladi.

Masalan: ... Saidiy qancha yoshlik yillarini eslasa, shuncha Salimxonga yaqin kelar edi.[7]

[WPm→WPm]=QG.

Birinchi sodda gapning kesimi nomustaqlil kesim shaklida, ikkinchi sodda gapning kesimi esa mustaqil kesim shaklidan iborat. Bunday paytda biri ikkinchisini taqozo qilyapti. Shu sababli qo`shma gapning turi sifatida Tobe tarkibli qo`shma gapga misol bo`la oladi.

Yoki: Istalgan vaqtda eshik yonidagi tugmani bosilsa, ichkaridan oqsoch xotin chiqib, xizmatga tayyor bo`ladi.[8]

[WPm→WPm]=QG

Yoki ; ... har holda, shunday ishimiz bor ekanini bilsa. Borib hukumatga aytmaydi.[9] [WPm→WPm]=QG.

Yuqoridagi 2-raqam ostidagi gaplar biri ikkinchisini taqozo qilib kelgani va biri ikkinchisiga tobelanib kelayotgani sababli tobe tarkibli qo`shma gapga misol bo`ladi .

3.[WPm↔WPm]=QG.

Mutanosib bog`lanishli qo`shma gap. Bunday ko`rinishli qo`shma gap tarkibidagi sodda gaplar bir-birini taqozo qiladi, ya`ni ularni alohida-alohida qo`llash natijasida gaplar boshqa ma`noni ifodalaydi. Sodda gap tarkibidagi kesimlar nomustaqlil, ya`ni NKSH shaklda bo`ladi.

Masalan: Agar loyning ustida yupqagina qor oqarib turmagan bo`lsa, Mirza Muhiddin sho`ng`ib ketgan yerini bilish va uni topish uchun bir quti gugurt ham yetmas edi. [9] [WPm↔WPm]=QG.

Yoki: Agar shunda boshi uning qo`liga kirmasa, Mirza Muhiddinning taqdiri hal bo`lar edi. [10] [WPm↔ WPm]=QG.

3-raqamdagি misollardan ko`rinib turibdiki, mutanosib bog`lanishli qo`shma gaplarning kesimi nomustaqlı bo`lishi bilan bir qatorda, bajarilmagan ish-harakatni ifodalab keladi.

Tilimiz imkoniyatlarining naqadar rang-barangligini so`z zargari Abdulla Qahhorning “Sarob” romanining tahlili orqali ko`rib o`tdik . Shu birgina asar orqali yozuvchining mahoratiga tan bermaslikning iloji yo`q. Yozuvchi qolip uchun bu asarni yozmagan, ya`ni nutqimizda, tilimizda hosil bo`ladigan sintaktik butunlik orqali qolip hosil qilinadi va yozuvda aks ettiriladi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

- 1-R.Sayfullayeva,B. Mengliyev,G.Boqiyeva, M.Qurbanova, Z.Yunusova, M.Abuzalova Hozirgi o`zbek adabiy tili. Darslik.-T.,2010.
- 2- Hozirgi o`zbek tili qo`shma gaplarning substansial (zotiy) talqini. R.Sayfullayeva. Monografiya.-T.,1994.
- 3- R.Sayfullayeva, B.Mengliyev, G.Boqiyeva, M.Qurbanova, Z.Yunusova M.Abuzalova, Hozirgi o`zbek adabiy tili. O`quv qo`llanma.T.,”Fan va texnologiya”,2009.-416bet.
- 4-,5-,6-,7-,8-,9-,10-Sarob:roman.Abdulla Qahhor.-Toshkent: Yangi nashr,2019. (320bet)

THE USAGE OF PEDAGOGICAL MECHANISMS IN FOREIGN

LANGUAGE TEACHING FOR DEFECTOLOGISTS

Aliyeva Dilafruz Muxtarovna

a teacher of Kokand state pedagogical institute

Annotation: The article illustrates some types of pedagogical mechanisms and usage of them in teaching foreign languages as an example of teaching English for the defectologists. Furthermore, the article shows the importance of knowledge and upbringing for the defectologists.

Key words: pedagogical mechanism, teaching and learning foreign language, visible learning, thinking skills, explicit instructions, co-operative learning, collaborative team teaching, technology integration.

Teaching or learning a foreign language is not an easy matter. Both of them require hard work, good preparation as well as a great number of methods of teaching. Foreign language learning and teaching refer to the teaching or learning of a nonnative language outside of the environment where it is commonly spoken or well-known. A distinction is made between "foreign" and "second" language learning. A second language implies that the learner resides in an environment where the acquired language is used a lot of spheres of life.

A language is considered foreign if it is learned largely in the classroom and is not spoken in the society where the teaching occurs. Study of another language allows the individual to communicate effectively and creatively and to participate in real life situations through the language of the authentic culture itself. Learning another language provides access into a perspective other than one's own, increases the ability to see connections across content areas, and promotes an interdisciplinary perspective while gaining intercultural understandings. Language is the vehicle required for effective human-to-human interactions and yields a better understanding of one's own language and culture.

Foreign language learning as well as teaching has undergone an important paradigm shift as a result of the research and experiences that have expanded the scientific and theoretical knowledge base on how students learn and acquire a foreign language. Traditionally, learning a foreign language was thought to be a ‘mimic’ activity, a process that involved students repeating or imitating new information. But nowadays teacher can use various types of methods to teach the students. Moreover, technical tools, as computer, dynamics or projectors are valuable source of teaching foreign language, not only foreign language but also all the subjects of education institute or university.

There are several types of pedagogical approaches that can be mentioned as the main ones. They are as the following:

- Visible Learning - Visible Learning means an enhanced role for teachers as they become evaluators of their own teaching. According to John Hattie Visible Learning and Teaching occurs when teachers see learning through the eyes of students and help them become their own teachers.
- Thinking Skills – thinking skills are the mental activities which are used to process information, make connections, make decisions and create new ideas. One can use his thinking skill when he tries to make sense of experience, solve problems, make decisions, ask questions, make plans or organize information.
- Explicit Instructions - is a way to teach skills or concepts to students using direct, structured instruction. It helps make lessons clear by modeling for students how to start and succeed on a task and giving them ample time to practice.
- Co-operative Learning - is a successful teaching strategy in which small teams, each with students of different levels of ability, use a variety of learning activities to improve their understanding of a subject.
- Collaborative Team Teaching - Collaborative teaching, sometimes called cooperative teaching or team teaching, involves educators working in tandem to lead, instruct and mentor groups of students. Collaboration can be implemented across all instructional levels and subject areas.

- Technology integration - Technology integration is the use of technology tools in general content areas in education in order to allow students to apply computer and technology skills to learning and problem-solving. Technology integration is defined as the use of technology to enhance and support the educational environment.

Using these mechanisms during the lessons can make the lesson amusing and any kind of teacher can attract all the audience. The department of defectology is a special sphere that the number of defectologists becomes professionals. Educator must be attentive to them not only for the foreign language but also the feelings and upbringing of them. Because defectologists take care of disabled learners. So, having a great soul as well as being well-educated is really influential for these type of students.

In the world, promising areas of scientific and pedagogical research are gaining importance in expanding pedagogical and psychological opportunities that develop professional initiative in future personnel, and in researching the design of a culture of initiative in them. Five important initiatives have been put forward in our republic aimed at attracting young people to culture and art, physical education and sports, using computer technology and the Internet, reading fiction, and increasing the social activity of girls. In addition, the country's legal system has updated the legal framework for improving the mechanisms for training competitive personnel, and created the material and technical infrastructure. "Road maps" have been developed for the strategic development of higher educational institutions, and joint faculties and university branches are being organized, together with leading higher educational institutions of foreign countries. Reforms in the education system serve the development of initiative among future personnel, and improve the mechanisms for developing their creative potential.

Used literatures:

1. Pedagogical mechanisms of development of initiative at students of universities. A. Musurmanova & Z. Ismailova. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol. 8 No. 2, 2020 Part II ISSN 2056-5852

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

2. Babakhodjaeva L.G. Design and implementation of a personally adapted intellectual learning system: Author. dis. ... cand. ped sciences. - Tashkent, 2009 .— 20 p.
3. Zakirov I.I. Theoretical and practical foundations of the introduction of new educational technologies in the educational process (for example, professional colleges): Author. dis. ... cand. ped sciences. - Tashkent: UzNIIIPN them. T.N. Kara Kara Niyazi, 2005 .-- 21 p
4. Kadyrova R.M. Professional abilities of university teachers and their impact on the quality of education // Personality-oriented approach to modern teaching and upbringing .: Sat. scientific method. Art. - Tashkent, 2007. Part 1.
5. Ozhegov S.I. Dictionary of the Russian language. - M .: Russian language, 1981- 816 p.
6. Andriyanova V.I. On the complex formation of the personality of a teacher of a new formation at the present stage // Personally-oriented approach to modern training and education: Sat. scientific method. Art. - Tashkent, 2008. Part 1. - p.p.64-72
7. Volkov G.N., Baubekova G.D. Ethnopedagogy. - Tashkent, 2000

BIR SO’Z TARIXI

Odilov Abdug’affor Haydarovich

Jizzax viloyati, Sharof Rashidov tumani

41-umumi o’rta ta’lim maktabining ona tili va adabiyot fani o’qituvchisi

Annotatsiya: Dastlab so’z paydo bo’ldi. Dunyoning yaralishi uchun u bir vosita vazifasini bajardi. Shunday ekan, biz har bir so’zimiz uchun mas’uliyat his etmog’imiz lozim.

Kalit so’zlar: til, sardoba, soq, sug’ormoq.

SSSR davlatida yashovchi aholining aksariyati turkiy tillarga mansub, davlatchilik esa Rossiyaga tegishli edi. Ularning ustidan bo’lgan hukmronlikni imkon qadar uzoq saqlab qolish uchun boshqaruvdagi millat qo’lidan kelgan barcha ishni qildi. Boshqa xalqlarda milliy g’urur uyg’otishi mumkin bo’lgan har qanday narsa kamsitilib, kuchli ta’qib ostiga olindi. Mustamlakachi davlatning deyarli barcha sohalarda olib borgan bu siyosatidan tilimiz ham jabrlandi. Juda ko’p so’zlar ikkala tilda ham baravar ishlatilib kelingan bo’lsada fors tiliga oid so’z deb aytildi. Tilimizda qadimdan ishlatilib kelingan ayrim so’zlar arab tilidan o’zlashgan deyildi. Aslida esa hozirda arabcha yoki forscha deb ataluvchi so’zlar tilimizda qadimdan mavjud edi. Tillarda ko’p uchrovchi tovush o’zgarishlarini to’g’ri aniqlay olsak, juda ko’p so’zlar so’z qurilishi jihatidan turkiy tillarga oid ekanligi oydinlashadi. Quyida shu xususdagi kichik bir tadqiqot e’tiboringizga havola etilmoqda.

Dastlab so’z biror tilda aniq bir ma’noni ifodalaydi. Yillar o’tishi bilan u turli tovush o’zgarishlariga uchraydi. Ikkinchi bir tilga kochgan so’z o’zi paydo bo’lgan tilda ornini boshqa so’zga bo’shatib beradi yoki ehtiyoj yo’qligi uchun shunchaki unutiladi va hokazo... Natijada ularning dastlab qanday ma’no anglatganligi, qaysi tilga mansub ekanligi mavhum bo’lib qoladi. Shunday so’zlardan biri sardoba so’zidir. Sardoba deganda nimani anglaymiz? Avvalo, shu savolga javob topsak. Sardoba -- suv tanqis hududlarda uni to’plash va saqlash uchun maxsus qurilgan

gumbazli hovuz. Demak mazkur inshoot ko'chmanchi xalqlar hayotida muhim o'r'in egallaydi. Turkiy xalqlarning ko'chmanchilik hayot tarzi bilan yashaganligi barchaga ma'lum. Manbalarda bu so'zning forscha sard (sovuj) va ob (suv) so'zlaridan olinganligi aytildi. Demak, salqin suv yoki salqin suv joyi degan ma'no kelib chiqadi. Lekin mantiqan olib qarasak, cho'lida ketayotgan odam uchun birinchi navbatda suvning issiq yoki sovuqligi emas, balki mavjudligi muhim. Bu -- atamaning shu so'zdan kelib chiqqanligini shubha ostiga olmay qo'ymaydi.

E'tibor bergen bo'lsangiz, tilimizda ma'lum guruhg'a oid so'zlar bir-biriga ohangdosh yo'sinda jaranglaydi. Masalan, qir, adir; kun, tun; o'r, go'r; ko'l, cho'l, g'o'l (dara), yo'l so'zlarini olaylik. Shunday so'zlardan bir turkumi boq (bog'), toq (tog'), soq (suv), qoq (xok), ko'k so'zlaridir. Ko'rinish turibdiki, bu so'zlar bugungi klinikimizda turli tovush o'zgarishlariga uchragan. Tog' sozi shevalarimizda tov deb ham talaffuz qilinadi. Demak, suv so'zi ham q-v tovush o'zgarishiga uchraganligini inobatga olsak, bu so'zning asl holati soq shaklida bo'lganligi aniqlashadi. O'zagi soq bo'lgan so'zlar esa tilimizda bir talay: sog'moq, sog'im, sog'in, soqa (kanalning bosh inshooti), so'rmoq, sut, soy, suv, soyinoq, suyuq, sug'ormoq, sachramoq, so'lak, so'lakay, selgimoq, so'lmoq, so'lg'in, zax. Bunga hatto boshqa tillardan ham misollar keltirishimiz mumkin: sahro, soqiy, sel (arabcha), sirop, sok (sharbat), visox (qurigan), suxari (qoqnon) (ruscha) va so'xta (kuygan), ob (suv) (forscha). Ko'rib turganingizdek, ruscha sok so'zi q-k tovush o'zgarishiga uchragan va ma'nosi ham deyarli o'zgarmagan. Soqiy, sel so'zlarining arabcha deyilishi qanchalik to'g'ri, xulosa o'zingizdan. Chunki o'zbek tilining 1981-yili chop etilgan izohli lug'atida bu so'zlar arabcha deb berilgan. Sahro so'zida esa soq so'ziga l-r tovush o'zgarishiga uchragan arabcha lo (yo'q) so'zi qoshilgan. Demak, sahro so'zi suvsiz degan ma'noni beradi.

Shular kabi o'zagida soq so'zi bo'lgan so'zlardan biri sardoba sozidir. Sardoba so'zi soq (suv) va to'ba (tepa) so'zlaridan tashkil topgan. Q tovushi vaqt o'tishi bilan q-g' va keyinchalik g' tovushi g'-r tovush o'zgarishlariga uchragan: soqto'ba-sog'to'ba-sorto'ba-sardoba. Soq so'zidan keyin kelgan tepe so'zining ta'sirida q-v emas, q-g' tovush o'zgarishi ro'y bergen.

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

Tilimizda bunday so’zlar ko’plab uchraydi. Bu izlanish -- dunyo olimlari tomonidan songgi yuz yillikda yo’qlikka yuz tutishi taxmin qilinayotgan jonajon ona tilimiz bo’lmish o’zbek tilini saqlash va kelajak avlodga sog’-omon yetkazish yo’lidagi kichik bo’lsada, bir qadamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbek tilining izohli lug’ati. Z.M.Magrufov tahriri ostida. “Russkiy yazik” nashriyoti. Moskva. 1981-yil. I tom.
2. O’zbek tilining izohli lug’ati. Z.M.Magrufov tahriri ostida. “Russkiy yazik” nashriyoti. Moskva. 1981-yil. II tom.
3. O’zbek klassik asarlari uchun qisqacha lug’at. V.Rahmonov. “O’qituvchi” nashriyoti. Toshkent. 1983-yil.

CURRENT STATUS OF WORKING WITH CHILDREN WITH DISORDERS

Egamberdiyeva Muqaddas Gupronqul qizi

Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

Xaydarov Doniyor Yusuf o'g'li

Guliston davlat universiteti talabasi

Annotation: This article teaches preschool children with speech impediments to improve their speech, to express their thoughts about what they have seen and heard through free thinking, to express themselves clearly and systematically, and to think creatively. Samples are given for. The examples provided in the article can be easily used by preschool educators and parents of students.

Keywords: constructor, speech activity, memory, speech cognition, creativity, thinking.

Methods of checking children's independent speech. To check children's connected speech, they are asked to perform the following tasks: create a story using pictures, toys, objects. For example, "This is a puppet. The doll is very beautiful. A large red ribbon was tied to her hair. The doll is wearing a satin shirt. He has slippers on his feet." create a story using continuous pictures.

The educator suggests 3-4 continuous pictures to the child and suggests composing a story based on these pictures.

Write a story on a given topic.

The educator addresses the child:

"Think about what you did at home last night?" Or "What cartoons do you know?", "Do you like to visit?", "Who did you visit?"

Rating:

- The story is well written. He was able to shed light on the content of the story.

The story consists of 5-6 sentences;

- The story was straightforward. But he could not unravel the contents to the end. The story consists of 3-4 sentences;

- Many mistakes in the story. He could not explain the content. The story consists of 1-2 sentences; no independent speech.

The information obtained during the examination of the child's speech by a speech therapist and educator is recorded on a speech map (speech map is given in the appendix).

Materials for checking children's speech Item model, model, handouts (pictures, constructors), probes, staples, mirror (wall and table mirror). Didactic materials: a set of toys, table toys (lotto, dominoes). Albums or collections of pictures, figurative, plot, continuous, cropped pictures of things. A collection of objects of different colors and shapes to identify different sizes and different counting materials, mosaics, optical-spatial representations. Objects of different sizes or pictures. A set of sound toys: drums, flute, piano, sounding animal - toys. Collection of pictures (toys): household appliances, clothes, dishes, vehicles, pets and wild animals, vegetables, fruits. Special manuals for testing phonemic comprehension: pictures of pairs of objects, syllables, words.

As a result of a comprehensive examination of children's speech, we properly organize the process of working with children. Accurate and accurate examination of speech defects will help us to eliminate speech defects in children in a timely manner.

The mechanisms of speech development in children are poorly understood. This allows us to talk about the leading psycho-physical conditions on the one hand, and on the other - the cognitive and speech mechanisms of the formation of language capabilities in certain forms of speech development in children.

Speech activity is a systemic process that includes both verbal and nonverbal components. Their unity is determined by a number of factors, primarily speech, the type and forms of non-verbal activity, the state of verbal communication, the nature of practical or intellectual tasks. In the context of verbal dysontogenesis, high mental activity and the emotional sphere of the child are unique.

Memory is a mental cognitive activity, the essence of which is the figurative-imagination, which consists of remembering, storing and recalling information, including human genetic and acquired experience. Memory is one of the leading mental functions that determine the development of speech activity, such as thinking.

Failure or underdevelopment of one of the components of this unit will often lead to other failures.

List of used literature:

1. "The first step." State Curriculum for Preschool Education. Compilers: I.V.Grashova, L.G.Evstafeva, D.T.Mahmudova, Sh.B.Nabikhanova, S.V.Pak, G.E.Djanpeisova. T.: MTV, 2018. 69 b.
2. Islombekova Z .. "Methods of teaching pronunciation and development of hearing" (Text of lectures) -T.: 2001.
3. Jumaev M.E. Principles of formation of pedagogical culture Abstracts of lectures. -T.: 2002. -28 b.
4. Kozlov M.Ya., Levin A.L. "Children's Surdoaudiology". Leningrad Medicine, 1989.
5. Speech therapy (ed. L.S.Volkovoy) - M., 1989.

**FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING TARKIBI VA
FRAZEOLOGIZMLARNING SINFLARGA AJRATILISHI**

G’afurova Hilola

Farg’ona davlat universiteti 2-kurs magistranti

Frazeologik birliklar tabiiy, psixik va jamiyat holatlardagi ma’no nomlarini va insonlarning holatini kasb etadi. Ular ekspressiv-baholovchi funksiyani bajaradi. Ba’zi tadqiqotchilarning fikricha, frazeologik birliklar faqat ekspressiv fuksiyani bajaradi va ular nominativ funksiyaga dahldor emas. Masalan, V.M. Nikitinning aytishicha, “Frazeologizmlar – bu til hodisalari emas, balki uslub hodisasidir. Ularda nominativ funksiya mavjud emas.

Frazeologik birliklarning stilistik funksionalligi-bu oratorlar so’zi, satirk hikoyalar, ba’zi yozuvchilarning tili haligacha tadqiqot predmeti bo’lib kelmoqda. Hamma tadqiqotchilar frazeologizmlarning har xil sinflarga bo’linish turlarini ko’rsatib berishgan.(Kunin;CHernisheva)²⁰. Ulardan ba’zilari, masalan, SH.Balli, frazeologizmlarni sistamatizatsiya va sinflarga ajratishni rad etadi.Ingliz va o’zbek tillari frazeologizmlari turli printsiplar asosida sistematizatsiya qilinadi. Bu printsiplar sinflarga ajratish kabi, frazeologik tadqiqotlarning rivojlanganlik vaqtlarini namoyish qiladi.

50-yillarning boshlarida ingliz frazeologizmlarining semantik klassifikatsiyasi paydo bo’ldi. (V.V.Vinogradovning rus tili frazeologik birliklarining klassifikatsiyasi asosida tuzildi). Bu klassifikatsiya hamma frazeologizmlarni semantika jihatidan uchga bo’ladi²¹:

1.Frazeologik qo’shilmalar yoki iboralar- umuman bo’linmaydigan birikmalar va ularning ma’nolari komponent ma’nolari va leksik tuzilishiga taaluqli

²⁰ Чернышева И. И. Некоторые вопросы теории лексикона сегодня и учебный теоретический курс лексикологии. // Филологические науки. – М.. 1999. - №4. – С. 87 – 93

²¹ Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Виноградов В.В. Лексикология и лексикография, Избр. Тр. - М.: Наука, 1986. -С. 256

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

emas. Ularning ma’nosi va komponentlar ma’nosi o’rtasida xech qanday bog’liqlik yo’q . Masalan “Latin is a dead language “

Frazeologik qo’shilmalar orasida quyidagilar farqlanadi:

- a) asosida nekrotizm bo’lgan frazeologik qo’shilmalar;
- b) asosida grammatik arxaizmlar mavjud bo’lgan frazeologik qo’shilmalar;
- c) ham leksik, ham semantik jihatdan bo’linmaydigan frazeologik qo’shilmalar;
- d) komponentlarning leksik ma’nosiga umuman ta’sir qilmaydigan yaxlit semantik birlikli frazeologik qo’shilmalar.

2. Frazeologik birliklar, ular birikmalarning vaqtincha joy almashishi yoki semantik jihatdan ma’no almashishi oqibatida paydo bo’ladi. Ular o’zidan ajratilmaydigan semantik yaxlitlikni tashkil qiladi. Bu guruh ma’noning bo’rttirib ko’rsatilishi bilan xarakterlanadi.

Make an elephant of a fly- Pashshadan fil yasamoq.

3. Frazeologik birikmalar- bularning komponentlari qaysidir ma’noda bir-biri bilan teng huquqlidir. Hattoki shu birikma tarkibidagi biror bir mustaqil bo’lmagan komponentlarning ham sinonimi bo’lishi mumkin. Frazeologik birikmalar uchun shu asos so’z bilan bog’liq bo’lgan sinonimik, parallel konstruktsiyalarning borligi xarakterlidir. Masalan, *a blind love*-yomon ko’rmoq, ko’r-ko’rona sevmoq. Bu yerda semantikaning tahliliyligi xarakterlidir.

Keyinchalik 60-yillarda semantik klassifikatsiya o’rnini fuksional klassifikatsiya egallaydi . Ular ikkita katta guruhga bo’linadi:

- 1.Nominativ frazeologizmlar (faqatgina nominativ funktsiyani bajaradi);
2. Nominativ –ekspressiv frazeologizmlar (nominativ –ekspressiv funktsiyani bajaradi).

Birinchi guruh, birinchidan, atoqli leksik ma’noli komponentlar asosidagi semantik butunlikka ega nominantli mukammal birikmalarni o’z ichiga oladi .Ikkinchidan , tarkibidagi biror bir komponentning ko’chirma ma’no asosida yasaladi. Uchinchidan, mukammal fe’lli birikmalar. Ikkinci guruh esa, o’z ichiga birikmali va butun bir gap strukturali semantik hosil bo’lgan frazeologizmlarni oladi. I.I.

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

CHernishevning quyidagi kriteriyalar asosida ishlagan kompleksi razeologizmlarning yangi struktural semantik klassifikatsiyasini keltirib chiqaradi²².

1. Grammatik struktura:

- a).so'z birikmasi;
- b) predikativ birikma va so'z.

2. Yasalish turlari:

- a) komponentlarning yagona yo'l bilan birikishi;
- b) namuna asosida yasalishi;
- s) bir necha yo'l orqali yasalish .

3. Mukammal birikmalar asosidagi semantik siljishning borligi yoki yo'qligi natijasida ma'noning paydo bo'lishi:

- a) komponentlarning semantik yasalishi natijasidagi ma'no;
- b) atoqli leksik ma'no komponentlari asosidagi ma'no;
- c) tip strukturasidagi ma'no.

O'zgaruvchan birikmalarning ma'no almashinushi asosida hosil bo'lgan frazeologik birliklar hozirgi tilda ishlatilmaydi. Ko'pincha frazeologik xarakterga ega bo'lman mukammal birliklar ma'no almashinushi jarayoniga yo'liqadi. Bu bиринчи navbatda o'z ma'nosida ishlatiladigan terminologik birikmalarga xosdir. O'tmishning aniq hodisasi asosida tuzilgan frazeologik xarakterga ega bo'lman mukammal birlik yo'qolishi mumkin, lekin shu asosda yasalgan frazeologik birliklar yashashda davom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. / О.С. Ахманова. 2 – ое изд. – М., 1969. – 607с.
2. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // Виноградов В.В. Лексикология и лексикография, Избр. Тр. - М.: Наука, 1986. -C. 256

²² Чернышева И. И. Некоторые вопросы теории лексикона сегодня и учебный теоретический курс лексикологии. // Филологические науки. – М.. 1999. - №4. – С. 35 – 61

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYASI**

3. Кунин А. В. Английская фразеология. – М.: ВШ, 1970. – 344с.
4. Чернышева И. И. Некоторые вопросы теории лексикона сегодня и учебный теоретический курс лексикологии. // Филологические науки. – М.. 1999. - №4. – С. 87 – 93

Gulnoza Axmadova

O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti, magistratura

2-bosqich talabasi

Abstract: This article focuses on cultural differences and similarities among metaphors used in popular sayings and/or proverbs. Examples of sayings in English, Uzbek and Russian are given and they are analyzed from the point of view of cultural and cognitive linguistics. The brief analysis opens up a new issue of studying the reasons (etymological, historical, linguistic and extralinguistic) for these discrepancies and resemblances.

Key words: cognitive or conceptual metaphors, modern approach to the study of metaphors, cognition, sayings.

Cognitive metaphors are the products of our minds, in the first place. For many years, there existed a traditional approach to the study of metaphors revealing that metaphors are of inflated style and they are used only in literature or for special purposes by highly educated speakers on special events. However, after Lakoff and Johnson research, a new modern approach came into existence which bore a new paradigm in the study of metaphors. Their studies resulted in the coinage of a new term "cognitive" or "conceptual metaphors". According to the modern approach to the study of metaphors, metaphors are results of humans' cognition and people use them unconsciously in their everyday speech. So, using metaphors does not require some special circumstances, education, skills, or intellect. Metaphors has already become a part of our everyday lives.

Since metaphors are created in the people's cognition, they are closely related to culture. In this article we are going to give some examples of metaphors in the context of sayings in English, Uzbek and Russian languages and analyze their triggering gear.

In fact, proverbs and sayings are a great source of metaphors and with their help we can see cultural differences and universalities. First, let us look at the discrepancies in everyday expressions:

"He is a late bloomer", this saying is used to refer to a person who fulfills their potential later than expected; they often have talents that aren't visible to others initially. And they fulfill their potential frequently in novel and unexpected ways, surprising even those closest to them. In Uzbek it sounds as "Yaxshi ot keyin chopar", so, as you can see Uzbeks expressed this saying with the help of an animal that runs in races due to their common agricultural lifestyle. The Russian equivalent is quite alike the English one: "Он поздний цветочек".

"He is a lame duck now", in politics, a lame duck or outgoing politician is an elected official whose successor has already been elected or will be soon. The official is often seen as having less influence with other politicians due to the limited time left in office. In Uzbek the saying "U endi aytib bo'lingan qo'shiq" would be appropriate in this case. However, in Russian while translating the English saying into Russian it is visible that it loses its figurative meaning: "Он неудачник". Or else, we may express it metaphorically "Его время прошло".

"He has ants in his pants" means being unable to stay still because you are anxious or excited about something. In Uzbek there is a similar in meaning expression "Paytavasiga qurt tushdi". In Russian there is an expression for figurative speech to give this meaning - "как на иголках". As you can notice, this saying is expressed by different means in the being analyzed languages.

Now, let us look at similar features among sayings in English, Russian and Uzbek. "That is music to my ears", in Uzbek we have expression "Qulog'imga ohanrabodek yoqdi", in Russian "как мелодия для моих уш".

"You are the light in my life" in English sounds as "Hayotimdagи quyoshimsan", while in Russian it is "Ты лучик света в моей жизни".

"He has the heart of a lion" in English is equal in Uzbek to "U - sheryurak inson", however, in Russian there is not a hint on animal metaphor: "У него храброе сердце".

The English saying "Am I talking to a brick wall?" has very close equivalents in Uzbek and Russian: "Men devorga gapiryapmanmi?" and "Я со стеной разговариваю?"

The metaphor "Beauty is a fading flower" has equivalents in Uzbek and Russian such as "Go'zallik bamisol so'lib borayotgan guldek" and "Красота увядающий цветок".

And last, but not the least example: "She has a heart of stone", in Uzbek "Utoshurak" and in Russian "У нее каменное сердце".

All in all, analysis of metaphors in English, Uzbek and Russian sayings showed that metaphors display cultural traditions, values, nation's history, origin, lifestyle, and mentality. Just as culture forms metaphors, metaphors play an important part in distinguishing culture as well. Nevertheless, there are some similarities among metaphors used in sayings which evidences to the common traits in images, for example, withering beauty, a stone heart, a brick wall and so on. Metaphors are a strong example and representative of a culture. By studying metaphors we, actually, can understand a certain culture.

References:

1. Lakoff G., Johnson M., *Metaphors We Live By*, the University of Chicago Press, Chicago: 1980.
2. Shanghai W.Y., *On the Relationship Between Metaphor and Cultural Models - with data from Chinese and English language* // metaphoric.de 17/2009, p. 115-134.
3. Sun H., *The Cognitive Study of Metaphor and its Application in English Language Teaching* // Canadian Social Science - 2010 - #4 (6), p. 175-179.
4. <https://www.slideshare.net/perdawdy/conceptual-metaphors>.

**HALIMA XUDOYBERDIYEVA INJULARIDAGI FALSAFIY MOHIYAT VA
ULARNING BADIY AHAMIYATI**

Hayitboyev Yorqinjon O‘rmonali o‘g‘li

Guliston davlat universiteti filologiya fakulteti filologiya va tillarni o‘qitish
(o‘zbek tili) yo‘nalishi 38/20-guruh talabasi

Annotatsiya: O‘zbek adabiyotidagi janrlar xilma-xilligi, adabiy turlar doirasida yaratilayotgan asarlarning mazmun jihatdan yetukligi hozirgi va o‘tmish adabiy jarayonining yaxshi kechganidan yoki kechayotganidan dalolat beradi. Ayniqsa, bugungi kundagi qisqa satrlarda katta mazmunni, katta falsafani qamrab olish mahorati haqiqiy shoirlar ijodida yaqqol namoyon bo‘lmoqda va o‘quvchilar tomonidan iliq kutilmoqda. Bu borada esa, O‘zbekiston xalq shoiri, “El-yurt hurmati” ordeni sohibasi, isyonkor ijodkor Halima Xudoyberdiyevaning injulari, ya’ni to‘rtliklari alohida ahamiyatga egadir. Quyidagi maqolada ana shu injulardagi falsafiy mohiyat va mazmun haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Adabiy tur, janr, Halima Xudoyberdiyeva she’riyati, injular, falsafa, mohiyat.

Adabiyot, xususan, shoirlarning mukammal ijodiy namunalarini haqida juda ko‘p ilmiy ishlar, tadqiqotlar olib borilgan. Milliy she’riyatimizning ana shunday ilmiy ishlar olib borishga arzigulik ekanligi, bu borada tinimsiz harakatlar qilinayotganligi, yangi davrda yangi asarlar yaratilayotganligi adabiyotning yutug‘idir. Bu borada O‘zbekiston xalq shoiri Halima Xudoyberdiyevaning 2012-yilda “O‘zbekiston” nashriyotida chop etilgan “Buyuk qushlar” to‘plamiga kiritilgan injularni (to‘rtlik) haqiqiy adabiy ham falsafiy yutuq deb aytish mumkin. Professor Ibrohim G‘afurov shunday yozgan edi: “She’r bu – xarakter. Shoir qanday bo‘lsa, she’ri ham shunday. She’rda uning yuragidagi suratlar muhrlanadi. Halima o‘zini, ichki dunyosini ehtiyoj sezib idrok qilarkan, bir qator she’rlarida yuragimda arslon yashaydi, deya e’tirof etadi. Yuragidagi o‘ziga ma’lum shu arslonga takror-takror murojaat qiladi. Bu hol

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVYLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

bejiz emas va bu idrok ham shunchaki tug‘ilgan emas”. Inchunun, shoiraning har jihatdan mukammal g‘oyaga asoslangan she’rlarida falsafaning yorqin aksini ko‘ramiz, anglashga harakat qilamiz, tushunamiz, xulosa qilamiz. Adabiyotimizda to‘rtlik tizimga qurilgan she’riy janrlar juda ko‘p. Ruboiy, qit’a, tuyuq va boshqalar bunga yorqin misol bo‘la oladi. Ammo shoira o‘z to‘rtliklarini inju deb atashga qaror qildi. Bu bilan adabiyotda faqat ungagiga xos janr, Halima Xudoyberdiyevaning inju janri bunyod bo‘ldi. Bu janrning asosiy mezoni bevosita yillar davomida anglangan hayot haqiqatlari, ko‘rilgan azoblar, chekilgan iztiroblarning satrlardagi ko‘rinishi va faylasuf ijodkorning falsafasidir.

*Sarg‘ayaman, qaddu belim dol qilaman men,
Azoblarda umrimni uvol qilaman men.
Yaralangan tik arslonning shiddati bilan,
So‘z mulkini bir kuni ishg‘ol qilaman men.*

Adabiyotda Navoiy hazratlarining “G‘azal mulkining sultonii”, Lutfiy hazratlarining “So‘z podshosi” ekanligi hammaga ma’lum. Ana shunday zabardast ijodkorlar zabit etgan olamning mulkini ishg‘ol qilish ijodkorning badiiy niyati naqadar yuksak bo‘lganidan dalolat beradi. Halima Xudoyberdiyeva bir necha yillar televide niye orqali ko‘rinmadni, gazeta sahifalarida she’rlari e’lon qilinmadni. Ana shu yillar oralig‘ida shoira juda ko‘p ijod etdi. Ammo odamlarni, muhlislar, she’rsevar qalblarni sog‘inib yashadi. Yigirma yildan ziyod davom etgan armonga aylanishga bir bahya qolgan sog‘inch Markaziy Osiyorning mashhur shoirasi bo‘lgan ijodkorning belini bukishga harakat qildi. Ammo shoira bukilmadi. “Men sarg‘ayishim mumkindir, ammo qaddim, belim dol bo‘lib qolaveradi”, deb o‘z-o‘ziga va g‘aliz niyatli kimsalarga ochiq, yuqoridaqin inju orqali aytadi. Yaralangan, ammo yiqilmagan arslonning shiddati qanday bo‘lishini yaxshi bilamiz. Ona ijodkorning esa, o‘zini unga qiyoslashi adabiy yangilik, kezi kelsa, adabiyotning zalvori uchun yaxshilikdir.

Inson tabiatи azaldan o‘zgaruvchan. Azaldan bir-birimizdagи boshqachalikni tushunishga harakat qilamiz-u tushunmaymiz, tushuna olmaymiz. Qishda yozni,

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVYLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

yozda esa qishni xohlashga majbur etadigan fizikada Broun harakatiga o‘xshash to‘xtovsiz va tartibsiz istaklar insonning azaliy hamrohidir. Adabiyotning asosiy maqsadi insonni tadqiq etish va bu orqali Allohnini anglash bo‘lsa, ijodkor insonning ruhiyati ham ana shunga mos va xos tarzda takomillashgan bo‘lishi va u o‘zgalardan ko‘ra olamni boshqacha nigoh bilan ko‘rishi darkor. Bu borada esa shoira quyidagi injusida fikr yuritadi va anglagan falsafasining mohiyatini o‘quvchilarga ham tushuntirishga harakat qiladi.

*Ko ‘klamlarni suyib o‘tdikmi, yo Rab,
Saratondan kuyib o‘tdikmi, yo Rab.
Bir izg‘irin kelar ustixongacha,
Sovuq mavsumlarga yetdikmi, yo Rab!*

Xohishlar har doim ham amalga oshavermaydi. Chunonchi, ular amalga oshgan taqdirda ham boshqa, avvalgisidan ko‘ra kattaroq istaklar paydo bo‘ladi. Ko‘klamdan o‘tgan, yozdan o‘tgan insonning o‘tish yo‘li ko‘z oldida gavdalajak bir paytda suyak-suyakkacha yetib boradigan sovuqning kelib qolganini umrga ham mengzash mumkin. Ya’ni bolalikdan, yoshlikdan, o‘rta yoshlikdan so‘ng, umri davom etayotgan insonga berilajak keksalik nasib qilgan insonlarning boshlarida bor. U ham bir mukofot, ham bir sovuqlik. Keksalikda inson o‘zini, bosib o‘tgan hayot yo‘lini, qilgan a’mollarini taftish etadi. Demakki, oqibatda yaxshi amallar bajarishga ulgurmagan bo‘lsa, sovuqlikni tuyadi. Shu o‘rinda savol tug‘iladi. Shuncha she’rlar muallifi bo‘lgan, o‘z davrida o‘zgalar ko‘ra olmagan shuhratga erishgan, qadr topgan, xalqqa sevilgan, tanilgan Halima Xudoyberdiyeva nima uchun Yaratgandan sovuq mavsumlarga yetgani haqida so‘rayapti ekan? Nahotki, u bahoridan, yozidan qoniqmasa... Nahotki, bir izg‘irin uning ustixoniga qadar yetib borsa... Biz bundan shuni anglashga harakat qilamizki, ijodkor bosib o‘tgan yo‘lidan, yozganlaridan ko‘ngli to‘limgan bo‘lsa kerak. Bu esa, har kimda bo‘ladigan hodisa, ammo shoiraning o‘z hodisasi baribir boshqacha.

*Hushyorlar ko ‘p tepkiladi. Kirlangan chim men,
Hushyorlar ko ‘p so ‘roq qilar. Soqov men. Jim men.
Agar Xayyom qaytib kelsa, do ‘st tutinardim.
Mayxonada sharob bilan yuvinardim men.*

Yuqorida biz tadqiq etishga harakat qilgan uchinchi to‘rtlikni o‘qib, har kim har xil tafakkur qiladi, ma’naviy ozuqa oladi. Shoiraning bu hayot aldrovlaridan, do‘sstarining dushmanligidan, ba’zilarning subutsizligi, sodiq emasligidan, kutganlari kutmaganidan iztirob chekib, o‘zini kirlangan chimga qiyoslashi tashbehning ayanchli ko‘rinishidir. Jimlikdan ham o‘zgacha ma’no qidirib topish mumkin. Shoir Kurshid Davron ijodkorning jim turishini eng dahshatli sukunatga o‘xshatgan edi. Halima Xudoyberdiyeva esa nodonlar orasida ularning asossiz savollariga javob berishdan ana shu dahshatli jimlikni afzal ko‘rgan shoiradir. Ana shu jimlik bilan ham ularga juda ko‘p javoblarni berish, bera olish mahorati faqat ungagina xosdir. Ko‘pchilik o‘quvchilar Umar Xayyomning may haqida yozganlarini o‘qib, to‘g‘ri tushunmaydi. Uning “May ichsang, oqil-u dono bilan ich”, degan satrlaridagi asliy mohiyatni anglamaydi. Shu tushunmovchiliklari tufayli ham ulug‘ shoirni oddiy mayxo‘rga chiqarib qo‘yishadi. Ular Xayyomning may orqali asliyatda Allohnini tasvir etganligini anglashganida edi noto‘g‘ri fikratlaridan qaytgan va chin adabiy olamdan bahramand bo‘lgan bo‘lar edi. Yuqoridagi injuda ham Halima Xudoyberdiyeva Umar Xayyom bilan do‘st tutinishni va bu orqali Allohnining yo‘lida uning ilmlaridan, yaratgan sinoatlaridan ko‘proq anglashni xohlashi haqida so‘z yuritmoqda. Shoiraning ana shunday satr ostidagi asliy ma’nolarni o‘z adabiy shodasiga injuday qadab qo‘yishi uning to‘rtliklaridagi badiiy g‘oyaning, falsafaning naqadar ahamiyatli ekanligini isbotlaydi.

Ijodkorning to‘rtliklari haqida tadqiq etishga harakat qilar ekanmiz, ramziy ma’no bilan uning to‘rt injusini ushbu yozganlarimizda keltiramiz. Bu borada esa, to‘rtinchi injuni tushunishni o‘quvchining o‘ziga qoldiramiz. Zotan, yetmish ikki tomirida hayotga, adabiyotga muhabbat oqadigan kishilar uni tezda anglaydi va anglaganlarini juda uzoq, uzoqdan-da uzoq vaqt xulosalab yuradi.

*Yecholsang, umringning tun-kunini yech,
Kecha, ertani qo 'y, bugunini yech.
Yecholsang, o 'tir-da bittama-bitta
Ishqning yetmish ikki tugunini yech.*

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xudoyberdiyeva X. Buyuk qushlar, - T. O'zbekiston nashriyoti. 2012.
2. Xudoyberdiyeva X. Saylanma, - T. Sharq nashriyoti. 2000.
3. Xudoyberdiyeva X. Bu kunlarga yetganlar bor, - T. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1993.

**ВОСПИТАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ НА ПРИМЕРАХ
ФОЛЬКЛОРА**

Quvvatova Mohira Xikmatillayevna

TerDU 2-kurs magistranti

Ravshanova Marvarid Masud qizi

TerDU 1-kurs talabasi

Из истории известно, что ни одна нация или народ не возникли, не жили, не развивались и не исчезли по какой-то причине. Великие нации повлияли на более слабые нации, ослабили некоторые и «поглотили» некоторые. Если посмотреть на мир, этот процесс все еще продолжается. Ни наша Родина, ни наш народ не остались в стороне от этой реальности. Это также горькая правда, что во время царской России и советского вторжения нашему народу и нашим ценностям был нанесен серьезный ущерб, и негативные последствия этих ударов ощущаются до сих пор. В то время, когда казалось, что все идет по плану, другая катастрофа под названием «Народная культура» медленно проникала в Центральную Азию, распространяя свою черную тень по всему миру. Естественно, нам тоже нет смысла оставаться в стороне от этой иллюзии. Конечно, развиваться в гармонии с миром, сохранять самобытность и ценности нации - непростая задача. Самый надежный способ борьбы с этой напастю - качественное образование и здоровое воспитание. Вот почему сто лет назад наши предки-джадиды считали этот вопрос вопросом «жизни и смерти». При правильном образовании и воспитании появится крепкая семья, из нее выйдет новое поколение, и благодаря ему нация сохранит свою идентичность, которая будет необходима для роста и процветания страны. Они связаны золотой цепочкой. Поэтому нужно любить Родину.

Воспитание подрастающего поколения в духе любви и преданности Родине, формирование в их сознании национальной гордости и самопожертвования начинается с раннего возраста. Все воспитатели,

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

работающие в дошкольных образовательных учреждениях, стараются привить в умах и сердцах детей чувство любви к Родине, чувство Родины. Но хватит ли им одних или родители примут меры? Когда я был маленьким, мои бабушка и дедушка рассказывали нам разные интересные примеры, размышления о жизни, истории, легенды, стихи, и я до сих пор помню некоторые из них, я стараюсь рассказывать их своим ученикам, моему ребенку.

Все воспитатели, работающие в дошкольных образовательных учреждениях, стараются привить в умах и сердцах детей чувство Родины, чувство Родины. В маленьких сердцах чувство родины начинается с богини матерей, поучений бабушек и дедушек, семейного воспитания. Чувство родины означает уважение, любовь и гордость за национальные ценности и традиции. Чувство родины означает учиться у наших великих деятелей. Это значит знать наших предков, таких как Ибн Сино, Беруни, Мирзо Улугбек, Алишер Навои, Мирзо Бабур, Амир Темур, Джалолиддин Мангуберди, гордиться ими, всегда помнить их. Чувство родины означает учиться на жертвах нашего народа, который боролся за свой народ. Это значит быть таким же патриотом, как они. Привить детям чувство Родины, рассказав им о жертвах нашего народа, о героизме наших солдат. Мы часто используем в разговорах фразу «мы живем для детей». Мы - нация, которая утверждает, что мы дети со дня рождения до самой смерти. Эта особенность, укоренившаяся в нашей крови, стала главной целью нашего общества. Понятие человечности имеет в узбекском народе особый характер.

Люди тысячелетиями боролись с природой, завоевывая и возвращая ее себе. Теперь природа страдает. На самом деле природа не нуждается в защите человека. Напротив, людям нужен чистый воздух, чтобы дышать, чистая вода для питья и вся природа, чтобы жить. Мать-природа всегда была и всегда будет превосходить человека; Человек - дитя природы, частица и момент в его жизни. Однако безответственное отношение людей к природе и техническое вмешательство пошатнуло его. Чтобы сделать его здоровым, нужны знания,

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYASI**

мышление и ответственное отношение к окружающей среде. Эти качества необходимо формировать у каждого человека с дошкольного возраста.

Список использованной литературы:

1. Мирзиёев Ш.М. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на видеоконференции с представителями палат Олий Мажлиса, политических партий и Экологического движения Узбекистана. Народное выступление, 13 июля 2017 г.
2. Концепция «Развитие экологического образования» в Республике Узбекистан ВМ-434 27.05.2019 г.
3. Султанов Р.С. «Основы экологии и охраны окружающей среды» Ташкент 2007 г.

Shodiya Tashpulatova

Farg’ona Davlat Universiteti o’qituvchisi

Didaktik lingvistika metodika uchun o’qitish amaliyotiga yo’naltirilgan fan sifatida zarurdir, chunki o’qituvchi (yoki darsliklar yozadigan metodist) ona va o’rganilayotgan tillarning tipologik aloqalarini va ular bilan bog’liq ta’sir zonalarini bilishi shart. Bu talabalarning xatosini bashorat qilish va oldini olish, aqliy harakatlarni ona tilidan foydalangan holda ruhiy tarkibni rasmiy sintaktik darajaga (nutqqa) o’tkazish uchun to’g’ri algoritmlarni tuzish uchun muhimdir.

Linguodidaktika psixolingvistik va kognitiv fanlarning ma'lumotlarini va ona tili va o’rganilayotgan tillarning xarakterli lingvistik parametrlarini (lingvistik tipologiya va lingvistik universallar va chastotali ona tili) hisobga oladigan fanlararo intizom sifatida tan olingan.

Lingvodidaktik maqsadlar uchun o’zbek o’qituvchisi uchun quyidagilar muhim:

- shaxs tomonidan chet tilini o’zlashtirish jarayoni qanday lingvistik mexanizmlar yordamida amalga oshirilishini tushunish;
- psixolingvistik ma'lumotlar va o’quvchilarining ona tili haqidagi bilimlari asosida o’zbek tilining haqiqatga mos keladigan til tizimi to’g’risida tushunchani rivojlantirish;
- o’xshash ma'nolarnio’zbek tilida va talaba tilida ifodalash tamoyillari va usullarini bilish, ularning grammatik va boshqa (lingvistik va madaniy va kengroq madaniy) xatolariga nima sabab bo’lganligini va ularning mexanizmlari qanday ekanligini aniqlay olish, oldini olish yoki bartaraf etish.

V.Reinicke tomonidan ishlab chiqilgan kontseptsianing yadroasi chet tillarini o’qitish nazariyasini tashkil etuvchi uchta mustaqil va bir vaqtning o’zida bir-biriga

bog'liq bo'lgan ilmiy fanlarning mavjudligi haqidagi g'oyadir: 1) tilni o'zlashtirish nazariyasini yoki lingvovididaktika; 2) chet tili didaktikasi; 3) ma'lum bir tilni yoki xususiy texnikani o'rgatish usullari. Yuqorida aytib o'tilgan ilmiy fanlarning umumiyligi shundaki, ularning tadqiqotlari markazida odamning aloqa maqsadida til kodidan foydalanish qobiliyati turadi. Odamning nutqiy aloqani amalga oshirish qobiliyatining yuqoridagi fanlarning markaziyo toifasiga ko'tarilishi juda ilg'or, chunki faqatgina bu holda tilshunoslik ko'p o'lchovli muammolar bilan shug'ullanadigan olimlarning qiziqish mavzusiga aylanadi.

Chet tillarni o'qitish nazariyasini tashkil etuvchi ilmiy yo'naliishlarning o'ziga xos xususiyatlari haqida gapirganda, uning (o'ziga xosligi) ularning har birining tadqiqotning asosiy toifasiga - bir-biri bilan aloqa qilish qobiliyatiga bo'lgan har xil munosabatlari bilan bog'liqligini ta'kidlaymiz. . Shunday qilib, lingvovididaktika bir nechta mustaqil va ayni paytda o'zaro bog'liq bo'lgan ilmiy fanlarning: metodologiya, lingvistika, pedagogika, psixologiya, psixolingvistika o'zaro aloqasini o'z ichiga oladi.

E'tibor bering, bizning kuzatuvlarimizga ko'ra, nutqning funktsional tomonini lingvovididaktik tushunchaning yetishmasligi eng keskin va salbiy ta'sir qiladi, natijada boshlang'ich va boshlang'ich darajalarda kerakli ta'lim (shartli) komunikatsiya, qoida tariqasida , taqdim etilmagan, chunki zarur metodika asosiy darsliklarga kiritilmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jarvis S., Pavlenko A. Crosslinguistic Influence in Language and Cognition. — New York, London, 2008. — P. 23.
2. Reinecke W. Zur Theorie des Fremdsprachenerwerbs — einmethodologischer Ansatz. — Moscow: Academy, 1983. — pp. 257–263.
3. Розенцвейг. В. Ю. Интерференция и грамматические категории / В. Ю. Розенцвейг, Л. М. Уман // Исследования по структурной типологии. М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – 280 с. – М., 1963. – 280 с. С. 104-114.

Atamizayeva Rahimaxon

4-umumiyl o’rta ta’lim maktabi ona tili va adabiyot fani o’qituvchisi

Namangan viloyati To’raqo’rg’on tumani

Annotatsiya: Ushbu maqolada kelishik shakllari, kelishik shakllarining o’zbek tilida tutgan o’rni va ahamiyati haqida ma’lumot berilgan. Shuningdek, kelishik shakllari yuzasi-dan ayrim fikrlar bayon etilgan.

Kalit so’zlar: kelishik, qo’shimcha, so’z, so’roq, ismlar, qaratqich, qaralmish, belgili, belgisiz.

Ismlarning boshqa so’zlar bilan sintaktik munosabatini ko’rsatuvchi ma’nolar va bu ma’noni ifodalovchi shakllar kelishik deyiladi. Kelishik qo’shimchalari doimo tobe so’zga bog’lanadi. O’zbek tilida oltita kelishik mavjud bo’lib, ularning har birining o’z nomi va shakli bor.

Bosh kelishik. Bosh kelishikdagi ot kim?, nima?, qayer? so’roqlariga javob bo’ladi. Bu kelishik shakli maxsus qo’shimchaga ega emas. Quyidagi sintaktik vazifalarni bajaradi:

1.Ega: Qimmat unga hech ham o’xshamas ekan. (Ertakdan)

2.Undalma: Rayhon, aylanayin rayhoningdan sening, Oy o’tsa uyalar yoningdan sening. (Muhammad Yusuf)

3.Sifatlovchi aniqlovchi: Zumrad bahor o’z sepini yoydi.

4.Ot kesim: Yaxshi so’z- yurakka malham, yomon so’z yurakka-g’am.(Maqol)

5.Izohlovchi: O’qituvchi Sobirova nutq so’zladi.

Qaratqich kelishigi. Bu kelishik –ning qo’shimchasiga ega bo’lib, kimming?, nimaning?, qayerning? so’roqlariga javob bo’ladi. Qaratqich kelishigidagi so’z qaratqich, qaratqich bog’lanib kelgan so’z qaralmish deyiladi. Qaratqich kelishigi qaratqichni qaralmishga tobelantirib bog’laydi va qaralmishda ifodalangan narsahodisa, belgi-xususiyat, harakat-holatning qaratqich shaklidagi ismlarga qarashli

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

ekanligini bildiradi. Masalan: Derazamning oldida bir tup, O'rik oppoq bo'lib gulladi. (Zulfiya. Hamid Olimjon she'ridan parcha keltirgan)

Qaqratqich va qaralmish yonma-yon kelganda, ko'p hollarda qaratqich keli-shigi tushib qoladi. Lekin qaratqich va qaralmish o'rtasida boshqa so'z qo'llansa, qaratqich qo'shimchasi tiklanadi. Gul bargi- Gulning yashil bargi. Ammo she'riyat bundan mustasno. Masalan: O'tar qancha yillar to'zoni, Yulduzlar ko'z yoshi somoni.(Muhammad Yusuf) Agar biz yillarning, yuduzlarning deydigan bo'lsak she'r shakli ham, o'qilishi ham buziladi.

Tushum kelishigi. Ushbu kelishik –ni qo'shimchasiga ega bo'lib. Kimni?, nimani?, qayerni? so'roqlariga javob bo'ladi. Bu kelishik qo'shimchasini olgan so'z doimo o'timli fe'lga bog'lanadi. Vodiylarni yayov kezganda, Bir ajib his bor edi manda. (Hamid Olimjon) Tushum kelishigidagi so'z bilan o'timli fe'l yonma-yon kelganda, ko'pincha tushum kelishigi qo'shimchasi tushib qoladi. Sovg'ani oldim-Sovg'a oldim. Gulni uzdim- Gul uzdim. She'riyatda esa quyidagicha ifodalanadi. Kalomin ul guhardek ayla rangin, Hadisin ul shakardek ayla shirin.(Alisher Navoiy) Shuni ham eslatib o'tish lozimki, egalik qo'shimchasini olgan ismlarga bog'lanuvchi so'z qaratqich kelishigi shaklida, o'timli fe'llarga bog'lanuvchi so'z tushum kelishigi shaklida keladi. Derazamning oldi-Gulni hidladi. Farzandning burchi-Kitobni o'qidi.

Jo'nalish kelishigi. Jo'nalish kelishigi –ga, -ka, -qa qo'shimchalriga ega. Qayerga? so'rog'iga javob bo'lib, o'rın holi vazifasini bajaradi. Qadim yurtga qaytsin, qadim navolarim, Kunlar bosib qurimasin daryolarim. (Muhammad Yusuf) Qachon? so'rog'iga javob bo'lib, payt holi vazifasini bajaradi. Tushga yaqin hamma yig'ildi. Kimga?, nimaga? So'ro g'iga javob bo'ladi va to'ldiruvchi vazifasini bajaradi. Tilga ixtiyorsiz-elga e'tiborsiz. (Alisher Navoiy)

Jo'nalish kelishigi qo'shimchasi k. q tovushlari bilan tugagan so'zlarga qo'shilganda, -ka, -qa shaklida talaffuz qilinadi va shunday yoailadi. O'roqqa, yurakka, nokka, tokka, kurakka, terakka.

G' tovushi bilan tugagan so'zlarga qo'shilganda, -qa tarzida talaffuz qilinsa ham, –ga tarzida yoziladi. Boqqa-bog'ga, toqqa-tog'ga, yoqqa-yog'ga.

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVYLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

Lekin badiiy asarlarda qanday talaffuz qilinsa shunday yoziladi. Xudog'a shukurlar bo'lsunki, manim tortqan ohlaimni quruqqa yubormay, kutmagan yerdan sizni bil- dirdi. (Abdulla Qodiriy) Bu gapda –ga qo'shimchasi –g'a tarzida talaffuz qilinyapti.

O'rinn-payt kelishi gi –da qo'shimchasi bilan ifodalanadi. O'rinn-payt kelishigi qo'shimchasini olgan so'z qayerda? So'rog'iga javob bo'lib, o'rinn holi vazifasini bajaradi. Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas Vatan sanalgan.

Payt otlariga qo'shilib, qachon? So'rog'iga javob bo'ladi va gapda payt holi vazifasini bajaradi. Tushlikda hamma jam bo'ldi.

Shaxs va narsa otlariga qo'shilib, kimga?, nimaga? so'roqlriga javob bo'ladi va gapda to'ldiruvchi vazifasini bajaradi. Yaxshi so'zga kim mast-u behush bo'lsa, Sharbat ichida zaharni totli qilur. (Alisher Navoiy)

Chiqish kelishigi shakli. Bu kelishik shakli qo'shimchasi -dan bo'lib, qayerdan so'rog'iga javob bo'ladi va gapda o'rinn holi vazifasini bajaradi. Toshkand-dan nimalar keltirdingiz, bek aka? (Abdulla Qodiriy)

Payt otlariga qo'shilib, qachon so'rog'iga javob bo'ladi va gapda payt holi vazifasini bajaradi. Shomdan bir oz ertaroq edi. (Abdulla Qodiriy)

Shaxs va narsa otlariga qo'shilib, kimdan?, nimadan? So'roqlariga javob bo'ladi va to'ldiruvchi vazifasini bajaradi. Ey farzand, sen ham hunarni donodin o'rganmasang, nodondin o'rgzngil. (Kaykovus)

Ba'zan ayrim otlar, sifatdoshlar va boshqa so'zlarga qo'shilib, nima sabab-dan? so'rog'iga javob bo'ladi va sabab holi vazifasini bajaradi. O'yłamasdan gapir-gan gapdan ko'ngilga ozor yetadi. („Mashriqzamin hikmat bo'stoni” kitobidan) Ba'zan tushum kelishigi o'rnida chiqish kelishigi shakli ishlatalishi mumkin. Ammo ulrning orasida ma'lum farq bor. Tushum kelishigidagi so'z butunni, chiqish keli-shigidagi so'z qismni bildiradi. Nonni olmoq-nondan olmoq. Olmani uzmoq-olmadan uzmoq. Kitobni o'qimoq-kitobdan o'qimoq.

Ko'rib turibmizki, har bir kelishik shakli o'zbektilida o'z o'rniga ega. Xulosa qilib aytganda, kelishik shakllari so'zlarni bir-biriga bog'lovchi asosiy vositadir.

Foydalilanilgan adabiyotlar:

- 1.Muhammad Yusuf. Saylanma. „Sharq” Nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi.Toshkent. 2007. – 13-b. -33-b. -9-b
2. Abdulla Qodiriy. „O’tkan kunlar”. Toshkent. G’afur G’ulom nomidagi Nashriyot-matbaa birlashmasi. 1992. -10- b. -203-b
- 3.Zulfiya. Bahor keldi seni so'roqlab. Yangi asr avlodi. Toshkent. 2015. -31-b
- 4.Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. G’afur G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti. Toshkent. 1989. -11-b.
- 5.Abdulla Qodiriy. Mehrobdan chayon. Toshkent. G’afur G’ulom nomidagi Nashriyot-matbaa birlashmasi. 1992. -379-b
- 6.Kaykovus. Qobusnoma. Toshkent. „Istiqlol”. 1994. -31-b
- 7.Mahmudov N, Nurmonov A, Sobirov A, Nabiyeva D, Mirzaahmedov A. 7-sinf ona tili.Toshkent. „Ma’naviyat” 2017. -57-b. -59-b. -61-b. -64-b. -65-b . -67-b.

O'QUVCHILAR O'RTASIDA ASARLARNI MAKTABLARDA

TARG'IBOTINI O'TKAZISH "MEN SEVGAN ASAR"

Avezova Nargiza Rasulbek qizi

Xorazm viloyat Shovot tumani

47-umumiy o'rta ta'lif maktabining

Ijodiy-madaniy masalalar bo'yicha targ'ibotchisi

Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 12-yanvardagi "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish to'g'risida"gi farmoyishi katta ahamiyatga ega bo'ldi. Bu farmoyishda jamiyat hayotidagi ezgu qadriyat va an'analarni chuqur qaror toptirishga, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yo sh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ong-u tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani va xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan kitobxonlik madaniyatining oshirilishiga alohida e'tibor qaratilgandir. Qarorlar samarasini ta'minlash maqsadida mamlakatimiz bo'ylab "Mening birinchi kitobim", "Eng yaxshi kitobxon", Kitobxon oila" kabi tadbirlar amalga oshirilmoqda. Buni mamlakatimizdagи ilmfanga, adabiyotga qaratilayotgan yuksak e'tibor desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Jamiyatimiz ma’naviyatini yuksaltirish bilan bo g’liq jarayonlarning murakkab tomoni shundaki, bugungi kunda boshimizdan kechirayotgan ijtimoiysiyo siy taraqqiyot yo‘lida uchraydigan juda ko‘p muommolarni ham nazariy, ham amaliy jihatdan faqat o‘z kuchimiz va salohiyatimizga tayanib hal etishga to‘g‘ri kelmoqda. Shu maqsadda mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab yurtimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli ishlarning amaliy natijasi o‘laroq, adabiyot va san’at, madaniyat, matbuot sohasi mafkuraviy tazyiqdan butunlay xalos bo‘lganligini ta’kidlab o‘tish joiz.

• Maktabda badiiy asarni o‘rganishda o‘quvchilarning badiiy asarni his etishi va unga bo‘lgan munosabati asar muallifi tutgan yo‘lga uyg‘unlashtirilishi lozim. O‘qituvchi maktabda badiiy asarni o‘zlashtirib olish jarayonini yaratadi.

Bunda o‘quvchilarning bilimni qanday o‘zlashtirganliklarini bilish bilan birga, ularga badiiy asarni anglab olish yo‘llarini topa bilish, adabiy matnni mustaqil tahlil qilish qobiliyatlarini rivoj toptirishga ham alohida e‘tibor beriladi. O‘qituvchi maktabda o‘quvchilarni asarni o‘rganishga qiziqtiribgina qolmay, tahlil jarayonida yozuvchining g‘oyaviy niyatini bilib olishlariga, asar mazmunini tasavvur qilishlariga, ularda asarni estetik baholash ko‘nikmalarini o‘stirishga, egallagan bilimlarini aql-zakovat, his-hayajon bilan ifodalashni bilishlariga ham ahamiyat berishi lozim.

O'TKIR HOSHIMOV "DUNYONING ISHLARI" QISSASIDAGI

DIALOGLAR HAQIDA

Muxtorova Maftuna Erkin qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

O'zbek tili va adabiyoti universiteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasidagi hikoyalar - "O'ris bolaning oyisi" va "Urushning so'nggi qurboni" dagi o'tkir ijtimoiy muammolarning badiiy talqini haqida so'z boradi. Bularda insonlarning qismati, turmush tarzi tushunarsiz zamon hodisalariga uyg'un tasvirlangan. Birida onaning farzandga tashna qaynoq mehri, birida shu mehrning yo'qchilik oqibatida halokatga olib kelganligi tasvirlanadi. Bu jarayonda dialoglarning badiiy vazifasi haqida mulohazalar o'rta ga tashlangan.

Kalit so'zlar: O'tkir Hoshimov, "Dunyoning ishlari" qissasi, dialog, badiiy jihatlari.

Annotation: This article deals with the artistic interpretation of the acute social problems in the stories of Utkir Hoshimov's "World Affairs" - "Mother of a Russian child" and "The Last Victim of the War". They depict the destiny of human beings and their way of life in accordance with the events of an incomprehensible time. One depicts a mother's burning love for her child, and another depicts the loss of that love as a result of lack of it. In the process, considerations were made of the artistic function of dialogues.

Keywords: Utkir Hoshimov, The Story of the World, dialogue, art.

Dialog - nutq shakllaridan biri, unda ifodalangan fikr tog'ridan-tog'ri suhbatdosha qaratilgan bo'ladi. Dialogik nutqning sintaktik qurilishi monologik nutqqa qaraganda sodda tuziladi. Dialog fikrlarning qisqaligi bilan ajralib turadi. Voqealar keng izohlanmaydi. So'roq, buyruq va darak gaplardan tashkil topadi. [1. Hozir.org]. "Dialog jo'shqin bo'lishi, kishining ruhiy kechinmasini ko'rsatibgina

qolmay, xarakterini ham olib berishi lozim”[2. Adabiyotshunoslikka kirish, 122-bet]. Masalan: Hikoya janridan unumli foydalanib, samarali ijod qilgan O‘tkir Hoshimov qalamiga mansub ushbu dialogga e‘tibor bersak:

- *Bilib qolsalar urushadilar-ku, - dedim oyog ‘im tortmay.*
- *Bilmaydi! - Zebi xola qo ‘l siltab do ‘rilladi. - Nima, yeb qo ‘yarmidim.*
- *Ketdik! - dedim Valiga.*
- *Ehtiyyot bo ‘l, sindirib qo ‘yma! - deb baqirdi oyim ketimizdan.* [3."O‘tkir Hoshimov," Dunyoning ishlari" , "Yangi asr avlodi", 2019. 183-bet]

Hech shubhasiz, quyidagi O‘tkir Hoshimov ijodiga mansub hikoya barcha adabiyot ixlosmandlariga tanish. Bizning diqqat qiladigan joyimiz qisqa jumlalardan so‘ng, muallif qahramonlar xarakteridan kelib chiqib izoh berib ketgan.

- *Bilib qolsalar urushadilar-ku, - dedim oyog ‘im tortmay.* Bolaning otasiga tegishli dutorga qo‘l tekkizish mumkinmasligi, otaning qahri (aslida davr tuzumi) dialogik nutqda ifodalangan.
- *Bilmaydi! - Zebi xola qo ‘l siltab do ‘rilladi. - Nima, yeb qo ‘yarmidim.* Hamma qo‘rqadigan, hamma qochadigan jahldor, qo‘pol Zebi xola bir olam dardi, ich-etini kuydiradigan alami bor onadir.
- *Ehtiyyot bo ‘l, sindirib qo ‘yma! - deb baqirdi oyim ketimizdan.* Erining jahlidan qo‘rqadigan, uyida janjal bo‘lmasingning oldini olmoqchi bo‘lgan bolaning onasi.
- *Hech bo ‘lmasa, Kimsanim kelgandayam mayli edi, - dedi u xo ‘rsinib.*
- *Qo ‘ying, opajon, - dedi oyim sekin. - Unaqa demang, Xudoga shukr, mana bor-ku.*
- *Sumalak yedingmi, o ‘g ‘lim? Qorning ochib qolgandir?*
- *Yedim, - dedi Vali sekin. U ham oyisining yig ‘laganini ko ‘rib o ‘pkasi to ‘lib turardi.*
- *Oborib qo ‘ya qol joyiga, - dedi dutorni g ‘ilofga solib. - Dadangdan baloga qolib yurmay tag‘in.* ("O‘tkir Hoshimov,"Dunyoning ishlari" , "Yangi asr avlodi", 2019. 185-bet)

Hozirgi dialogik nutqning davomiy qismida mushtipar onaning farzand dog'ida kuyish iztirobi, qo'shnisining beg'araz tasallisi ifodalangan. Sovet tuzumi davrida farzand nobud qilish degan (abort) ilmiy tushuncha bo'lмаган, Xudo rizqi bilan yaratadi deb, ayrim faqir oilalarda har yili chaqaloq dunyoga kelavergan. Ba'zi xonadonlarda bir burda non topsa xursandchilik bo'lган, ba'zisida odamlarni azobga qo'ygan qoraxat kelib turgan. Albatta, o'zbek uylarida befarzandlik og'ir ko'rgulik sanalgan.

Oila - jamiyat tayanchi. Shu o'rinda o'zbek oilasining o'ziga xos xususiyati: ko'p avlodlilik, ko'p farzandlilik kabilardir.[4. Oila psixologiyasi, 54-bet].

Dialogik matn so'zlashuv uslubi va badiiy uslubga xosdir. Kirish so'zlar ham uslubiy xoslanish xususiyatiga ega. Masalan: ha, yo'q, xo'p, mayli, demak, shubhasiz kabi so'zlar uslubiy xoslangan so'zlardir. Shuning uchun har qaysi kirish so'zini o'z o'mida ishlatish madaniy nutq belgisi sanaladi. (Hozir org)

- *Dutorga kim tegdi?*

- *Garangmisanlar? Qaysi biring sindirding? Bu nima qiliq?*

...

- *Tiling bormi?! - dadam battar tutaqib ketdi.*

- *Zebi opa chaluvdi...*

...

- *Mayli, - dedi ovozi pasayib. - Zebi chalsa mayli.*

...

- *Qarab turib Xudoning ishlariga ham hayron qolaman. Ota-boladan bir oyda "qora xat" kelsa-ya!* ("O'tkir Hoshimov,"Dunyoning ishlari" , "Yangi asr avlod", 2019. 187-bet)

Kirish so'zlar va kirish birikmalar asosan modal so'zlar bilan ifodalanib, ishonch, tasdiq, gumon kabi ma'nolarni anglatadi. [5. Arxiv.uz]. Bu yerda ham - mayli tasdiq so'zi past ohangda farzand dog'ida yurgan onani tushungan holatda chiqqan. Onani yaxshisi, yomoni, xastasi, chiroyli yoki xunugi bo'lmaydi. Ona muttasil mehr nuri sochib turuvchidir. Alloh onalarni shunday yaratgan.

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

"Urushning so'nggi qurbanini" hikoyasida Umri xola ham mushfiq va jafokash onalarimizdan. O'tkir Hoshimov hikoyalarida zamon, davr, tuzum qahramonlar taqdiri bilan singishib ketadi.

- *Ovqatingdan qolmadimi? ...*

- *Qolmovdi-ya.*

...

- *Yo 'q, bolam, ovqat kerakmas, - dedi Umri xola shoshilib.*

- *Payshanba kun nahorga Komil tayibning uyiga boruvdim. Har kuni nahorga bir kosadan qo 'y suti ichsa, dard ko 'rmaganday bo 'lib ketadi, dedi.*

- *Hozir qo 'y suti qatta, - dedi Xadicha. Sigir suti otliqqa yog '-u...*

...

- *Tuzukmi? - dedi u hammasi uchun o 'zi aybdordek qovog 'ini solib.*

- *Shukr, - Umri xola qult etib yutindi. -Hozir uxladi...*

- *Ertalab xabar olarman.*

...

- *Sut ichmay zahar ichsam bo 'lmasmidi, - dedi Shone 'mat ovozi titrab.*

- *Zahar ichsam bo 'lmasmidi...*

- *Kechayam aytuvdim, ko 'nmadilar. Qulupnayga sut alishadi, dedilar.* ("O'tkir Hoshimov,"Dunyoning ishlari", "Yangi asr avlodii", 2019. 320-bet)

Adib hikoyalari jonli tasviri bilan kitobxonlarni o'z ta'siriga sola oladi. Ba'zan jiddiy, ba'zan samimiy xarakterlar yondashuvi xulosa chiqarishga undaydi. Ijodkor qisqa hikoyada kichkinagina hayot hodisasiga nazar tashlaydi. Umri xolaning g'amginlikka uyg'un yashashi, qat'iyati, farzandlarini yurak- yurakdan yaxshi ko'rishi, xatto qo'llari qadoq yurishi qalbi daryo onaligidan dalolat. Shuni aytamanki, agar zamon og'irlashmaganda Shoikrom vijdon azobida qolmagan, Shone 'mat o'lim changalidan qutilib ketgan, Umri xola esa farzandlarining rohatini ko'rgan bo'lardi. Yoinki Xadichani oila tashvishlari bunchalik qiynamagan, ziqlanliklari, qurumsoqliklariga barham bergan bo'lar edi. Yuzlab chaqirim uzoqliklarda bo'lgan urush, sovet tuzumining qabihliklari O'zbeklarning ham qismatlarini chetlab o'tmadi. Bu davr Zebi xola, Umri xola kabi qanchalab onalarni musibatga solib ketdi.

Xulosa o‘rnida shuni aytamanki, O‘tkir Hoshimov bu ikki hikoyada dialoglardan o‘rinli foydalanib o‘tgan. Kichik satrlarning izohini chuqur ma‘no orqali boyitgan. Bu hikoyalarda muallif ta‘biri bilan aytganda dunyoning ishlari mujassamlashtirilgan. O‘zbekiston xalq yozuvchisi Said Ahmad qissani shunday tariflagan : „Dunyoning ishlari“ asarini qissa emas, doston deb atashni istardim. U qo‘sinqay o‘qiladi. Uni o‘qib turib, o‘z onalarimizni o‘ylab ketamiz. Shu mushfiq, shu jafokash onalarimiz oldidagi bir umr uzib bo‘lmas qarzlarimizning aqalli bittasini uza oldikmi, degan bir andisha, bir savol ko‘z oldimizda ko‘ndalang turib oladi. Qissa bizni insofga, insonni qadrlashga, hurmat qilishga chaqiradi“. [6. www. Kutubxonachi.uz].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://hozir.org/reja-dialogik-nutq-shakllari-haqida-tushuncha.html>
2. Шукuroв Н ва б. Адабиётшуносликка кириш. Т.: “Ўқитувчи” 1984. – 272
- 6.
3. "O‘tkir Hoshimov," Dunyoning ishlari" , " Yangi asr avlodи ", 2019. – 344 б.
4. Оила психологияси. ШАРҚ НМАК. 2008. – 360 б.
5. <https://arxiv.uz/ru/documents/slaydlar/tilshunoslik/kirish-so-z-kirish-birikma-va-kiritma-gaplar-haqida>
6. <http://kutubxonachi.uz/documents/asar/adabiyot/o-zbek/pdf/o-tkir-hoshimov/dunyoning-ishlari-qissa>.

TASAVVUF SHE’RIYATI TIMSOLLARI

Bustanova Feruza

Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani 1-sonli umumiy o’rta ta’lim maktabi

Ona tili va adabiyot fani o’qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada muallif tasavvuf adabiyotining o’ziga xosligi, tasavvuf she’riyatidagi mavjud timsollar va ularda ifodalangan g’oyalar haqida ma’lumotlar bergen.

Kalit so’zlar: g’azal, orifona g’azal, tasavvuf, timsol, pir, murid, solik, may, boda, sharob, ag’yor, oshiq, ma’shuqa, ishqilohiy.

Bizga ma’lumki, mumtoz adabiyotda g’azallar oshiqona va orifona mazmun kasb etadi. Orifona g`azallarda, boshqalaridan farqli ravishda, asosan, ishqilohiy tarannum etiladi. Bunday g`azallarda zohiriylar va botiniy ma’no xususiyatlari mavjud bo`ladi. Bir qaraganda oshiq obrazasi vositasida ishq dardiga mubtalo bo`lgan, ma’shuqa obrazida tengsiz go`zal ifodalananayotgandek tuyuladi. Biroq orifona g`azallarda oshiq Alloh taolo diydoridan umudvor, tarkidunyo qilib Haq jamolini vasf etuvchi shaxs tushunilsa, ma’shuq timsolidan Alloh yohud pir nazarda tutiladi.

Tasavvufiy g`azallarda oshiq obraziga murojaat qilishda, asosan, ramziy timsollardan keng foydalaniladi. Bosh obrazlar atrofida jamlangan ramzlar oshiq va ma’shuqa hamda raqib obrazlarini yanada yorqinroq ifoda etib beradi.

Alisher Navoiy she’riyatida mazmun va shakl mutanosibligi doimo bir me’yorda bo`lgan. Mumtoz she’riyatidagi bunday go`zallik mukammallik, she’riy mutanosiblik faqat Navoiy ijodida uchraydi. Tasavvuf she’riyatida soqiy, mug`bacha, mayparast, qadah va may kabi timsollar tasavvuf adabiyotining ajralmas qismi bo`lib qolgan. Bunga munosib tarzda pir, murid, solik kabi obrazlar yordamida shoir ifodalamoqchi bo`lgan fikr ravshanlashadi. Alisher Navoiyda yana bir jihat borki, e’tibor tortmay qolmaydi. Navoiy she’riyatida badiiy g’oya ifodalovchi ham ramziy, ham tasavvufiy ma’no tashuvchi she’riy obrazlar qatorida bodom timsolini ham sanab o’tish mumkin.

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVYLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

Bu ayniqsa, obrazli shakllarda o‘z ifodasini topadi. Chunki she’rdagi ruhiy va g`oyaviy qudrat obrazlar atrofida markazlashadi.

Qut bir bodomu yerim go`shayi mehrob edi,

G`orati din etti nogah bir baloliq ko`zu

baytda qo`llangan bodom—poetik timsol, so`fiyona ramz. U qanoat va poklik timsoli. Tasavvufda ham mohiyat sabr, qanoat va poklikka borib taqaladi. Go`shayi mehrob—holi joy, mehrob burchagi, masjidda imom turadigan eng muqaddas joy. Shu bilan birga bu birikma yorning qayrilma qoshini ham majoziy ma’noda oshiqning ko`ngil maskani, pok ishq, ilohiy muhabbatni ham bildiradi. G`azallardan tashqari Navoiyning “Nasoyim ul muhabbat” asarida bir qator shayxlarning komillik darajasi bodom timsolida juda teran ifodalangan. G`azalda bodom piri dayr, nuql, fano ahli—she’riy timsol vazifasini o’taydi. Bu yerda bodom—poklik, Piri dayr—mayxonachi, butxona boshlig`i, Nuql—may ichgandan so`ng tanavvul qilinadigan narsa, Fano ahli o`zlikdan kechganlar, hayot ne’matlaridan voz kechganlar, yo`qlikni ixtiyor etuvchilar. Bundan tashqari Navoiyning ko`plab g`azallarida ana shunday tasavvufiy obrazlarni uchratishimiz mumkin.

Yuqoridagi g`azaldan tashqari yana Navoiyning “Ey sabo,” deya boshlanuvchi g`azalida ham oshiq va ma’shuqa obrazlarining uyg`unligini ko`rgandek bo’lamiz. Oshiq sabo yordamida ma’shuqasiga murojaat qiladi. G`azalda sabo obrazi ham ham muhim ahamiyat kab etadi. Sabo iltifot ko`rsatib oshiqning dard-u nolalarini ma’shuqaga yetkazib beruvchi shaxs.

Tasavvufiy g`azallarning go`zal ko`rinishlari Boborahim Mashrab ijodida ham uchraydi. Shoir haqiqiy ishq kuychisi. Alloh ishqida o`zligidan voz kechgan shoirdir. Shoir g`azallaridan birida “Tinmayin yurdim bu g`am dashtida hayronliq bilan” deya murojaat qilar ekan, dars, g`am va armon dashtida sarson bo`lgan oshiq obrazini yaratadi. Mashrab she’rlaridagi oshiq obrazida ishq diyorining junun-ilohiy ishq jozibasi namoyon bo`ladi. Alloha bo`lgan ishq yo`lida g`am lashkariga sarbon bo`lgan oshiq obrazi o`zligidan kechgan shaxsni ifodalaydi. Mashrab yaratgan oshiq obrazi “Ishq sargardoniman”, “Dard ila harob o’ldim”, “Tahbatah qondir yurak” deya nola qiladi. Oshiq haqiqiy ishq daryosiga g`arb bo`lgan kishidir.

Mashrabning she’riyatida oshiq ko`ngil qo`ygan ma’shuqa chin ma’noda Allohga bo`lgan munosabatlarni ifodalaydi. Raqib sifatida nafs gavdalanadi. Mashrabning bizga ma’lum she’rlari mumtoz adabiyotimizning keng tarqalgan g’azal, mustazod, murabba’, muhammas, musabba’ janrlaridadir. Shoир she’rlaridagi bosh mavzu—ishq. Mashrabning boshqa tasavvufiy shoirlardan farqi shundaki, Mashrab she’rlarining obrazı jununvash bo`lib, u Allohga bo`lgan ishqini hech kimdan yashirib o`tirmaydi. Uni oshkora kuylaydi.

Xo`janazar Huvaydo ijodida ham orifona g`azallarning go`zal namunalarini uchratish mumkin. Olam va odam masalalari shoир ijodining asosini tashkil qiladi. Huvaydo yaratgan obrazlar ham chin ma’noda Haqqa oshiq. Islom ta’limotlaridan, din nazariyalaridan, oshiqlik shartlaridan xabardor shaxs.

Nafs obrazı ko`proq Yassaviy hikmatlarida uchraydi. Hikmatlarda hayotning turli sinovlaridan halollik bilan o`tgan, yaxshi yomonni farqlagan, toat-ibodat yo`liga kirgan solik bosh obraz vazifasini bajaradi. Unda ma’shuqa sifatida Alloh ta’riflansa, oshiq va ma’shuqaning visoliga yetishida nafsning yomonliklari halaqit berishligi aytilgan. Lirik qahramon kishilarni nafjni tiyishga, Allohga bo`lgan muhabbat qarshisida har qanday insoniy ishqdan kechishga tayyor inson qiyofasini gavdalantiradi.

Uvaysiy va Mohlaroyim Nodira she’riyati ham ishqı ilohiyga oshno qalblarni tarannum etadi. Ularda ham ma’joziy ishq va ishqı ilohiy yetakchi o’rinda turadi. Shoira she’riyatidagi oshiq obrazlari ham latif va nozik munosabatlarni oshkor etadi.

Orifona g`azallar mavzu ko`laming Allohga bo`lgan ishqni ulug`lashi bilan boshqa g`azallardan alohida ajralib turadi. Bunday g`azallar markazida Ma’shuqa obrazı yetakchilik qiladi. Sababi oshiq obrazida ifodalanayotgan timsolning shu darajada oshiq bo`lib o`zligidan kechishiga sabab ham ana shu Ma’shuqa timsolidir.

Tasavvufiy she’riyatda qo’llanuvchi obrazlar o’z va ko`chma ma’nolarga ega bo`ladi. Bunday she’rlarda inson a’zolari bilan bog`liq timsollar, tabiat bilan bog`liq timsollar, shariat bilan bog`liq timsollar yetakchilik qiladi. May, boda, sharob, gulob; mayxo`r, mayparast, mast; kosa, jom, qadah, payola, xum, ko`za; butxona, xarobot, tarso, jonon, yor, pari, sanam, ko`z, qosh, lab, zulf, soch, yuz, qovoq, iyak, zaqan, xol

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYASI**

va bel kabi obraz va timsollar tasavvufiy adabiyotning asosini tashkil qiladi.
Tasavvuf adabiyotida qalb va ishq masalalari bayon qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov V. Adabiy ta'limda g'azal janrini o'rghanish. Toshkent, 2010.
2. Mamadaliyeva Z. Alisher Navoiy asarlarida ramziy obrazlar.
3. Qayumov A. She'riyat jilolari. T.: O'qituvchi, 1997.
4. Hayitmetov A. Navoiy lirikasi. T.: Fan, 1961
5. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. T.: Sharq, 1999

Boboqulova Zilola Hamza qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti ingliz tili fakulteti
xorijiy til va adabiyoti yo’nalishi II kurs 203-guruh talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada mustaqil so’zlar tarkibiga kiruvchi ot so’z turkumi haqida keng yoritilgan.

Kalit so’zlar: mustaqil so’zlar, ot so’z turkumi, kelishik qo’shimchalari, egalik qo’shimchalari.

Ot so’z turkumi. O’zbek tili-Oltoy tillar oilasining turkiy tillar turkumiga kiruvchi tildir. Ushbu til O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq davlat tili hisoblanadi.

O’zbek tili grammatikasini o’rganish boshqa tillarni grammatikasini o’rganishga qaraganda ancha murakkab hisoblanadi. Men bugungi maqolamda ot so’z turkumi haqida ma’lumot bermoqchiman. Undan oldin esa so’z turkumlari haqida qisqacha so’z yuritmoqchiman.* Biror so‘roqqa javob bo‘lib, ko‘pincha atash ma’nosini bildiruvchi, gapda ma’lum bir gap bo‘lagi yoki undalma vazifasida keladigan so’zlar mustaqil so’zlar sanaladi. So‘roqqa javob bo‘lmaydigan, atash ma’nosini bildirmaydigan so‘zlarga yordamchi so’zlar deyiladi.(1)* O’zbek tilida so’z turkumlari 5 ta: 1) Mustaqil so’zlar 2) Yordamchi so’zlar 3) Undov so’zlar 4) Taqlid so’zlar 5) Modal so’zlar

Mustaqil so’zlar ham o’z o’rnida 6 ta guruhga bo’linadi: 1) ot 2) sifat 3) son 4) fe’l 5) ravish 6) olmosh so’z turkumlaridir. Bugun biz ot so’z turkumi haqida so’z yuritamiz.

Ot so’z turkumi. Shaxs, narsa-buyum, joy nomlarini bildirib, kim?, nima?, qayer? so‘roqlariga javob bo‘luvchi mustaqil so’zga ot deyiladi. Otlar son, egalik va kelishik qo’shimchalari bilan qo’llanadi. Gapda otlar bosh va ikkinchi darajali bo‘lak, shuningdek, undalma vazifasida keladi. Otlar birlik va ko‘plik sonda qo’llanadi.

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

Ko‘plik otlarga -lar qo‘sishimchasini qo‘sish bilan hosil bo‘ladi. Masalan: bola – birlik sonda, bolalar – ko‘plik sonda.

Otlar birlik va ko‘plik sonda qo‘llanadi. Ko‘plik otlarga -lar qo‘sishimchasini qo‘sish bilan hosil bo‘ladi. Masalan: bola – birlik sonda, bolalar – ko‘plik sonda(2)

* Otlar nimani atab kelishiga ko‘ra Turdosh va Atoqli otlarga bo’linadi.

Bir turdag'i narsa-buyumning nomini bildirgan otlar turdosh ot deyiladi. Masalan: qishloq, choynak, aka, daraxt. Ayrim shaxs yoki narsa-buyumga atab qo‘yilgan nomlar atoqli ot deyiladi. Kishilarning ism, familiyasi, joy hamda hayvonlarga atab qo‘yilgan nomlar, gazeta, jurnal, kitob, tarixiy voqeа kabilarning nomlari atoqli otlardir. Masalan: Toshloq tumani, Mustaqillik kuni, «Gulxan» jurnalı, Olapar. Atoqli otlar doimo bosh harf bilan yoziladi.(2)

Kitob,jurnal, kinofilm, binolar hamda tashkilotlarga atab qo‘yilgan nomlar qo‘shtirnoq ichiga olinadi. Ammo shahar, kinoteatr, jamoa xo‘jaligi kishilar nomiga qo‘yilgan bo‘lsa, qo‘shtirnoq ishlatilmaydi. Ularda nomidagi, nomli so‘zları qo‘llanadi.

Kelishik qo‘sishchalari. Otlarga qo‘silib, ularni o‘zidan keyin kelgan boshqa so‘zlarga tobelashtirib bog‘lab keladigan qo‘sishchalarga kelishik qo‘sishchalari deyiladi.

Tilimizda 6 ta kelishik mavjud bo‘lib, ulardan beshtasining qo‘sishchasi bor: 1) bosh kelishik (-); 2) qaratqich kelishigi (-ning); 3) tushum kelishigi (-ni); 4) jo‘nalish kelishigi (-ga, -ka, -qa); 5) o‘rin-payt kelishigi (-da); 6) chiqish kelishigi (-dan).*(2)

* Egalik Qo‘sishchalari. Otlarning uch shaxsdan biriga qarashli eka‘sishchalari deyiladi.

Egalik qo‘sishchasi qo‘shilgan ot, albatta, o‘zidan oldingi otning qaratqich kelishigida kelishini talab qiladi.

nini bildirgan qo‘sishchalarga egalik qo‘sishchalari deyiladi.(1)

*SHAXS OTLARI. Shaxs otlari «kim?» so‘roq‘iga javob bo‘lib, shaxslarni yoshiba, yashash joyiga, mansab-unvoniga, kasb-koriga, ijtimoiy holatiga, qarindoshlik darajasiga, nasl-nasabiga ko‘ra nomlab keladi.

Shaxs otlarining bir guruhi asosga -chi, -soz, -kor, -xon, -dosh, -boz (-voz), -vchi, -lik qo’shimñhalarini qo’shish yordamida yasaladi. -vchi qo’shimñhasi i unli bilan tugagan fe’llarga qo’shilganda, i unli u shaklida, a bilan tugagan fe’llarga qo’shilganda, a unli o shaklida talaffuz qilinadi va shunday yoziladi. Undosh bilan tugagan fe’llarga -uvchi shaklida qo’shiladi: quruvchi, suzuvchi.. -lik qo’shimchasi o’rin-joy bildiruvchi turdosh va atoqli otlarga qo’shib, shaxsning shu hududga mansubligini bildiradi. Atoqli otlarga qo’shilgan -lik qo’shimchasi atoqli otni turdosh otga aylantiradi va kichik harf bilan yoziladi: samarqandlik, shaharlik.

• NARSA OTLARI. «Nima?» so‘rog‘iga javob bo‘lib, jonli va jonsiz narsalarni bildirgan otlarga narsa otlari deyiladi.

Narsa otlari -gich (-qich, -kich, -g‘ich), -gi (-qi, -ki, -g‘i), -k, -q, -oq, -(i)ndi, -ma, -don va boshqa qo’shimchalar yordamida yasaladi. -q qo’shimchasi a unli bilan tugagan fe’llarga qo’shilganda, a unli o shaklida talaffuz qilinadi va shunday yoziladi: bo‘ya+q = bo‘yoq kabi.

O’rin-joy otlari. «Qayer?» so‘rog‘iga javob bo‘lib, o’rin-joy ma’nosini bildiruvñhi otlar o’rin-joy otlari sanaladi. Bunday otlar o’rin-joy ma’nosini bilan birga narsalik ma’nosini ham bildiradi, shuning uñhun «qayer?» so‘rog‘i bilan birga «nima?» so‘rog‘ini olishi ham mumkin. -zor, -loq, -iston, -goh qo’shimchalari o’rin-joy otlarini yasaydi

Faoliyat – jarayon otlari. Shaxs va narsalarning faoliyat jarayonini nomlovchi otlarga faoliyat-jarayon otlari deyiladi.

• Faoliyat-jarayon otlari -lik, -chilik, -garchilik, -(i)m, -(i)k (-q) qo’shimchalari yordamida yasaladi: ezmalik, g‘allachilik, serobgarchilik, terim, unum va hokazo.*

* Aniq va Mavhum otlar. Sezgi a’zolarimiz orqali bilishimiz mumkin bo‘lgan narsalarni bildirgan otlarga aniq otlar deyiladi: kitob, mashina, uy, eshik, dutor va hokazo. Sezgi a’zolarimiz orqali bilishimiz mumkin bo‘lmagan, tafakkur va tasavvur orqali idrok qilinadigan narsalarni bildirgan otlarga mavhum otlar deyiladi: xayol, aql, o‘y, go‘zallik va hokazo. Aniq otlar birlik va ko‘plik shaklida qo’llana oladi, ammo mavhum otlar ko‘plik shaklida qo’llanganda, asosan, ko‘plik ma’nosini emas, balki ta’kidlash, kuchaytirish ma’nolari ifodalanadi.

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVYLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

Mavhum otlar -lik, -ch, -inch qo’shimchalari yordamida yasaladi

OTLARNING LUG‘AVIY SHAKLLARI. Otlarning -lar qo’shimchasini olgan shakli ko‘plik shakli, -lar qo’shimchasisiz shakli esa birlik shakli sanaladi. Otlarning ko‘plik shakli ko‘plik ma’nosidan tashqari hurmat, umumlashtirish, kichraytirish (ko‘zim — ko‘zlarim, labi — lablari) ma’nolarini ham ifodalashi mumkin.

OTLARNING KICHRAYTIRISH VA ERKALASH SHAKLLAR. Otlarning -Cha, -Choq, -Chak kabi qo’shimchalarni olgan shakli kichraytirish shakli; -gina (-kina, -qina) -jon, -xon, -oy kabi qo’shimchalarni olgan shakli esa erkalash shakli hisoblanadi.*(4)

*Otlarning yasalishi natijasida yasama Otlar paydo bo‘ladi. Yasama Otlar affiksatsiya, kompozitsiya, abbreviatsiya yo’llari bilan yasaladi. Affiksatsiya ot yasashdagi eng mahsuldor usul bo‘lib, uning yordamida shaxe otlari (bo‘yoqchi, ishchi, maktabdosh, zargar, sholikor, saroybon, chorvador, tilshunos, etikdo‘z, oshpaz, aravakash, kaptarboz, kitobxon); narsa, qurol otlari (och-qich, o’sma, to‘plam, kurak, qirindi, ekin, kekirdak, suyunchi, tuzdon); o‘rin, joy otlari (bodomzor, O‘zbekis-ton, qarorgoh, ishxona, o’tloq, Paxtaobod); mavhum ma’noli otlar (yaxshilik, paxtachilik, ishonch, yigilish, radiolashtirish, odamgarchilik).

Kompozitsiya usuli bilan Ot yasashda qo’shma Otlar vujudga keladi: bilagu-zuk, achchiqtosh, uchburchak, kungaboqar, olibsotar, ishlab chiqarish.

Abbreviatsiya usuli bilan Ot yasalganda, qisqartma Otlar hosil qilinadi: BMT, SamDU, O‘zME kabi.

Otlar gapda ega, to‘ldiruvchi, qaratqichli aniklovchi, hol vazifalarida keladi. Ammo o‘rni bilan sifatlovchi, izoxlovchi, kesim yoki atov, vokativ ran bo‘lib kelishi ham mumkin.*(3)

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ona tili 6-sinf lar uchun darslik Toshkent “Ma’naviyat” 2015
2. Ona tili 6-sinf lar uchun darslik “Tasvir” nashriyot uyi ToshkenT 2017.
3. VIKIPEDIYA O’zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005)
4. Nargiza Erkaboyeva Ma’ruzalar to’plami TOSHKENT “Ma’naviyat”-2015.

O’ZBEK MODERN HIKOYACHILIGI: “JAJMAN” HIKOYASI HAQIDA

Ulug‘bek Abdunazarov

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti
universiteti kechki bo‘lim, 101-guruh talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xurshid Do‘stmuhhammadning “Jajman” hikoyasi haqida mulohazalar bildiriladi. Hikoyaning o‘zbek modern hikoyachilikdagi o‘rni hamda uning ayrim badiiy jihatlari haqida xulosalar beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek adabiyoti, modern hikoyachilik, Xurshid Do‘stmuhhammad, “Jajman” hikoyasi, badiiy xususiyatlari.

Annotation. This article comments on Khurshid Dostmuhammad's story "Jajman". Conclusions are given about the role of the story in modern Uzbek storytelling and some of its artistic aspects.

Keywords: Uzbek literature, modern storytelling, Khurshid Dostmuhammad, “Jajman” story, artistic features.

Dunyo hikoyanavislik maydoni turli davrda turli yo‘nalish va oqimlarni ko‘rdi. XX asrning 50-60-yillarida Yevropa va Amerika Qo‘shma Shtatlarida rivoj topgan modern oqim badiiy adabiyotning barcha tur va janrlarini qamrab oldi. Shu jumladan, hikoyalarda ham. “Modernizm olam hodisalari va odamga munosabat, ulardagi turlituman holatlarni izohlash hamda tasvirlashda o‘ziga xoslikka intilib, klassik yondashuv yo‘sinini inkor etish yo‘lidan brogan g‘oyat ko‘p tarmoqli falsafiy-estetik hodisadir”[1. Qozoqboy Yo‘ldosh. Badiiy tahlil asoslari. 377-bet]. Modernizm hikoyalarda ijtimoiy muammolardan ko‘ra insonning o‘zini kashf etishga qaratilgan o‘rinlar sezirarli darajada o‘sdi. Buni modernizm adabiyotshunoslari “insonning ko‘zi 180 daraja burilib, insonning ichini ko‘ra oldi”, - deya ta’riflashadi. Yangi oqim o‘zbek adabiyotini chetlab o‘tmadi. Oqim paydo bo‘lgandan buyon adabiyotimizda turli namunalar uchray boshladi. Ammo o‘sha davr tuzumi yakka shaxsni inkor etgani sababli modernizmni asarlarda faqat namuna sifatida uchratdik. Mamlakatimiz

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVULAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

mustaqillikni qo‘lga kiritgandan so‘ng modernizm oqimi o‘zbek adabiyotida to‘la darajada rivoj topdi. Natijada yangi oqimning “o‘zbek moderni” degan qardiyatlarimizni aks ettirgan, insonni kashf etishda o‘zbek xalqining qarashlari bilan boyigan, yangi yo‘nalish paydo bo‘ldi desam mubolag‘a bo‘lmaydi. Ammo har bir yangilikkaga tanqidiy qarash bilan yondashadigan olimlar topiladi. Bahodir Sarimsoqov va Pirimqul Qodirovlar yangi oqimning o‘zbek adabiyotida o‘rin yo‘qligini, modernizm otasi Jeyms Joys hayotini va uning prototipi asosida yozilgan “Yosh san’atkorlar portreti” nomli asarinini keltiradi: “Jeyms Joys prototipi asosida yaratilgan Stivenning tilidan vatani Irlandiya haqida shunday deydi: - Bilasanmi, Irlandiya nima? Irlandiya bu o‘z bolalarini o‘zi yeydigan keksa cho‘chqa! O‘z vatanini shunday haqoratomuz so‘zlar bilan ta’riflagan J. Joys 22 yoshida Irlandiyani butunlay tark etadi”. Asl tarixdan ma’lum, insonlar Irlandiyaning Angliya mustamlakasi ekanini biladi. Mustamlaka o‘lkada asl ijod qilish mumkin emasligi bizning yozuvchilarimiz uchun ma’lum. J. Joysni vatan xoini sifatida ko‘rsatib, butun boshli oqimni tanqid ostiga olish noo‘rin.[2. Bahodir Sarimsoqov. “Absurd – ma’nisizlikdir”, O‘zAS, 2002, 28-iyun]. Umarali Normatov, Hamidulla Boltaboyev, Qozoqboy Yo‘ldoshev, Ulug‘bek Hamdam va bir qancha adabiyotshunoslarimiz modernizmning yangi qirralarini, o‘zbek adabiyotida ijobiy o‘rnlarni egallaganini ko‘rsatib berdilar. [3. Umarali Normatov, Ulug‘bek Hamdam. “Yangilanish ehtiyoji”/Ijod sehri. 234-255-bet]. Ular modern adabiyoti badiiy asarlarda yangicha qarash tamoyillarini ilgari surishdi. Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy ijodidan to bugungacha modern adabiyotni rivojlanishini o‘rgandilar, ularda yangilik sifatida olingan badiy jihatlarni tahlil qildilar. “Modern” so‘zi “yangi” degan ma’noni anglatishini bilgan holda, Qodiriyning yangi asrda yashayapmizmi bas, yangi ijod namunalarimizni xalqga ko‘rsatmog‘imiz lozim, degan fiklarini olishimiz mumkin. Hozirgi kun modern yozuvchisi Nazar Eshonqulning fikri: “Men modernizmni faqat yangi fiklash degan ma’nosidan kelib chiqib yangilikka yo‘g‘rilgan asarlar yarataman. Alisher Navoiy ham o‘z zamonida modernist bo‘lgan. Masalan Xamsaning syujeti, qahramonlar taqdirini bilib, yangicha qarash, yangi ifoda bilan

yondashgan”. [4. Nazar Eshonqul. “Ijod falsafasi” va “mendan “Men” gacha.Kh.davron.uz].

O‘zbek adabiyotida modern hikoyalar ichida eng saralaridan biri Xurshid Do‘stmuhammadning polifonik (ko‘p ovozlilik) ruhida yozilgan “Jajman” hikoyasi adabiy jamoatchilik tomonidan iliq kutib olindi.[5. Xurshid Do‘stmuhammad. “Beozor qushning qarg‘ishi”, “Jajman”, 136-155-betlar]. Asar zardushtiylik zamonida Bozorda mayizfurushning mayizi o‘g‘irlanganligi tasviri bilan boshlanadi. Asar qahramoni bo‘lgan Zardusht bobo qarilik qiyofasida, ezgulikni qadrlagan, odamiylik sifatiga ega savdogar hisoblanadi. Asar boshida qopining yarmini o‘g‘irlatgan ayolga qiyiqchasida 3-4 kaft mayiz solib, ayolning qopiga to‘kadi. Cholning qilgan ishi o‘g‘rining kimligini bilmay turib, uni nima qilish kerak ekanini bahs qilayotgan barchaga o‘rnak bo‘ladi va qolgan savdogarlar ham birpasda ayolning qopini to‘ladiradilar. Bu o‘zbek xalq maqolida “birniki mingga, mingniki tumanga” tarzida aks etadi. Demak yozuvchi hikoyadagi voqealarni o‘zbek qadriyatlarini akslantirgan. Jajman qiyofasini ko‘rgan chol taajjubda qoladi, biroz vaqt o‘tgandan so‘ng barcha sotuvchilar unga o‘rganib qolishadi. Bu jihat ayrim adabiyotshunoslar tomonidan sovet tizimidagi mamlakatlar sifatida qaraydi. Bu fikrga qarshi emasman. Ammo bir jihat inson nafsi qalbni yovuzlikka o‘rgatib qo‘yishining talqini ham bor. Yovuzlik kuchaygan sari unga qarshi chiquvchi insonlar topiladi. Savdogarlar jajmanni ushlab rosa do‘pposlashadi, oxiri kuchi qolmagan jajman ini tomonga qarab ingraydi. U har doim chiqib keladigan va bozorni tunab kirib ketadigan devor buzilib ketadi. Keyin jajmanga o‘xshagan, undan sezilarli darajada kattaroq maxluq chiqib, jajmanning tanasini olib ketadi. Yuqorida aytganimdek, adabiyotshunoslar sovet tuzumi qulashining badiiyati tasvirlanganini aytishadi. Ammo yomonlik ko‘mib qo‘yilmas deganlaridek, jajmandan qutilgan bozor ahli undan kattaroq muammolarga, yomonliklarga duch kelishi nazarda tutilmoqda. Yana bir jihat – jajmanni nafs timsolida keltirsak, uni yenggan odamga, undan-da kattaroq, undanda mashaqqatiroq ish kutishligi aytilmoqda. “Jajman” hikoyasida ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi azaliy kurash ifoda etilgan. Hikoyaning

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

oxiridagi tasvir, jajmanning kattarog‘ining kelishi yovuzlik va ezgulik o‘tasidagi azaliy kurashning sababchisi sifatida ko‘rsatiladi.

“Jajman” so‘zining ma’nosini so‘raganda yozuvchi uni sir tutadi. Ba’zi adabiyotshunoslar uning “yajuj-majuj” so‘zi bilan bog‘laydi. Ba’zilar esa “jajji man” jajji odam ma’nosi bilan bog‘laydilar. Ikkinci taxmin sal bo‘lsa-da haqiqatga yaqin. Misol uchun jajman yozuvchining jajji nabriasi bo‘lsa, u har kuni bobosining kitob va qog‘ozlarini olib qochsa, bobosi uni jajjiligida urusha olmasa va bunga o‘rganib qolgan bo‘lsa , bora-bora jajji nevara ko‘proq qog‘ozlarni olib chiqib ketganda, bobosi uni koyigan va jajji nevara bobosidan uzr so‘rab, jajji nevara emasligini, katta bo‘lib qolganligini aytganda, uning jajji qalbi hijolatomuz, singanligini ko‘rgan bobosi shu hikoyani yozgandir balki…

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. Йўлдош К., Йўлдош М. Бадиий таҳлил асослари. – Т.: Камалак, 2016. – 464 б.
2. Саримсоқов Б. “Абсурд – маънисизликдир”, О‘zAS, 2002 йил, 28 июнь сони.
3. Норматов У. “Ижод сехри”. Т.: “ШАРҚ”. 2007. – 352 б.
4. Назар Эшонқул. “Ижод фалсафаси” ва “Мендан “Мен” гача. www.kh.davron.uz.
5. Хуршид Дўстмуҳаммад. “Беозор күшнинг қарғиши”. Ҳикоялар. Т.: “ШАРҚ”. 2006. – 512 б.

PHRASEOLOGICAL MEANING: LINGVOPRAGMATIC APPROACH

Rajapova Malika Ahmadali qizi

a teacher of Kokand state pedagogical institute

Radjapova Dilafruz Ahmadali qizi

A student of Kokand state pedagogical institute

Annotation: This article is interpreted on the basis of the issues of linguopragmatic formation of the meaning of phraseological units. It expresses such features as the transfer of phrases and sentences, spontaneity, the formation of phraseological meaning on the logical basis of lexemes.

Keywords: phraseological transposition, semantic-pragmatic, cognitive approach, metaphor, metonymy, functional transfer, synecdoche, metaphorical-functional, metaphor-metonymy, metonymy-synecdoche.

Lingvoculturology and lingvopragmatics are new trends of communicative linguistics today. Pragmatics is the study of the practical aspects of human action and thought. Furthermore, it is the study of the use of linguistic signs, words and sentences, in actual situations. Pragmatics outlines the study of meaning in the interactional context. It looks beyond the literal meaning of an utterance and considers how meaning is constructed as well as focusing on implied meanings. It considers language as an instrument of interaction, what people mean when they use language and how we communicate and understand each other. The factors of the formation of phraseological meaning in Uzbek linguistics have not been studied in its entirety. Phraseologisms is a unit of language that reflects the spiritual heritage, rich history, national values, cultural and spiritual mentality of people. In this sense, a pragmatic, communicative, linguocognitive approach to phraseology provides an opportunity to study the essence of language and understand it in depth. At the present time, the relationship and commonality of language and culture enhances language culture, and ultimately new interpretations and descriptions of language

units based on a semantic-pragmatic, cognitive approach emerge. When we say that "lexical meaning arises from the connection between a particular sound system and reality," phraseological meaning is formed by moving or applying grammatically and semantically formed free connections or sentences to another object based on different properties. Phraseologisms are formed on the basis of the use of free conjunctions in a non-specific sense. In linguistics, this process is called phraseological transposition. In the process of phraseological transposition, semantic and grammatical changes of free connection may occur in equilibrium. For example, the compound to put one's foot down is used in speech in two senses: 1) "to put one's foot on a hard object" (typical of free bonding), for example: Murad, who put his foot on a large branch of an apricot at the edge of the yard (N.Qobul). For example, this compound is represented as a free link, as the sum of the meanings of the lexemes that make it up. Because in free association, lexemes retain full of specific meanings. 2) "to stubbornly demand the realization of one's opinion" (UTFL). "Mother, the sale of life is a difficult issue," Tulaganov said at last. "The young men are getting to know each other," said the old woman. (N.Yoqubov). These two examples confirm that a phrase with the same form has two different meanings in two texts. From this, the phraseological meaning is "not a simple (arithmetic) sum of meanings understood from the lexemes in it, but a generalized, superlative meaning, as well as a figurative meaning" based on the free connection or copying of a sentence. can be used both in the form of a free connection with, and in a phraseological sense. Even when phraseological meaning is formed in such compounds, they retain their original form, but the meaning changes.

The formation of phraseological meaning depends on: 1) the formation of phraseological meaning on the basis of copying phrases and sentences; 2) formation of phraseological meaning on the basis of spontaneity; 3) can be grouped according to features such as the formation of phraseological meaning on the logical basis of lexemes. The meanings of phraseologies in Uzbek language are formed on the basis of metaphor, metonymy, functional transfer, synecdoche, as well as metaphorical-functional, metaphor-metonymy, metonymy-synecdoche mixture. Metaphorical

transfer is a productive method both in the development of lexical meaning and in the formation and development of phraseological meaning. Ancient authors claim that "metaphor within the tropes is the means by which the most extensive and vivid images are created." A characteristic feature of the metaphor is the creation of a new meaning by copying the names of objects, actions, things - events on the basis of mutual similarity.

In lexicology, metaphor is seen as a means of developing lexical meaning. In phraseology, we look at metaphor as a means of forming new meaning. An entirely new meaningful linguistic unit emerges based on the metaphorical transfer of phrases. Metaphorical transfer can be divided into complete semantic re-formation and partial semantic formation, depending on whether it belongs to the whole compound or to parts of it.

In a complete semantic formation, all the components of the phraseology are copied as a whole. For example, the meanings of such phrases as pulling from the foot, jumping in one stroke, spraying water in the armpit, putting the head on one pillow, putting the horse in another, mouth in the ear, etc. are based on the metaphorical transfer of the compound. In partial semantic formation, the meanings of phraseologies are formed on the basis of the use of some components in a figurative sense. For example, the meaning of the phraseology of distorting the truth is based on the figurative meaning of the verb to distort, the meaning of the phraseology of the head is based on the figurative meaning of the verb to distort, the meaning of the phraseology of distorting the world is based on the figurative meaning of the verb to distort. In metaphorical transfer, analogy is always the first event, the first stage of metaphorization, the second element of the meanings that occur on the basis of different events, mutual analogy of things. Phraseological meanings also occur as a second element.

In conclusion, in the following phraseologies, on the basis of spontaneity, that is, without external and internal influences, the phraseological meaning is formed spontaneously. It is true to say that phraseological meaning is formed spontaneously. Because nothing happens by itself. This series of phraseologies is formed on the basis

of linguistic and non-linguistic factors in order to express a concept figuratively. The difference of such phraseologies from the above is that they are not used as free conjunctions. Such compounds are accepted as phraseologisms. To lose one's neck, to fall to the ground, to be in a bad mood, to have a deep shoulder, to throw one's ashes into the sky, to be light, to know that a snake is moving underground, to bend one's seven honor to the ground, to be mad, These include looking at the head, bleeding from the color, bruising, standing on the tip of the tongue, running away from the imagination, tearing from the heart.

Bibliography:

1. Vasilev L.M. Modern linguistic semantics. M.; VSh, 1990.
2. Yuldashev B. Formation and development of Uzbek phraseology and phraseography. Samarkand, 2007.
3. Mamatov A. Theoretical bases of formation of phraseology of the Uzbek language, Tashkent. 1997.
4. Ganieva Sh. Structural study of Uzbek phraseology. Tashkent, 2013.
5. Mamatov, A. E. (1999). Issues of the formation of the phrazeologisms of the Uzbek language. *Abstract for Doc. of Philol. sciences.*
6. Mamatov, A. E. (1999). Issues of the formation of the phrazeologisms of the Uzbek language. *Abstract for Doc. of Philol. sciences.*
7. Маматов, А. Э. (1989). Очерки по французской фразеологической стилистике.
8. Маматов, А. Э. (2000). Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиши масалалари. *Филол. фанл. докт..... дисс. автореф./АЭ Маматов.–Тошкент.*
9. Маматов, А. Э. (1999). Ўзбек тили фразеологизмларининг шакилланиш масалалари: Филол. фан. доктори.. дис.
10. Маматов, А. Э. (1995). Юзаимодействие тюркских языков в Узбекистане и вопросы языковой форш. *Чувашский язык и алтайстика*, 89.
11. Маматов, А. Э. (2012). Тилга когнитив ёндашувнинг моҳияти нимада?. Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари (проф. А. Нурмонов

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYASI**

тавллудининг 70 йиллигига бағишиланган илмий-амалий анжуман
материаллари) –Андижон

PROBLEMS AND STRATEGIES IN CONSECUTIVA TRANSLATION

Ro'ziyeva Madina

Student of linguistics and literature department Master's Degree

Uzbekistan State World Languages University

Abstract: The article is devoted to the study of strategic competence in interpreting. After a brief overview of the main contributions dealing with the concept of strategies and problems in interpreting, the article presents a pilot study which analyses the interpreting problems encountered by students at two different stages of training and the strategies they apply. It details and classifies the strategies used to resolve the difficulties and assesses the students' perception as to whether and how they have successfully completed the task.

Keywords: consecutive interpreting, interpreting strategy, interpreting problem, pilot study, retrospective questionnaire.

Consecutive interpreting entails a large number of almost concurrent cognitive, psychomotor and affective processes, all of which pose major challenges for the interpreter who has to deal with them simultaneously. The interpreter is constantly confronted with unexpected situations that must be dealt with while he/she is already working at the limits of his/her available processing capacity. It is therefore crucial that interpreter training should be as effective as possible and that during their training period, future professional interpreters should develop a series of strategies or tactics that can be used to solve the problems encountered. Gile describes a series of tactics and strategies interpreters apply when problems in the interpreting process arise. He establishes a distinction between the terms tactics and strategies. According to this author, strategies are planned actions with specific objectives and tactics refer to online decisions and actions taken by the interpreter during the execution of the task to overcome the difficulties encountered. He restricts the use of these two terms to deliberate decisions and actions aimed at preventing or solving problems. In the

present study, we prefer to use the term strategy to refer to both immediate and longerterm actions taken to solve a problem. At the same time, as we shall see in the results of the study, and bearing in mind that our analysis is based on a retrospective reflection by the students after having completed a task, it is impossible to determine whether the strategies adopted by the students when faced with an interpreting problem are conscious and deliberate, or whether they are unconscious, spontaneous actions and reactions in response to a difficulty.

Interpreting quality depends on certain skills and strategies that need to be acquired over time, usually as part of a university training programme. One issue that is central to the question of what makes a good interpreter, and is closely related to the interpreter training, is the question of how the interpreting output of experts and novices differs, both in terms of quality and processing. In this sense, a number of studies have been carried out in the field of teaching interpreting which define how the evolution from novice to expert interpreter takes place. Hoffman and Moser-Mercer, Frauenfelder et al. stress that the development of expertise happens in different phases, as students progress from a cognitive stage, through an associative stage to an autonomous stage. In translation and interpreting novices still need to engage in tactical learning whereby they learn specific rules for solving specific problems. This tactical knowledge then becomes increasingly well organised and the novice develops a set of strategies designed to optimally solve the problems he/she encounters. It is worth noting the prominent position that strategic competence has come to occupy in recent thinking about the acquisition of interpreting expertise and the fact that some authors point to strategic ability as an indication of expert knowledge in interpreting. According to MoserMercer, research on the interpreting process needs to go further, addressing not only the knowledge structures, but, more particularly, the dynamic nature of their application during the interpreting process.

This study aims to identify some general patterns in the emergence of problems and strategies reported by students at two different stages of training in consecutive interpreting. Furthermore, it analyses the students' perceptions concerning their ability to resolve interpreting problems. Finally, the study evaluates

whether the questionnaire used is a suitable method for studying the strategic component in interpreting.

The results presented are descriptive and were obtained from the analysis of a postinterpreting questionnaire answered by the students. It is, therefore, a pilot study whose purpose is to approach the subject on the basis of the information provided by the individual students who participated in the study. It should be pointed out that the questionnaire was not specifically designed for the purpose of the research, but was previously used by the researcher as adidactic instrument in the interpreting classroom. It was as a result of observing how students were prompted by the questions in the questionnaire to reflect in detail on the problems they had encountered in their interpreting tasks and how they had solved them that we decided to undertake the present study to monitor the observable patterns in the data obtained. We study the problems reported by two groups of interpreting students when carrying out an exercise in consecutive interpreting. We also set out to identify the strategies reported by the two groups of students in solving the problems detected. Another objective of the study is to observe the usefulness of the postinterpreting questionnaire in research on this topic.

References:

1. Aitchison, J. (1991). *Language change: Progress or decay* (2nd ed.) Cambridge: Cambridge University Press.
2. Crystal, D. (1995). *Encyclopedia of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (2003). *English as a global language*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Hall, E. (1959). *The silent language*. Garden City, NY: Doubleday.
5. Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviours, institutions and organizations across nations*. London: SAGE Publications.

DEYKSISNING LISONIY TIZIMDAGI O’RNI VA UNING TASNIFLANISHI

Sarbarova Dilnoza Nosirjon qizi

Alisher Navoiy nomidagi o`zbek tili va adabiyoti universiteti magistranti

Annotatsiya: Tilshunoslikda deyksis hodisasi, uning turlari, pragmalingvistik xususiyatlarini o‘rganish.

Kalit so‘zlar: deyksik birlik; shaxs, predmet, belgi, miqdor, makon, zamon, ijtimoiy holat.

Hozirgi kunda tilshunoslikda kommunikativ muloqot ishtirokchilari hamda ularning ijtimoiy mavqeい, emotsiyonal holati; nutq kechayotgan zamon va makon; nutq qaratilgan narsa-predmet, belgi, miqdor, harakat-holat, voqeа-hodisa kabilarga til birliklari yoki boshqa belgilar orqali ishora qilish deyksis hodisasi sifatida talqin etiladi. Boshqacha aytganda deyksis leksik va grammatik vositalarning ishora qilish vazifasini anglatuvchi tushuncha sifatida nutqiy akt ishtirokchilari hamda jumla tarkibiy qismlari denotativ mazmunining ahamiyatliligin ko‘rsatishga xizmat qiladi. Deyksis nazariyasining markaziy tushunchalaridan biri deyktik birliklardir. Nutq (matn) tarkibida «ishora qilish» vazifasini bajaruvchi birliklar deyktik birliklar sifatida baholanadi. Bunday birliklar tilda muayyan obyektni bevosita nomlovchi nominativ birliklardan farqli tarzda nutqiy vaziyatga yoki so‘zlovchi tomonidan belgilangan muayyan mo‘ljal markaziga nisbatan obyektni tavsiflaydi.

Bugungi kunda deyksis muammosi tahliliga bag‘ishlangan tadqiqot ishlari ko‘p bo‘lsa-da, ularda deyksis tushunchasi turlicha talqin qilingan, deyksis turlari har xil tasniflangan. Jumladan, T.Misaylova deyksisiga nutqiy vaziyat qismlarini aktuallashtirish usuli, deyktik birliklarga jumlaning aktual qismi sifatida baho beradi. Darhaqiqat, muloqot jarayonida deyktik birliklar nutq ishtirokchilarining diqqatini o‘ziga jalb qiladi. Tinglovchi axborotni qabul qilishi bilan ana shu deyktik birlik ishora qilgan obyektni qidirishga tushadi. Bu holat deyktik birlikni aktuallashtiruvchi vosita sifatida namoyon qiladi. Ma’lumki, deyksis tadqiqiga bag‘ishlangan dastlabki

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVULAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

ishlarda shaxs, zamon, makon deyksisi ajratilgan. So'nggi yillarda deyksis turli tillar doirasida chuqurroq o'r ganilishi natijasida uning yangi turlari belgilandi. Deyksis turlari ba'zi ishlarda nutqiy akt imkoniyatlari va xususiyatlaridan kelib chiqib belgilangan bo'lsa, ayrim tadqiqotlarda deyktik birliklarning vazifaviy xususiyatlari, ishora obyektini ko'rsatish belgisiga ko'ra tasniflandi. Deyksisning an'anaviy shaxs, zamon, makon deyksisi turlari deyktik birliklarning ishora obyektini ko'rsatish belgisi asosida ajratiladi. Deyksis tadqiqiga bag'ishlangan keyingi tadqiqotlarda me'yoriy holat va baho deyksisi, emotsional deyksis, diskurs deyksisi, sotsial deyksis, denotativ, kommunikativ deyksis, predmet deyksisi, miqdor deyksisi ajratilib, har birining mohiyati ochib berildi.

Deyksis hodisasining pragmatik mohiyatini va uning mazmun ifodalash imkoniyatining bevosita muloqot matni bilan bog'liq ekanligini S. Levinson quyidagicha ta'riflaydi: «Aslini olganda, deyksis tilda nutqiy harakat konteksti yoki nutqiy hodisa xususiyatlarining aks topishi va grammatikallashuviga (grammaticalization) taalluqlidir. U (deyksis), xuddi shuningdek, muloqot matni tahlili bilan bog'liqdir. Shunga nisbatan this («bu») olmoshi biror bir real mavjud ob'yektni atamaydi; to'g'rirog'i, u aniq bir kontekstda so'z yuritilayotgan voqelik ob'yektining o'rindoshidir» (Levinson 1983: 54).

O'zbek tilshunosligida deyksisning tasniflanishi dastlab S. Rahimovning qiyosiy-tipologik aspektdagi tadqiqot ishida kuzatiladi. Olim o'zbek tilida shaxs, zamon va makon deyksislari qatorida me'yoriy holat va baho deyksisi mavjudligini ham ta'kidlaydi. Uning fikricha, insonning me'yoriy holati uning harakati, holatining o'zgarishiga nisbatan deyktik markaz vazifasini bajaradi. Jumladan, ingliz tilidagi «come» va «go» fe'lllarining asosiy ma'nolaridan tashqari me'yoriy holatga ishora qila olish xususiyatiga egaligi ularni deyktik birlik ekanligini ko'rsatadi.

Sh.Safarov o'zbek tilida deyksisning an'anaviy tarzda ajratilgan shaxs, zamon, makon deyksisi turlari qatoriga emotsional, diskurs, sotsial deyksisni kiritgan.

G.Boltaqulova ingliz-o'zbek tillarida zamon deyktik birliklarining xususiyatlarini o'r ganish asosida bu tillarda temporal deyksisning ifodalanishini ko'rsatgan.

Deyksis tasnifiga doir ilmiy manbalar tahlili asosida aytish mumkinki, deyksis turlarini belgilashda uni hosil qiluvchi deyktik birliklarni belgilash muhim o‘rin tutadi. Deyktik birliklar tilning ishoraviy birliklari ekan, ularning, avvalo, nimaga ishora qilishini aniqlash muhim. Bu jihatdan, ya’ni deyktik birliklarning ishora ob’yektiga ko‘ra o‘zbek tilida deyksisning quyidagi turlarini farqlash mumkin:

- 1) nutqiy akt ishtirokchilari: so‘zlovchi, tinglovchi va o‘zgaga ishorani anglatuvchi deyksis – shaxs deyksisi;
- 2) borliqdagi narsa-predmetga ishorani anglatuvchi deyksis – predmet deyksisi;
- 3) narsa-predmet, harakat belgisiga ishorani anglatuvchi deyksis – belgi deyksisi;
- 4) narsa-predmet, harakat miqdoriga ishorani anglatuvchi deyksis – miqdor deyksisi;
- 5) voqelikning yuzaga chiqish o‘rni, muloqot ishtirokchilarini turgan makonga ishorani anglatuvchi deyksis – makon deyksisi;
- 6) voqelikning yuzaga chiqish vaqt, muloqot kechayotgan paytga ishorani anglatuvchi deyksis – zamon deyksisi;
- 7) nutqiy akt ishtirokchilarining ijtimoiy mavqeiga ishorani anglatuvchi deyksis – ijtimoiy holat deyksisi;
- 8) nutqiy muloqot ishtirokchilarining emosional holatiga ishorani anglatuvchi deyksis – emosional deyksisi;
- 9) obyektiv borliqdagi vaziyatga, voqelikka ishorani anglatuvchi deyksis – propozitiv deyksis;
- 10) matnning muayyan tarkibiy qismiga ishorani anglatuvchi deyksis – diskurs deyksisi.

Deyksisning qayd etilgan turlari nutqda o‘zbek tilining fonetik, leksik, morfologik va sintaktik sath birliklari orqali hosil bo‘ladi. Albatta, o‘zbek tilidagi deyksisning bunday turlari va ishora birliklarining har biri alohida tadqiq obyekti bo‘la oladi.

Xullas, deyksis turlari masalasiga doir ilmiy manbalarda deyksisning turlicha yondashuvlar asosida tasniflanishi kuzatiladi. Deyksisning qayd etilgan barcha turlari

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

uning qaysidir jihatini ochib berishga xizmat qiladi. Jumladan, emosional, ijtimoiy holat deyksislari nutqiy muloqot ishtirokchilarining turli belgilariga ishorasi bilan deyksis ob'yektini kengaytiradi. Demak, deyksisning ishoraviylik vazifasi ko'p tarmoqli. Har bir tarmoqni o'rganish esa deyksis mohiyatining to'liq ochib berilishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008.
2. Hakimov M. Pragmalingvistik tadqiqotlar tarixi. – Farg'ona, 2020.
3. Davlatova R. O'zbek tilida deyksis va uning turlari. Monografiya. – Toshkent, 2020.
4. Boltaqulova G. Ingliz va o'zbek tillarida temporallik va uning deyktik xususiyatlarining qiyosiy – funksional tadqiqi: avtorefarat – Toshkent, 2018.

Shernazarov Ixtiyor

SamDCHTI 2-kurs magistranti

Tarjima – azaldan til bilan bir qatorda mavjud bo‘lib, adabiyot bilan uzviy bog‘liqlikda taraqqiy etgan va bu sohalarni bir-biridan ajratish mumkin emas. Badiiy tarjima vositasida dunyo adabiyoti namunalarining xalqlarning madaniy hayotiga kirib kelishi bir xalqning boshqa bir xalq ma’naviy hayoti, urf-odat va an’analari bilan yaqindan tanishishiga ko‘mak beradi. Ma‘lumki, O‘zbekistonda tarjima amaliyoti uzoq davrlarga borib taqaladi: IX asrning birinchi yarmida Bag‘dodda Xalifa Ma‘mun ar-Rashid tomonidan asos solingan, dastlab “Bayt ul hikmat” (Bilimlar uyi), keyinchalik akademiya deb atalgan, ilm maskanida faoliyat ko‘rsatgan. 20-asr o‘zbek yozuvchilaridan Cho‘lpon, G‘afur G‘ulom, Abdulla Qahhor, Mirtemir, Askad Muxtor, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, va boshqa badiiy tarjima sohasida ham samarali ijod qilganlar. Badiiy tarjima sohasida O. Sharopov, Sh. Tolipov, V. Ro‘zimatov, Q. Mirmuhamedov, A. Rashidov, M. Hakimov, va boshqa professional tarjimon sifatida tanilganlar. O‘zbek tilida ilmiy-texnikaviy, ijtimoiysiyoziy adabiyotlar Tarjimachiligidagi ham katta yutuqlarga erishilgan. Bunda R. Abduraxdyunov, V. Rahimov, A. Shomahmudov kabi tarjimonlarning hissasi katta.

Tarjima amaliyotini, uning o‘ziga xosliklarini, tarixini, tamoyillari, prinsip va qonuniyatlarini tarjimashunoslik fani o‘rganadi, tarjimonga o‘girish uchun asar tanlash, tillararo tafovutlar hamda asliyatga xos boshqa xususiyatlarni, milliyadabiy an’analarni hisobga olgan holda ish tutishda yordam beradi. 20-asr o‘zbek adabiyotida tarjimashunoslik maxsus fan tarmog‘i sifatida yuzaga keldi va shakllandi. O‘zbekistonda tarjimashunoslik maxsus ilm sifatida o‘tgan asrning 2-yarmidan shakllandi. Asr oxiriga kelib, bu sohada 10 ga yaqin fan turi, 50 dan ortiq fan nomzodi yetishib chiqdi. Professor J. Sharipov tadqiqotlariga asosan adabiyotimiz tarixida tarjimaning o‘rnini ko‘rsatishga bag‘ishlangan bo‘lsa, professor F. Salomov

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVULAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

asosan zamonaviy tarjimashunoslik masalalari bilan shug‘ullandi, tarjima jarayoniga til hamda adabiy an’analarning ta’sirini ko‘rsatib berdi. N. Komilov esa mumtoz janrlarning o‘tmish va hozirdagi tarjimalarini tadqiq etdi.O‘zbekistonda tarjima tarixi olimlarimiz tomonidan o‘z vaqtida yozilgan. Bu borada marvlik Abu Ali Yaxyo ibn Mansur, keyinchalik buyuk vatandoshimiz Muhammad Xorazmiy, adib, mutarjim va tarjimashunos professor Jumaniyoz Sharipovlarning xizmatlari e‘tiborga molik.

Professor J.Sharipovning O‘zbekistonda tarjima tarixiga bag‘ishlangan maqolalari va ikki jildlik kitobidan o‘tmish tarjimonlarimiz kimlar bo‘lganligi, qaysi asarlarni qanday tillardan o‘girganliklari haqida ma‘lumot olish mumkin. Professor G‘.Salomovning “Til va tarjima” asari (T., 1966) O‘zbekistonda tarjima ilmi va amaliyoti bo‘yicha to‘plangan nazariy ma‘lumotlarning sintezi o‘laroq yuzaga keldi.Mustaqillik yillarda tarjima amaliyoti behad rivojlandi, bevosita chet tillardan o‘zbek tiliga, o‘zbek tilidan chet tillarga tarjimalar ko‘paydi. Natijada buyuk ajdodlarimizning asari rus (yoki boshqa tillar) orqali emas, balki bevosita o‘zbek tilidan tarjima qilinadigan bo‘ldi. Biroq, shu yillarda tarjima ilmi bir joyda depsinishdan nari o‘tolmadi.Marhum professor Muhammadjon Xolbekovning bir-nechta kitobi, himoya qilingan bir necha dissertatsiyadan boshqa deyarli hech narsa qilinmadni.Va kutilmaganda taniqli olim, tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlari bo‘yicha yetuk mutaxassis, professor Sh.Safarovning “Tilshunoslikning kognitiv asoslari” nomli fundamental monografiyasi chop etildi.Lingvokognitiv ta‘limotning eng so‘nggi yutuqlari asosida tayyorlangan ushbu monografiya tarjima ilmi va amaliyoti bilan shug‘ullanadiganlar, shuningdek, umuman, tilshunoslik masalalari bilan qiziqadiganlar uchun ham birdek foydali, ma‘qul va manzur bo‘lishi shubhasiz.Kognitiv yondashuvning, muallif to‘g‘ri ta‘kidlaganidek, mental (aqliy) faoliyat hosilalarini o‘rganuvchi barcha fanlarda keng ko‘lamlarda kirib borayotgani ilm-fanning butun e‘tibori ontroposentrik tadqiqotlarga qaratilgani bilan izohlanadi.Binobarin, inson ongi mahsuli bo‘lgan tarjima amaliyoti ham kognitiv jarayondir. Sh.Safarov kognitivist olim sifatida buni boshqalarga qaraganda teranroq fahmlaydi va tarjimashunoslik kognitiv faoliyat bilan bog‘liq jarayonlarni o‘rganish o‘rniga, asosan, tarjimonning rolini baholash bilan mashg‘ul ekanligini asosli e‘tirof

etilgan.Shunday qilib,tarjima jarayonining kognitiv tamoyillari tatbiqida quyidagi xususiyatlar oldingi o‘ringa chiqadi:a) ma‘noni tushunish va qayta ifodalashning kognitiv bosqichlari mavjudligi;b) axborotni xotirada saqlashning muhimligi;v) jarayonning lisoniy va nolisoniy elementlar yakdilligida ta‘minlanadigan dinamik ta‘biati;g) jarayonning nochiziq yo‘nalishda kechishi, uning matnning bir tekis taraqqiyotiga bo‘ysunmasligi;d) avtomatik va oqilona, nazoratli va nazoratsiz harakatlarning faollashuvi. Tarjima beixtiyor va nazoratli bajariladigan harakatlar zamirida yaratiladigan axborot manbalarini tanlaydi;e) jarayonning maxsus strategiyalar asosida, muammolar yechimini izlash va qaror qilish harakatlari faolligida kechishi. Ushbu turdagи xususiyatlarning keng ko‘lamda bo‘lishi tarjimani nochiziqli, sinergetek tartibotli jarayon sifatida tavsiflashga undaydi hamda uni nazoratli va nazoratsiz, beixtiyor harakatlar uyg‘unligida kechishidan darak beradi (Sh.Safarov, o‘sha asar, 91-92-betlar). Xullas, prof. Sh.Safarovning “Tarjimashunoslikning kognitiv asoslari”(—Cognitive basis of translation studies||) nomli monografiyasi mazmunan ham, tahlilga tortilgan mavzularning dolzarbligiga va ularning o‘zgacha talqin qilinganligi bilan ham o‘zbek tarjima ilmi hamda amaliyotini yangi nazariy ma‘lumotlar bilan boyitadi va kelgusida yaratilajak kognitiv tarjimashunoslik uchun mustahkam poydevor vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1- Salomov G‘., N.Komilov. Do‘stlik ko‘priklari. - T.: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1980. – 221 b.
- 2- Sodiqov Z., So‘z ma’nosi // Tafakkur. – Toshkent, 2000 - № 3. - B.116-118.
- 3- Hojiev A., Tilshunoslik terminlari lug‘ati. – Toshkent: Fan, 2002.
- 4- Homidov H., Sh.Abdullaeva, S.Ibrohimova. Adabiyotshunoslik terminlari lug‘ati. – Toshkent.: O‘qituvchi, 1970.- 288 b.

"JOME' UL-XUTUT" ASARIGA BIR NAZAR

Shirinova Nargiza Nuritdin qizi

Alisher Navoiy nomidagi

Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Is’hoqxon Ibratning bebaho asarlaridan biri bo‘lmish "Jome' ul xutut" asari haqida fikr-mulohazalar keltirildi.

Kalit so‘zlar. Xat, xattotlik, tipografiya, piktografiya, ko‘fiy, pinika, latin, hind.

Insoniyatning eng buyuk ixtiolaridan biri so‘zsiz yozuv sanaladi. Yozuv jamiyat, madaniyat va ilm-fan taraqqiyotida, madaniy merosni kelgusi avlodlarga yetkazishda muhim vosita hisoblanadi. Bilamizki, yozuvning vujudga kelishi, rivojlanishi bir necha ming yillik tarixga ega. U odamlar o‘rtasidagi aloqa vositasi sifatida tilga nisbatan ancha keyin vujudga kelgan. Yozuv til va madaniyat tarixi, uning rivojlanish bosqichlari bilan ajratib bo‘lmas darajada bog‘liq. Shuning uchun ham yozuvlar tarixi bilan shug‘ullanuvchi olimning zimmasida katta mas’uliyat bo‘ladi. U kishilik jamiyati tarixi, madaniyati, qachonlardir aloqa quroli hisoblangan, keyinchalik o‘lik holiga tushib qolgan tillar, yozuvlar bilan hamda jonli til va yozuv o‘rtasidagi aloqalar bilan tanishmog‘i zarur. Lekin tilshunoslikning mazkur eng qiziqarli, dolzarb, ayni zamonda juda murakkab sohasi yetarli o‘rganilmagan.

Tilshunoslik fanining bu murakkab sohasida Is’hoqxon Ibrat ancha mukammal izlanishlar olib borgan. Is’hoqxon To‘rag‘oniy ma’rifatparvar, bilimdon shoir va xattotlardan, adabiy taxallusi Ibratdir. XX asr boshlarida O‘rta Osiyoning yirik shaharlarida (Toshkent, Samarkand, Qo‘qon) toshbosma (litografiya) va bosmaxona (tipografiya)lar tashkil topib, o‘zbek tilida kitob, gazeta va jurnallar nashr qilina boshlangan edi. Bu madaniy hodisadan ilhomlangan Is’hoqxon To‘raqo’rg‘onda 1909-yilda o‘z tashabbusi bilan toshbosma matbaasini tashkil qiladi. Unga “Matbaai Is’hoqiya” deb nom qo‘yadi va bu matbaada 1912-yili “Jome’ ul- xutut” (“Yozuvlar majmuasi”) nomli ilmiy asar chop etildi. Bu asarida muallif yozuvlarning eng

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

ibtidoyisi — piktografik yozuvlardan to so‘nggi davr eng mukammal yozuvlargacha bosib o‘tgan taraqqiyot tarixini yoritib berishga harakat qiladi. Olimning mazkur asari katta hajmda — 132 betdan iborat bo‘lib, Is’hoqxon bu asarning yaratilish tarixi, ko‘zda tutgan maqsadi, asarning nomlanishi haqida quyidagilarni yozadi: “Bul xatlarni(ng) boqiy va tariq qarori muddao bo‘lib, ham millatimizga yagona bir tarix qoldirmoq qasdinda va ham olama bir asar qoldirmoq niyat etub, bu misra mujibi:

Asardurki olamg‘a o‘lg‘ay nishon,

Kishi feasardur ketar benishon,

mazmunicha botadvin aylab, royi soqib, arbobi xasm va arbobi fazlu kamollarga manzur qilib, millatga nishon qoldirib ham millatimiz lisoni turkiy uchun umumiy turkiy ilan sartiya xalqini(ng) naf‘ olmog‘i muddao bo‘lib, adabiyi milliyona qilmay, ravshan turkiy qildim. Millatimiz(ning) forsiylariga ikkinchi tab’ada forsiy qilinur va jami xatlarga jome’ uchun «Jome’ ul-xutut» tasmiya edub, o‘z xatimiz va o‘z tilimiz va o‘z matbaaimizda tab’ qilmoq maqsad bo‘lib, tab’i sharif, ahli raso va qalbi latif, ahli zakolarga peshkash qildim».

Is’hoqxon Ibratning tilshunoslik sohasida chuqur ilmga ega ekanligi mazkur asarida ham namoyon bo‘ladi. Asarda piktografik yozuvlardan keyin vujudga kelgan eng qadimiyyetli tovush-harf yozuvlari: finikiya, yahudiy, suriya, arab, yunon, fors, slavyan, sanskrit, hind, lotin, arman, gruzin, uyg‘ur va boshqa qirqdan ortiq yozuvlar, ularning kelib chiqishi, taraqqiyoti haqida ma’lumot beriladi. Ibrat faqat o‘z vatanidagi yozuvlar na’munalarini o‘rganish bilan chegaralanmay, arab mamlakatlaridagi qadimiyyetli yozuv madaniyatini ham o‘rgandi va bu mazkur asarda o‘z ifodasini topgan.

Ҳарбист. Ісламийи аш-шадоъин

Хали Словленчия

Ҳ ә Ҷ ә Ҷ ә Ҷ ә Ҷ *
Ҳ ә Ҷ ә Ҷ ә Ҷ ә Ҷ *
Ҳ ә Ҷ ә Ҷ ә Ҷ ә Ҷ *
Ҳ ә Ҷ ә Ҷ ә Ҷ ә Ҷ *
Ҳ ә Ҷ ә Ҷ ә Ҷ ә Ҷ *

Славян ёзуви

Ibrat yozuvlar tarixini o‘rganar ekan, tovush-harf yozuv tizimi birinchi marta finikiya xalqlari tomonidan yaratilgan va boshqa qo‘shti xalqlar: yahudiy, suriya, arab yozuvlari finikiya yozuvlari asosida vujudga kelgan, degan ilmiy xulosaga keladi. Muallif ushbu asarida arab yozuvlari tarixi, ularning rivojlanish evolyutsiyasiga alohida to‘xtaladi. U o‘z tekshirishlari natijasida quyidagi ilmiy xulosaga keladi: arab yozuvlari nabati xalqi yozuvlaridan kelib chiqqan bo‘lib, VII asrdan boshlab ikki shaklda — ko‘fiy va nasx yozuvlari shaklida rivojlangan. Ko‘fiy va nasx yozuvlari asosida nisbatan sodda bo‘lgan “suls” yozuvi yaratildi.

دسته یار بود و رسمیت حکمیت را اصلی دلی بول خط یید
با همیت او خوب می‌خوردند کار را کن و دیگان

یونانی خالی

Греческий

Aa	I	A	Ξξ	Ω	N
Bb	U	S	Οο	Γ	O
Γγ	ΦΦ	ε	Ππ	Ψ	Φ
Δδ	Σ	Θ	Ρρ	ΩΩ	Ω
Ββ	ε	η	ΣΣιι	Ι	K
Ζζ	ι	Ξ	Ττ	ɔ	T
Ηη	ɔ	X	Υυ	ɔi	Y
Θθ	χ	χ	ΦΦ	υ	Φ
Ii	ο	i	Xx	ɔ/κχ	
Κκ	Σ	κ	ΨΨ	ʒ	ψ
Λλ	ɔ	λ	ΩΩ		
Μμ	ρ	μ			
Νν	σ	ν			

ЮНОН ЁЗУВИ

بازدید از پارک های تاریخی و ملی کشور
با زیارت به آرامی های ایران

“Jome’ ul-xutut” dunyoda mashhur bo‘lgan 41 xil yozuv tizimi haqida, shu jumladan, arab xatining suls, tavqe’, rayhon, zulf, humoyun, turra kabi shakllari haqida ma’lumot beradi va shu bilan birga, unda husnixat san’atiga oid fikrlar bildiriladi. Ibrat ushbu asarida rus tili bilan bir qatorda ingliz, fransuz, nemis, lotin kabi chet tillarini o‘rganish ilm-fan va madaniyatni egallahsha katta rol o‘ynashini ham alohida ta’kidlaydi: “Dorixona borganda lotinchcha zarur. Hindistonga xat qilinsa, inglizcha bo‘lmasa olmaydur, Eronistonga fransaviy. Biz turkiston(lik)larga birinchi zarurimiz rusiya xatidurki, muni qozi va mudarrislar inkor qilmaslar. Axbornoma, rapurt yozsalar, mudarrislar bo‘lsa, o‘ruscha biladurgan kishiga oqcha berib, rapurt yozdurlar, alarga juda zarur. Savdogarlarga Maskovdan mol yozmoqqa zarur

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

hukumat xati bo'lub, binobarin, ehtiyoji xalqulloh hama jihatdin buni bilmak zarurligi badehiy".

O'z zamondoshlarini, ayniqsa, yosh avlodni rus va Yevropa tillarini o'rganishga da'vat etish uning mazkur "Jome' ul-xutut" asarida alohida o'rinni egallaydi. Is'hoqxon asarni yozishdan asl muddaosini quyidagicha bayon etadi: "...Bu na'munalardan muddao buki, har asrda bir olam tabodul bo'lib, asr o'zgarib, olam, odam, ashylar — hamma narsa tabodul bo'lmog'i bizga bir sarxatdur. Bunga qarab ibrat olib ish tutmak darkor. Avvali holimiz ul, emdi bul, olam yurishi shul. Binobarin, tajdidi ahvol va atvor ibrat bo'lur ekan. Shul o'ttiz yil(ga) bir nazar qarasak ko'b farkdar bor". Bu asarga so'ngso'z yozgan zamondoshi Husayn Makayev bu asarning tarixiy ahamiyati haqida so'zlar ekan, "Nafis san'at hisoblangan eng eski yozuv va xatlarni bizga bir umrlik asar qoldirg'uvchi bu kitobning Turkistonda nashr qilinishi bizning uchun o'zi bir sharaf", deb qayd qilib o'tgan.

Is'hoqxon madaniyatimiz taraqqiyoti tarixida husnixatni mukammal egallagan xattot sifatida ham katta shuhrat qozondi. Bu hol uning "San'ati Ibrat, qalami Mirrajab Bandiy" va "Jome' ul-xutut" asarlarida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Uning zamondoshi Ibrohim Davronning tasdikdashicha, Is'hoqxon zo'r xattot, husnixatni mukammal egallagan kalligrafdir, u bu sohada yaratgan "shoyon bir san'ati (asari)" uchun 1907 yili katta mukofotga sazovor bo'lgan. Bu haqda Ibrohim Davron quyidagilarni yozadi: "U (Is'hoqxon to'ra) ham xattoti a'zamdur. Chunki musulmoncha xat yozmoqdan o'n yetti nav' yozuv birla qalam yurguzurlar. Bu osori qalamiya va aqliyasidan namunai zoti, demakki, shoyon bir san'ati o'tgan yil, 1907 yilda janobi Turkiston ginirol-gubirnatorig'a taqdim qilinib, shoyistaliqiga ikkinchi daraja pocho'tnoy xalat (pochyotnsh xalat) olgan edilar". Is'hoqxon Ibrat bilim doirasining ancha kengligi bilan ham zamondosh shoirlar va olimlardan ajralib turadi. U ko'plab Sharq va G'arb olimlarining ilmiy asarlari bilan tanishgan. Shunday ekan, Is'hoqxon Ibratning "Jome' ul-xutut" asarida berilgan ma'lumotlar yozuvlar tarixini o'rganishda mukammal manba bo'la olgani bois xat ilmiga qiziqqan har bir tadqiqotchiga asar bilan to'liq tanishish maqsadga muofiq deb hisoblayman.

Foydalilanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Is'hoqxon Ibrat. Jome' ul-xutut. Namangan: Matbaai Is'hoqiya, 1912, 74-bet.
2. Abdulqodir Murodov. O'rta Osiyo xattotlik san'ati tarixidan. Toshkent: Fan.1971, 133-bet.
3. Xomatov R., Ergahova Z., Matbaai Is'hoqiya tarixidan. Qo'qon
4. Dolimov U. Is'hoqxon Ibrat. Toshkent. Fan. 1984.
5. Is'hoqxon Ibrat. Tanlangan asarlar. Toshkent. Ma'naviyat. 2005, 8-bet.

LINGUODIDAKTIKANING ASOSIY TUSHUNCHА VA XUSUSIYATLARI

Shodiya Tashpulatova

Farg’ona Jamoat Salomatligi Instituti o’qituvchisi

Linguodidaktika - bu chet tilini o’qitishni ham, chet tilini o’zlashtirishni ham hisobga oladigan amaliy lingvistik fan. Lingvodidaktika tillarni o’qitishning umumiy qonuniyatlarini o’rganadi, didaktik maqsadlarga qarab ma'lum bir tilni o’qitish usullari va vositalarini ishlab chiqadi, bir tilli (bir tilli) yoki ikki tilli (bilingualizm) tillarni egallashga ta’sirini o’rganadi va shu bilan bog’liq bir qator muammolarni hal qiladi.

Zamonaviy mashg’ulotlarni diversifikasiya qilish, o’qitishning texnologik tarkibiy qismlarini keng jalb qilish sharoitlarida mutaxassis o’zining kasbiy rivojlanish va takomillashtirish traektoriyasini tanlash muammosiga duch keladi, shuning uchun turli xil yondashuvlar va ta’lim echimlari o’rtasida tanlov qilish qobiliyati rivojlanadi. Bo'lajak til o’qituvchisi til ta’limining hozirgi holatini bilishi, unda harakat qilishi, talaba bilan turli xil o’quv sharoitida sodir bo'ladigan jarayonlarni tushunishi va ayniqsa, til o’qituvchisi uchun muhim bo'lgan narsani o’zlashtirgan materialni tushunishi kerak. Tilni o’rgatish sohasiga nisbatan lingvistik fanlar ona tili bo'lмаган o’qituvchining kasbiy tayyorgarligiga innovatsion tushunchalar va texnologiyalarni joriy etish orqali u tilni o’rganish jarayoniga yangicha nazar bilan qarashni, lingvodidaktika sohasida so'nggi 20 yil davomida to'plangan tajribaga murojaat qilishni va tayyor bo'lishni taklif qiladi. Maktab ta'limi sohasida paydo bo'layotgan jamoatchilik ehtiyojlarini qondirish maqsadida til ta’limidagi tez o’zgaruvchan vaziyat hisobladi.

O’quvchilarni bo'lajak o’qituvchining tadqiqotlari va amaliy faoliyatiga, chet / ona tilini o’qitish bilan bog’liq bo'lgan keng fan sohalarida mustaqil fikrlash qobiliyatiga tayyorlaydi, bilimlarni texnologlashtirishga qaratadi.

Bunday ta’limning asosiy maqsadi - zamonaviy til ta’limi muammolari, ularni zamonaviy lingvodidaktika yechimiga yondashuvlar haqida tushuncha berish, ilmiy

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

kontekstni til va madaniyat, hamda ular o'rtasidagi munosabatlarning murakkab tizimi fanda namoyish etish, tinglovchi va o'qituvchi sifatida kasbiy faoliyatga tayyorgarlik ko'rish, nazariy lingvodidaktik fikrlashni talab darajasiga etkazish va ona tili / chet tili, chet tili / ona tili o'qitishning xususiy metodika kursini o'zlashtirishga tayyorgarlik ko'rish, ta'larning texnologik jihozlarini o'rganish uchun.

Lingvodidaktika zamonaviy ijtimoiy va ilmiy kontekstga kiritadigan bir qator masalalarni o'rganadi: til ta'luming hozirgi holati, lingvodidaktika psixologik va psixolingvistik asoslari, nutq, aloqa va o'rganish birligi sifatida matn muammosi, o'qitish tizimi. Kurs metodologik g'oyalarni muallifning umumlashtirishi bo'lib, madaniyatdagи kommunikativ hatti-harakatlar sohasidagi asl mualliflik ishlanmalarini va ta'lim texnologiyasi sifatida muammoli va madaniyatda shaxsiy faoliyatni o'rganish texnologiyalari shaklida texnologik tatbiq etishni o'z ichiga oladi. U fanlararo xarakterga ega bo'lib, chet va ona tillarini o'qitish bilan bog'liq filologiya mutaxassisliklari talabalariga qaratilgan.

Tillarni o'rganish sohasida ishslash, o'rganish, o'rgatish, o'zlashtirish jarayonlari qanday kechayotganini kuzatib, zamonaviy lingvodidaktika taklif etayotgan yo'llardan xabardor bo'lish uchun ushbu jarayonlarning qanday o'tishi haqidagi g'oyalar tizimini, naqshlarni o'rganib chiqish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Reinecke W. Zur Theorie des Fremdsprachenerwerbs — einmethodologischer Ansatz. — Moscow: Academy, 1983. — pp. 257-263
2. Jarvis S., Pavlenko A. Crosslinguistic Influence in Language and Cognition. — New York, London, 2008. — P. 23.
3. Gumperz J. J., Gumperz J. C. A Postscript: Style and Identity in Interactional Sociolinguistics. — Berlin, New York, 2007. — P. 478.

BADIY MATN TURLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI

Saatova Surayyo Ismailovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat til va adabiyot universiteti

1kurs magistranti, Lingvistika (o'zbek tili)

Matn va uning tabiatini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar XX asr oxirlariga kelib paydo bo'ldi. Matn tilshunosligi masalalari juda ko'plab tilshunoslarning e'tiborini tortgan masalalardan biridir. Jumladan, dunyo tilshunoslida V.Matezius, I.Galperin, L.Loseva, O.Moskalskaya, K.Abdullayev, o'zbek tilshunoslida bu borada R. Qo'ng'urov, I. Qo'chqortoyev, Q. Samadov, N.Mahmudov, M.Yo'ldoshev, X.Doniyorov, E. Qilichev, S. Karimov, B.Umurqulov kabi olimlar matn haqida fikrlarini bildirganlar. Matn nazariyasi, matn lingvistikasining umumiyligi rivojlanishida Praga lingvistik to'garagi vakillari, nemis, fransuz, ingliz, Amerika, golland, polyak va boshqa tilshunoslilik mакtablarining xizmatlari dunyo tilshunoslida e'tirof etilsa, rus tilshunoslida V.V.Odinov, I.R.Galperin, O.I.Moskalskaya, L.M.Loseva, Z.Ya.Turayeva, N.S.Valgina, N.D.Zarubina kabi ko'pgina tilshunos olimlarning xizmatlari alohida e'tiborga loyiq.

Badiiy matnlari. Ular g'oyalalar va his-tuyg'ularni ifoda etish, vaziyatlarni aks ettirish yoki hikoyalarni sub'ektiv nuqtai nazardan aytib berish, ko'p talqinlarga ochiq til bilan yozilgan materiallar. She'riyat, rivoyat, teatr va insho kabi janrlarni o'z ichiga olgan matnlar adabiydir. Dastlab diniy an'ana, mifologiya, falsafa yoki tarixga tegishli bo'lgan va o'zlarining estetik qadriyatları va yangi mazmuni tufayli o'qishni yoki qayta ko'rib chiqishni davom ettiradigan yozuvlarni, masalan, "Ish kitobi" kabi, Eski Ahd, mayya matni *Popol Vuh*, *Ziyofat*, Platondan yoki *O'n ikki sezar* Suetonio tomonidan.

Badiiy matnning asosiy maqsadi o'qishdan kelib chiqadigan estetik zavqdir va shuning uchun mualliflar o'zlarining va xilma-xil uslublarida tilning yangilanishini va o'quvchiga ta'sirini, haqiqiy mazmunidan tashqari izlaydilar. G'arb adabiyotining asoschisi bo'lgan badiiy matnning mumtoz namunasi epik she'rning birinchi satrlari

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYASI**

bo'ladi. Iliada, Gomerdan (miloddan avvalgi 8-asr): "Oh, xudo, Pélida Axillesning g'azabi, asheylarga cheksiz yomonliklarni keltirib chiqargan va itlarning o'ljasni va qushlarning yaylovi bo'lgan Hadesga qahramonlarning ko'plab mard qalblarini qo'zg'atgan halokatli g'azab - Zevsning irodasi bajo keltirdi. ular ajralishdi, odamlar shohi Atrida va ilohiy Axilles haqida bahslashdilar".

Badiiy matnlarning xususiyatlari. *Subyektivlik.* Odatda, badiiy matn muallifga tegishli bo'lishi mumkin bo'lgan shaxsiy nuqtai nazaridan, hikoya davomida biron bir qahramon yoki bir-birini ta'qib qilganlar nuqtai nazaridan yoziladi yoki bayon qilinadi. Badiiy matnlar orqali juda qadim zamonlardan to hozirgi kungacha odamlarning qanday bo'lganligi va qanday ko'rinishini qayta tiklash mumkin; Shuning uchun biz Gomerning Yunonistoni, Servantesning Ispaniyasi yoki Shekspirning Angliya, Rulfoning Meksikasi, Petronioning Rimi va boshqalar haqida gaplashamiz.

Badiiy matn turlari (misollar). Tilshunoslik va adabiy tanqidni o'rganish uchun badiiy matnlar to'rt janrga bo'lingan: *lirk, hikoya, dramatik va didaktik*.

Lirk matnlar-ular muallifning his-tuyg'ulari, hissiyotlari va turli xil ruhiy holatlarini ifodalaydigan va asosiy vositasi she'r bo'lgan matnlardir.

She'riy matn- qadim zamonlardan buyon mavjud bo'lib, sevgi she'riyatida hukmronlik qilgan bo'lsa-da, hozirgi paytda u inson voqealarining turli qirralarini qamrab olgan. Mana ikkita misol: "Sevgi ta'rifi", Frantsisko de Quevedo

"Bu muzni yoqmoqda, u muzlatilgan olovni,bu yara va og'riq sezmaydi,bu orzu qilingan yaxshi, yomon sovg'adir,bu juda charchagan qisqa tanaffus. "

Hikoya matnlari. U epos va ertakdan zamonaviy romangacha, umuman nasrda, garchi uning kelib chiqishi epik she'riyatga borib taqalsa ham. Hikoya matnlari asosan xayoliy voqealar va vaziyatlarni, hattoki tarixiy yoki real voqealardan boshlanadi.

U bir nechta kichik guruahlarni o'z ichiga oladi, ular orasida roman va qissa hozirda ajralib turadi. Hikoya faqat bitta satr bo'lishi mumkin, masalan, Augusto Monterrosoning mashhur matni kabi; va Marsel Prust yoki Robert Musil singari bir necha jiddarda katta hajmdagi romanlar mavjud. Mana ba'zi misollar:

"U uyg'onganida, dinozavr hali ham o'sha erda edi." Qisqa hikoya "Dinozavr",

Augusto Monterroso.

Didaktik yoki insho matnlari

Didaktik yoki insho matnlari boshqalardan farq qiladi, chunki ular insho, xronika, biografiya, kundaliklar yoki esdaliklar kabi sub'ektiv nuqtai nazarni saqlab qolishadi.

Badiiy va adabiy bo'limgan matnlarning farqlari:

Tildan foydalanish. Badiiy va badiiy bo'limgan matnlarning asosiy farqlari til atrofida uchraydi: birinchisi konnotativ, ya'ni bir nechta talqin yoki ma'noga ega, ikkinchisi esa denotativ tildan foydalanishi mumkin, eng aniq ma'noga ega .

Har doim ham bo'lmasa ham, badiiy matn she'riy tildan foydalanishga intiladi, biz har kuni ishlata digan tildan uzoqroq, badiiy bo'limgan matn esa amaliy va to'g'ridan-to'g'ri bo'lishga harakat qiladi.

Adabiy bo'limgan matnlar haqiqiy voqealar va vaziyatlarga asoslanadi, badiiy matnlar shunchaki ishonchli bo'lishi kerak, ya'ni aytilganlarga ishonish mumkin, hayoliy matn bo'lsa ham, o'zlariga mos bo'lishi kerak.

Adabiyotlar;

1. Adabiy janr (2020). Es.wikipedia.org saytidan olingan.
2. Adabiy va adabiy bo'limgan matnlar (2020). Texlinolit.blogspot.com saytidan olingan.
3. De Rivarola, S. R. (1981). Badiiy matn, she'riy matn, lirik matn: tipologiya uchun elementlar. Lexis, vol. 5, N ° 2, bet. 1-34. Pucp.edu.pe saytidan olingan.

Ismoilova Shodiya

Farg’ona Davlat Universiteti o’qituvchisi

So’roq gap orqali so’zlovchi o’zi suhbatdoshidan yangi ma’lumot olishga urinadi: Bugun keldingmi? Yozuvda so’roq gapning oxirida so’roq belgisi qo’yiladi. Bu gaplar ko’proq dialogik nutqda uchraydi.

So’roq gapda so’roq olmoshi (kim? nima? qanday? qancha? necha? qaysi? – bunday gap so’roqqa javob bo’luvchi so’zni talb qiladi), so’roq yuklamasi (-mi, chi, a, ya,) yoki so’roq ohangi bilan hosi; bo’ladi. Bu xil gap ha yoki yo’q degan javobni talab qiladi. Quyidagi misolda so’roq ohangi so’roq vositasi sifatida qatnashgan: Soat ikki bo’ldi. Ikki bo’ldi?

So’roq gap ikkiga bo’linadi:

1. Sof so’roq gap javob talab qiladi: Siz ertaga kelasizmi?

2. Ritorik so’roq gap javob talab qilmaydi, javobi o’zida yashiringan va barcha uchun ma’lum bo’ladi: Men uning to’satdan kelib qolishini qaydan bilay? Ritorik so’roq gap quyidagi ma’nonin ifodalashi mumkin.

- “tasdiq”-Bu vatanda nimalar yo’q ?!
- “inkor”-O’zingdan chiqqan baloga, qayga borasan davoga?!!
- “taajjub”-Bu nimasi?!
- “tashvish”-Meni tashlab ketmaysanmi?!
- “g’azab”Maqsad nima,maqsad?!
- “gumon”-Paxta ham yaxshi ochilmagandir?
- “kuchli hayajon ”-Tokaygacha ezilamiz,ota?!

Shuning bilan birgalikda, buyruq va so’roq gaplarning kommunikativ vazifasida ham uxshashlik mavjud, ya’ni ularning har ikkalasi ham tinglovchini biror-bir harakatga undaydi. Shu bois bo’lsa kerakki, ushbu turdagи gaplar, darak gaplardan farqli ravishda, asosan diologik nutqda uchraydilar. Darak va so’roq gaplari o’rtasida ma’lum darajada umumiylit mavjud, chunki ularning ikkalasi ham predmet va

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

hodisalar o'rtasidagi munosabatlarni tavsiflash xususiyatiga ega. Shu bois bu turdagi gaplarda modallikning ifodalanishi erkendir. Buyruq gaplarining qo'llanishi esa doimo imkoniyatdagi modallik bilan bog'liqdir. Aynan shu xususiyatlarga va buyruq gaplarining sub'ekti formal ifoda topmasligini inobatga olgan holda L.A.Barxudarov buyruq gaplarini boshqa gaplarga qarama-qarshi qo'yadi.

So'roq va buyruq gaplar kommunikativ jihatdan umumiy xislatlarga ega bo'lishidan qat'iy nazar, oxirgi turdagи gaplarning o'ziga xos xususiyatlari ayniqsa kommunikativ maqsadni voqelantirish sharoitida aniq ko'zga tashlanadi.

Ajratilayotgan uch funktional turga kiruvchi gaplarning farqi kommunikativ maqsad faollashuvida namoyon bo'ladigan suhbatdoshlar munosabatida o'z aksini topadi. So'zlovchi darak gapi vositasida ma'lum hodisalar o'rtasidagi munosabatlarni ta'kidlaydi. Demak, ushbu gapning kommunikativ maqsadi so'habatdosh tamonidan uzatilgan axborotni qabul qilishga yo'naltirilgan. Tinglovchining boshqa hatti-harakatlari gap grammatik ma'nosi bilan bog'liq bo'lmasdan, balki nutq vaziyati, gapning aniq mazmuniga tobedir. Buyruq semantikasi ham biror bir hodisa, fakt ta'kidini inkor qilmaydi. Lekin talab qilinayotgan javob harakati ko'pincha majburiydir, chunki ushbu harakatning bajarilishi yoki oldindan rejalashtiriladi yoki uning ijrosiga rozilik (norozilikni) bildirishni so'raydi.

So'roq gaplarning grammatik ma'nosi esa suhbatdoshdan darak gap shaklidagi yoki paralingvistik elementlar vositasidagi javobni kutadi. Demak, kommunikativ maqsad ifodasi va qo'llanish qoidalari jihatidan darak, so'roq va buyruq gaplariga bir xil mundarija xos bo'la olmaydi.

Lekin qariyb 17- asrning oxirigacha so'roq va undov belgilari to'liq qabul qilinmagan bo'lganligini va hozirgacha ularning qo'llanishida variantlashuv holatlari uchrab turishini unutmasligimiz lozim. Lekin so'roq belgisining yo'qligi gapning kommunikativ mazmunini anglash uchun har doim ham to'siq bo'lavermaydi.

Bundan tashqari, gaplarning tamoman qarama-qarshi tasnifi mavjud bo'lib, unda gaplarning grammatik formasini hisobga olmagan holda faqat mazmuni e'tiborga olingan. Bunday yondashuvda so'zlovchi o'zining fikri bilan tinglovchiga ta'sir etish xohishining bor yoki yo'qligiga nisbatan gaplar ikki asosiy toifaga

bo‘linadi. Birinchi toifaga odatdagi tasdiqlar, har-xil undovlar hamda God save the King shaklidagi istaklar kiradi. Ikkinci toifaga kiruvchi gaplarda ifodalanadigan fikrlarning maqsadi — tinglovchi erkinligiga ta’sir etish, ya’ni uni nimanidir bajarishga undash. Bu toifaga savollar va xilma-xil iltimoslar: qo‘pol buyruqdan tortib, jur’atsiz va tahqirli yolvorishlargacha bo‘lgan iltimoslar kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахмедов А. Функциональные типы вопросительных предложений в узбекском языке//Опыт экспериментального и структурного изучения языка. - Ташкент, Фан, 1982. -
2. Бердник Л.Ф. Риторический вопрос как экспрессивное средство //Риторика и синтаксические структуры: Тезисы докладов и сообщений. - Красноярск, 1988.
3. . Barxudarov L. S. Shteling D. A. “Грамматика английского языка” М. 1963.
4. Михальская А.К. Основы риторики: мысль и слово. - М.: Наука, 1996.
- 5 . Gordon. E. M. Kirilova. I. P. “A grammar of Present-day English.” M. 1974.

**INTRODUCING WITH SELF-DESTRUCTIVE BEHAVIOR: WHAT IT IS
AND CAN WE CONTROL IT?**

Eshnayev Nortoji Jumayevich

The PhD of the TRChDPI, the faculty of the Pedagogics

Atakhujaeva Shahlo Anvarovna

The muster student of the ChSPI, The faculty of Pedagogics,

The department pedagogics and psychology

Abstract: This article is about self-destructive behavior and controlling the pupils with the self-destructive behavior. In our pedagogical life we meet some pupils with bad behavior. In this position every teacher has problems to find the contact with these pupils. The article can help solve our problems.

Key words: definition, mental health, formulate, behavior, semantic confusion, taxonomirs, risk.

It is rather hard to formulate a clear cut definition on concept regarding human behavior and disorders of mental health. The study of self-destructive behavior has been hampered by semantic confusion, protean concepts and contradictory taxonomies. In a very broad sense self-destructive behavior can be defined to consist either in taking or in considering to take a life threatening risk, that need not necessarily aim at or lead to self-destruction. Thus, it has nowadays become increasingly common to speak separately of indirect self-destruction and on the other hand direct self-destruction in a narrower sense, the latter includes three phenomena: suicidal thoughts, suicidal attempts and suicides. Indirect self-destructive behavior may be defined as a behavior characterized by taking a life threatening risk without the intention of dying, mostly repeatedly and often unconsciously, in such a way that the consequences are likely to be destructive to the individual before long (Lounqvist, 1978).

Self-destructive behavior was first studied in 1895 by Freud and Ferenczi when they first recognized how traumatic experiences affected the development of children. Freud and Ferenczi noticed that children who were raised in an unhealthy environment were more often the ones to act out and take part in self-destructive behavior. Freud concluded that self-destructive behavior is influenced by one's ego or superego and aggression. Depending on how strongly influenced one is, it will increase the intensity of one's destructive behavior. Guilt is a leading factor for one's superego. For instance, growing up with alcoholic parents can increase one's self-destructive behavior because they feel guilty that they didn't provide them with the help they needed. Since they failed to help their parents overcome these obstacles, they feel as if their parents failed because of them. Then, they use harming themselves as a coping mechanism to their guilt and failure.

Freud additionally states that the aggression in self-destructive behavior is influenced by a personal motive. Just as cultural and environmental factors can play an important role of this, social factors can as well. For example, say a child was bullied all through middle school, the way to get rid of his pain the child would take action in self-destructive behavior, such as self-harm or yelling. With investigations Freud and Ferenczi formed a hypothesis that people with self-destructive behavior suffer from "forbidden fantasies, not memories," meaning that since the action isn't supposed to be done, self-destructive people get a stronger drive to take part in these actions. Self-destructive behavior comes in many different forms that varies from person to person. Therefore, superego and aggression is different in every person.

Childhood trauma via sexual and physical abuse, as well as disrupted parental care, have been linked with self-destructive behavior. Usually, behavior like this results from the lack of realization of healthy coping mechanisms. Because there's not a lot of focus on specific mental health problems, such as self-destructive behavior, people aren't being educated on specific ways that could benefit or even prevent these people from acting out.

Additionally, people who have experienced some form of childhood trauma, such as abuse or neglect, can develop psychological issues that can lead to bigger

problems. Aside from this, a need for attention or a feel good sensation can ultimately cause this behavior. A prime example of this would be addiction to drugs or alcohol. In the beginning stages, people have the tendency to ease their way into these unhealthy behaviors because it gives them a pleasurable sensation. However, as time goes on, it becomes a habit that they can not stop and they begin to lose these great feelings easily. When these feelings stop, self-destructive behavior enhances because they aren't able to provide themselves with that feeling that makes mental or physical pain go away.

- Suicide is the act of intentionally causing one's own death.[9] Mental disorders (including depression, bipolar disorder, autism spectrum disorders, schizophrenia, personality disorders, anxiety disorders), physical disorders (such as chronic fatigue syndrome) and substance abuse (including alcoholism and the use of and withdrawal from benzodiazepines) are risk factors. Some suicides are impulsive acts due to stress (such as from financial or academic difficulties), relationship problems (such as breakups or deaths of close ones), or harassment/bullying. Those who have previously attempted suicide are at a higher risk for future attempts. Effective suicide prevention efforts include limiting access to methods of suicide—such as firearms, drugs, and poisons; treating mental disorders and substance misuse; careful media reporting about suicide; and improving economic conditions. Even though crisis hotlines are common, they have not been well studied.

Suicide

>70 and 15–30 years old

Risk factors

Depression, bipolar disorder, autism spectrum disorders, schizophrenia, personality disorders, anxiety disorders, alcoholism, substance abuse.

Prevention

Limiting access to methods of suicide, treating mental disorders and substance misuse, careful media reporting about suicide, improving social and economic conditions.

Frequency

12 per 100,000 per year[6]

Deaths

793,000 / 1.5% of deaths (2016)[7][8]

The most commonly used method of suicide varies between countries, and is partly related to the availability of effective means. Common methods of suicide include hanging, pesticide poisoning, and firearms. Suicides resulted in 828,000 global deaths in 2015, an increase from 712,000 deaths in 1990. This makes suicide the 10th leading cause of death worldwide. Approximately 1.5% of all deaths worldwide are by suicide. In a given year, this is roughly 12 per 100,000 people. Rates of completed suicides are generally higher among men than among women, ranging from 1.5 times as much in the developing world to 3.5 times in the developed world. Suicide is generally most common among those over the age of 70; however, in certain countries, those aged between 15 and 30 are at the highest risk. Europe had the highest rates of suicide by region in 2015. There are an estimated 10 to 20 million non-fatal attempted suicides every year. Non-fatal suicide attempts may lead to injury and long-term disabilities. In the Western world, attempts are more common among young people and among females.

Views on suicide have been influenced by broad existential themes such as religion, honor, and the meaning of life. The Abrahamic religions traditionally consider suicide as an offense towards God, due to the belief in the sanctity of life. During the samurai era in Japan, a form of suicide known as seppuku was respected as a means of making up for failure or as a form of protest. Sati, a practice outlawed by the British Raj, expected the Indian widow to kill herself on her husband's funeral fire, either willingly or under pressure from her family and society. Suicide and attempted suicide, while previously illegal, are no longer so in most Western countries. It remains a criminal offense in some countries. [In the 20th and 21st centuries, suicide has been used on rare occasions as a form of protest, and kamikaze and suicide bombings have been used as a military or terrorist tactic. Suicide is often seen as a major catastrophe for families, relatives and other nearby supporters, and it is viewed negatively almost everywhere around the world.

References:

- 1.Achte, K. (1978): Some forms of indirect self destruction and their psychopathology. In proceedings of symposium on psychopathology of direct and indirect self-destruction. Edited by Achte, A and Lonnqvist? I. Psychiatrica Fennica supplementum.
- 2.Eysenck, H.J.; Tavant, M.; England, L. (1960): Smoking and personality. Br. Med. J., 1:1456–1460.
- 3.Eysenck, H.J.; Eaves, L.J. (1980) The causes and effects of smoking. London: Maurice Temple Smith.
- 4.Farberow, N.L. (1978): Research in indirect self-destructive behaviour. In proceedings of the symposium on psychopathology of direct and indirect self destruction. Edited by Achte, Lonnqvist, I. Psychiat. Fennica supplementum.
- 5.Freud, S. (1927) Beyond the pleasure principle. London: Boul and Liveright.
- 6.Hainus, A.P. Jemeson, J.D.; Meade, T.W. (1980) Psychoneurotic profiles of smokers and non-smokers. Br. Med. J., 1:1422.
- 7.Jarvik, M.E. (1970) The role of nicotine in the smoking habit. In Hunt, W.A. (ed.) Learning mechanism in smoking.

**THE USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL
PROCESS OF HIGHER EDUCATION IN THE EURASIAN SPACE**

Tillyashaykhova Makhsuda Abdusattarovna

senior lecturer, UzSIAC, Department of Computer Science and
Natural Sciences;

Samigova Gulandom Abdujabbarovna

senior lecturer, UzSIAC, Department of Computer Science and
Natural Sciences

Abstract: This article describes the features of the use of multimedia technology in education. The article analyzes the use of multimedia technologies in teaching university students, and suggests ways to improve the efficiency of using modern technologies in the learning process.

Keywords: multimedia, technology, education, informatization of education.

Modern information technologies require higher education institutions to introduce new approaches to education, ensuring the development of students' professional knowledge that meets the needs of society at the present stage.

The introduction of multimedia technologies in the educational process of higher education is a new stage in the design and presentation of educational materials. In higher education, multimedia technologies are increasingly used - this includes the development of a holistic concept for building the educational process, training programs, and the design of individual topics of the course being studied.

The idea of the effectiveness of multimedia technologies lies, first, in the use of various ways of presenting educational material: video and audio accompaniment of texts, animations and graphics allow you to make the educational material informative and attractive for perception. Multimedia technologies are a powerful didactic tool, thanks to the ability to simultaneously influence various channels of perception of educational information.

The richest opportunities for this are presented by modern information computer technologies. Unlike conventional technical means of teaching, ICTs allow not only to saturate the educational material with a large amount of ready-made, strictly selected, appropriately organized knowledge, but also to develop the intellectual and creative abilities of students.

The use of multimedia technologies in higher education helps to solve the following didactic tasks: to organize the assimilation of basic knowledge in the studied discipline in an active form; to systematize the acquired knowledge; to form the skills of design and presentation of educational material; to activate the independent work of students.

Multimedia technologies, thus, most optimally and effectively correspond to the solution of the trinity of didactic goals of education: learning (students' perception of the educational material, their understanding of the connections and relationships in the objects of study); development (search, analysis, synthesis, creative design of scientific information, activation of the target initiative of students); education (professional outlook, the ability to clearly organize independent and group work).

When using multimedia educational materials, the ability to perceive information from the screen, to recode a visual image into a verbal form, to evaluate the quality of the image series and to exercise selectivity in the search and design of information develops. Flexibility and integration of various types of multimedia educational information provides creative assimilation of the principles and laws of the studied science activate educational and cognitive activities, independent work on the assimilation of knowledge and its application in practice.

Multimedia design by students of sections and individual topics of the discipline under study leads to significant results, since the knowledge acquired in this way is the property of students; learned actively, they are more deeply remembered and easily updated, more flexible and have the property of transferring to other situations; solving such problems acts as a kind of simulator in the development of intelligence; this kind of work increases interest in the content of educational material and strengthens professional training.

An important condition for the implementation and implementation of multimedia technologies in the educational process is the presence of specially equipped classrooms with a multimedia projector, a computer for the teacher, a screen or a multimedia board, as well as the availability of an accessible environment in which the educational process takes place (computer classes, electronic libraries, media libraries, Internet access, etc.). At present, the issue of completing the higher school with ready-made multimedia educational materials is also very acute.

Various companies develop multimedia materials that have a wide range of topics-from school training materials to serious professional research programs, but they, of course, cannot fully take into account the specifics of training in a particular university, and therefore are not always suitable for use.

The development of our own multimedia resources, taking into account the specifics of a particular university, involves the presence of special departments that have highly qualified specialists in the field of multimedia technologies who are able to develop electronic courses.

The use of multimedia technologies in the educational process of higher education allows us to move from methods and forms of passive learning to active ways of organizing educational activities. Multimedia technologies as methods of active social and psychological training contribute to the solution of such tasks of training, development and education as: mastering professional knowledge; formation of personal and special skills; development of attitudes necessary for a variety of successful activities; development of the ability to adequately and fully know yourself and other people; activation of the relationship system.

When selecting and using multimedia technologies, the teacher takes into account the uniqueness and features of a particular academic discipline, provides for the specifics of the science being studied, its conceptual apparatus, and features of methods for studying its patterns. Multimedia technologies fit seamlessly into the learning process.

By engaging in the learning process with the use of multimedia technologies, the student becomes the subject of interaction and cooperation with the teacher, which has a positive effect on increasing his self-esteem as a subject of educational activity.

In conclusion, it is worth noting that the use of multimedia technologies, of course, is not an end in itself, since for a higher school teacher, any technology has practical meaning only to the extent that it helps him to carry out a purposeful solution to specific didactic tasks.

Literature:

1. Bondarenko O. V. Application of multimedia technologies in the educational process of a higher educational institution // Modern problems of science and education. – 2017. – № 3.
2. Kuznetsova I. V. Information technologies in professional training of a specialist // Informatika i obrazovanie. - 2008. - No. 1. - p. 23-30.
3. Tillyashaykhova M.A. Theoretical basis of effective application of information and communication technologies in distance education. Tashkent, Fan, 2015, 168 p.
4. Tillyashaykhova M.A. Basics of distance learning T.: "Science", Tashkent., 2019.- 108 p.

MOTIVLARNING QIYOSIY TADQIQI MASALASI

To‘laganova Nilufar Nigmat qizi

Alisher Navoiy nomidagi TOShDO‘TAU magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ergash Jumanbulbul o‘g‘lining “Yakka Ahmad” va Rahmatilla Yusuf o‘g‘lining “Yakka Ahmad” dostonlari variantlarida yetakchi motivlarning qiyosiy tadqiqi masalasi imkon qadar yoritilgan. Shuningdek, “Ernazarxon” dostonlarining variantlarida yetakchi motivlarning qiyosiy tadqiqi masalasi imkon qadar yoritilgan. Ushbu dostonlarning variantlarida uchraydigan muhim detallarga ham to‘xtalib o‘tilgan. Qolaversa, qahramonlarga berilgan ta‘riflarning badiiy xususiyatlari ochib berilgan.

Ma‘lumki, eposning xarakterli xususiyatlaridan biri yetakchi obrazlarning yorvisoliga erishish yo‘lida qahramonga qo‘yilgan turli tuzoq, hiyla-nayranglarni, devlarni yengish, kurashish hisoblanadi. Ushbu motiv barcha qahramonlik, ishqiy-maishiy hamda romanik dostonlarning xarakterli xususiyatlaridan hisoblanadi. Taajubki, biz “Ernazarxon” dostonida buning aksiga guvoh bo‘lamiz. Ya‘ni Ernazarxon yori uchun kurashish o‘rniga, aksincha, Oqqizning yordami bilan ayol kiyimini kiyib, suygan yori Oqiloyga yetishuvi aks etgan.

Menday polvon murodiga yetgandi,

Qo‘lginasi qo‘ltig‘idan o‘tgandi,

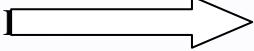
Kechasiman xo‘p quchoqlab yotgandi,

G‘am yema murabbing turar yoningda.

Chinnigul otasi bilan xayrlashayotganda: Ko‘ngil degan daryo qaynab, jo ‘shendi, Yurgan joyim gohi to‘proq tosh endi,-deya otasiga javob qaytaradi. Bilamizki, tosh qattiq jism. Tuproq esa kimyoviy xossaliga ko‘ra litosfera yuza qavatlarining suv, havo, va tirik organizmlar ta‘sirida o‘zgarishidan shakllanadigan va genetik jihatdan o‘zaro bog‘liq gorizontlardan tashkil topgan tabiiy tuzilma. Ya‘ni yumshoq

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

qatlam. Ushbu misralarda hayotning qayg'uli, og'ir, gohida baxtiyor bo'lishi ma'nosi anglashilyapti. Shuningdek, to'proq tarzida talaffuz etilishi shevaning fonetik xususiyatlardan hisoblanadi. "Ernazarxon" dostonida uzatish motivi tasvirlangan. Ana endi to'qam boybicha "oh" desa, o'pkagini ko'rinish, bechora qizga qarab bir so'z aytayapti: bu qiz uzatgandi so'zi. Shu so'z hamma o'zbekning qiz uzatganining so'zi. Bolali chaqali bo'lgin, Do'rmonda xudo bersin senga farzand qizginam. Dostonda Sangilxon obrazi bo'sh, beqaror, ojiz inson sifatida tasvirlangan. U shunchalar ojizki, xatto o'z noplak o'g'illariga ham so'zi o'tmaydi. Biroq Sangilxon so'zining etimologiyasiga nazar tashlaydigan bo'lsak, Sangilxon so'zidagi sang so'zi forscha-tojikcha so'z bo'lib, tosh degan ma'noni anglatadi. Odatda toshbag'ir, qahri qattiq insonlarga nisbatan bunday so'z qo'llanadi. Murod Muhammad Do'stning "Galatepaga qaytish" asarida Toshpo'lat obrazi ham bag'ritosh, bemehr inson bo'lgan. Biroq, Sangilxon obrazi butunlay zid ma'noda kelgan. Sangilxon sovchilikka borganda Qahhorboy hamda Bahorboy bilan ko'rishadi. Qahhorboy so'zining o'zagi qahr hisoblanadi. Demak, Qahhorboy tabiatan qahrli inson. Shuning uchun ham unga shunday ism qo'yilgan. Bahorboy esa uning aksi. Bahorboy tabiatan xushchaqchaq inson. Ushbu o'rinda Bahorboy obraziga Qahhorboy zid qo'yilgan.

Qahr

Doston voqealarida tush motivi aks etgan. Ernazarxon tush ko'radi. Otasining boshiga tushadigan kulfatlar unga tushi vositasida ayon bo'ladi. Aynan tushi orqali Ernazarxon xabardor bo'lib, otasini qutqarish ilinjida yo'lga otlanadi.

Anjom-asbob yarqillab,

Sovut qalqonga tegib.

Urishadi sharqillab,

Jo 'nay berdi Ernazar.

Qahramonning shiddat bilan Chibor ko'lga otlanishi aynan mana shu misralar zamiriga singdirib yuborilgan.

Motiv asar syujetining bo'lagi hisoblanadi. Dostonda tush motivi barqaror motiv bo'lib kelgan. Ernazar uxlab yotganida tush ko'radi. Tushida zanglab yotgan dashtda otasini qora tutunar ichida ko'radi. Ana endi Ernazar xotini, akalari, ajdarhoning

o‘rtasida qolganini bildi. Ya‘ni yaqinlarining boshlariga tushgan musibat unga tushi vositasida ayon bo‘ldi. Aynan shu tushidan so‘ng yaqinlarini qutqarish uchun safarga otlandi. Demak, tush motivi bo‘lmaganida safar motivi ham bo‘lmasdi. Eposning syujet yo‘nalishi butkul o‘zgarardi. Dostondagi tush motivini tushirib bo‘lmaydi. Tush motividan so‘ng safar motivi kelgan. “Yakka Ahmad” dostonida ham tush motivi barqaror motiv bo‘lib kelgan. Ushbu motivning bo‘lishi dostonda muhim. Oqbilak namoz vaqtি tush ko‘radi: Do‘rmondan uchgan qushning o‘qqa tutilganini hamda Xonchorboqda qirqta bo‘riga uchragani ayon bo‘ladi. Namoz vaqtি ko‘rilgan tush xosiyatga ega. Tushining ta‘biriga ko‘ra Do‘rmondan uchgan qushning Ahmadligini, Xonchorbog‘da o‘qqa tutilganini, qirq dushmanning unga hamla qilganligini anglaydi. Shunday ekan, sovchilikka kelgan va uning qirq yigitini aslida Xonchorbog‘dan to‘rasini o‘ldirib kelgan dushmanlar ekanligini anglaydi. Shundan so‘ng Sarixon Ahmadni qutqarish ilinjida safarga otlanadi. Tush motividan so‘ng safar motivi kelgan. Har ikkala variantdagi bu motivlarni bir-biridan ayro tasavvur etib bo‘lmaydi. “Yakka Ahmad” dostonida safar motividan so‘ng do‘stlik motivi keladi. Almuhammad ikkovlashib, Sarixon, Qirq ayyorning boshini kesib oladi. Doston voqealarining rivojida Sarixon bilan Almuhammad birlashadi. Qirq ayyordan Ahmadning xunini olishadi. Sarixon Ahmadning o‘rniga kelgan o‘g‘lim deb, Almuhammadni o‘g‘il o‘rnida ko‘radi.

“Ernazarxon” dostonida Shoxdor dev o‘n yetti ming dev bilan Ernazarni o‘rtaga olganida Qizil dev yetib keladi. Devlarning boshini oladi. Devlarning barisini toshi bilan boshini sindiradi. Do’stini devlarning tutqunidan halos etadi. Eposda qahramonning devlar bilan do‘stlashish motivi juda kam uchraydigan hodisalardan. Devlar asosan salbiy obrazni gavdalantirib keladi. Shundan so‘ng, dev Ernazarga yo‘lni ko‘rsatadi, shuningdek, har vaqt boshiga kulfat tushganda qutqarishga va‘dalashadi.

Ergash Jumanbulbul o‘g‘lining “Yakka Ahmad” dostonida Oqbilak ro‘molining uchiga xat tugib jo‘natadi. O‘zbek xalqi orasida nikoh to‘yi marosimlarining ko‘pchilik uzvlari ro‘mol, ro‘molcha ishtirokida o‘tadi. Jumladan, qiz va yigitning unashtirilganini xalqqa ma‘lum qilish maqsadida “ro‘mol to‘yi” o‘tkaziladi.

O‘zbekistonning deyarli barcha viloyatlarida “ro‘mol to‘yi” nikoh to‘yi marosimlari tizimining tayanch bo‘g‘inlaridan hisoblanadi. N.P.Lobacheva “ro‘mol to‘yi” Qoraqalpoq nikoh to‘yining tarkibiy qismlaridan biri ekanligini yozgan.²³ Markaziy Osiyoda yashovchi boshqa xalqlar orasida ham bu an‘ananing keng yoyilganligi nikoh marosimidagi ayni halqaning qadimdan kelayotganligini dalillaydi.

Ushbu variantdan farqli ravishda Rahmatilla Yusuf o‘g‘lining “Yakka Ahmad” dostonida Oqbilak ikki gaz qora ipdan matolar olib, belqars qildiradi. Anvoyi hayvonlar, gullarning sur’atini chizdirib, uning o‘rtasiga o‘zining sur’atini chizdiradi.

“Yakka Ahmad” dostonining har ikkala variantida ham Ernazarxon obrazi sodiq do‘sit hisoblanadi. Rahmatilla Yusuf o‘g‘lining “Yakka Ahmad” dostonida Ernazarxon Do‘rmon elining xoni bo‘lgan Qoraxondan avval o‘sha yurtda xon bo‘lgan. Uning Oqiloy degan suykli yori bo‘lgan.

Ergash Jumanbulbul variantida esa Ernazarxon Balx to‘rasi ekanligi aks etgan. Qirq yigit bilan ovga chiqqanligi tasvirlangan. Uning yori yo‘q. Dostonning so‘nggida uning Baxil pariga uylanish motivi aks ettirilgan. Epos mantig‘iga ko‘ra, dostonning nihoyasida qahramonlarning murod-maqsadlariga yetishivu mantiqan to‘g‘ri bo‘ladi.

Dostonda qahramonlarga berilgan ta‘riflar yuksak badiiy qimmatga ega. Muallif ijobjiy obrazdagi qahramonlarni yaxshi ko‘rib, salbiy obrazdagi qahramonlarni esa keskin tanqid bilan ta‘riflaydi. Bu borada yorqin tasavvurga ega bo‘lish maqsadida dostonda keltirilgan parchalarga e‘tibor qaratishimiz lozim.

Kampirning bir Oqqiz degan qizaloqqinasi bor edi., xotinlarning buzaloqqinasi bor edi., bu Oqiloy parining kanizi edi. O‘zi Oqqiz go‘shtligina, to‘la-to‘shligina edi. Qahramonga berilgan ta‘rifdan anglashilyaptiki, Oqqiz kanizlarning ichidagi eng botirrog ‘i, dovyuragidir. Uning sur‘ati ham xuddi siyrati kabidir. Ko‘rinish jihatidan ham to‘lachadan kelgan, baquvvat ayol. Ushbu personajning asardagi voqealarning rivojida, shuningdek, doston qahramonlarining bir-biriga yetishuvida xizmatlari ahamiyatli. Qolaversa, “Ernazarxon” dostonini ushbu personajsiz tasavvur etib

²³ Различные обрядовые комплексы в свадебном церемониале народов Средней Азии и Казахстана. Сборник: Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. М.,1975.стр.305.

bo‘lmaydi. Agar Oqqiz obrazi dostoniga kiritilmaganida doston voqealarining rivoji sezilarli darajada o‘zgarishga ega bo‘lardi.

Rahmatilla Yusuf o‘g‘lining “Yakka Ahmad” dostonidagi Oqbilak oyim: Ajab bir to‘lishib, olmaday pishib, ko‘kraklari ko‘tarilib, shishib, rosagina enib, oyday to‘lib, miyig‘ida kulib turibdi. “Yakka Ahmad” shunda aql-xushini yo‘qotib, sur’atga mahliyo bo‘lib qolib, karvon bobodan gap so‘rashni ham unutib qo‘yibdi. Tasvirlardan ma‘lum bo‘lyaptiki, Oqbilak yetilib, benihoya suluv qizga aylangan.

Shu bilan birgalikda dostonning boshqa variantlariga nisbatan ushbu variantda Oqbilak serg‘ayrat, dovyurak, kuchli, mushohadali obraz. Aynan eposning voqealar rivojida ushbu fikr o‘z tasdig‘ini topadi. Oqbilak qirq jallodning hiylagarligini anglab, ularni namokobli qaynoq qozonga solib, chiqarib tashlayveradi. Namokobli qozonga tushgan jallodlar jon taslim qilishadi birin-ketin. Qahramonning bunday jasorat bilan harakat qilishi dostonning boshqa variantida uchramaydi. Demak, Boysarida yetishmagan jasorat: Oqbilakda bor edi. Oqbilak ham Oqbilak edi-da. Keng yag‘rinli, zo‘r halqumli, novcha, go‘zal boy qizi, dovdirab yurgan qirq jallodni qulog‘idan ushlab ko‘tarib, namokobli qaynoq qozonga olti yashar bolani botirib olganday qilib, namokobga pishib, bir sho‘ng‘itib chiqarib tashlayverdi. Namakob qozonga sho‘ng‘ib chiqqan jallod hech narsani sezmay, qotib jon beraberdi. Shunday qilib Oqbilak Oyim navbatma-navbat Xaybar ko‘sasigacha qoldirmay, qirq jallodning hammasini namokobli qaynoq qozonga sho‘ng‘itib, o‘ldirib tamom qildi.

Ernazarning dev va ajdarholar bilan jang qilishi romanik eposga xos bo‘lgan jihatlardir. Bunday o‘rinlar dostonning tarixiy ildizlari va bevosita qadimiy mifologik tasavvurlar bilan bog‘lanishi bilan birga, undagi voqealarning yanada qiziqarli chiqishini ta‘minlagan. Shunday qilib, “Yakka Ahmad” va “Ernazarxon” dostonlari qahramonlik eposi “Alpomish” syujeti asosida va uning ta‘sirida Qo‘rg‘on baxshichilik maktabi vakillari tomonidan XVI asrdan keyin yaratildi. U g‘oyaviy-stistik jihatdan qadimiy qahramonlik eposiga nisbatan yangi hodisa bo‘lib, romanik dostonlar turiga mansubdir. “Yakka Ahmad”, “Ernazarxon” va shu tipdagi dostonlar dostonchilikning stadial taraqqiyotida o‘ziga xos bosqich bo‘lib, ijtimoiy-maishiy

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYASI**

faktorlar ta'siri va epik an'analarning rivoji bilan qahramonlik dostoni mazmuni romanik xarakter kasb eta borishi mumkinligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirzayev T. «Alpomish^a dostonining o'zbek variantlari. - T.: Fan, 1968. - B141-145.
2. Mirzayev T. O'zbek xalq ijodi durdonalari // Alpomish. O'zbek xalq ijodi yodgorliklari. Birinchi jild. Nashrga tayyorlovchi so'zboshi, ilmiy izohlar va lug'at mullifi To'ra Mirzayev. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2015. -B.10-20.
- 3.Mirzayev T. Epos i skazitel. - Tashkent: Fan, 2008.

**TILSHUNOSLIKDA DEYKSIS HODISASI: O’RGANILISH TARIXI VA
AMALIY AHAMIYATI**

Yuldasheva Madina Alimjon qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqola lingvodeyktik birliklarning jahon va o‘zbek tilshunosligidagi tadqiq darajasiga bag‘ishlangan bo‘lib, unda bu borada ilgari surilgan nazariy qarashlar pragmatik aspektida tahlil qilingan, deyksis hodisasining yuzaga kelishida yosh omilining ahamiyati yoritilgan.

Annotation: The article is devoted to the level of research of linguoedetic units in world and Uzbek linguistics, in which the theoretical views on this issue are pragmatically analyzed, the role of the age factor deyksis is emphasized.

Kalit so‘zlar: deyksis, ishora birligi, nutqiy vaziyat, kontekst, bolalar nutqi.

Key words: Deyksis, Sign unit, Verbal situation, context, Children's speech.

Zamonaviy tilshunoslikda shaxsning tildan foydalanish faoliyati bilan bog‘liq muammolarni o‘rganishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Antropotsentrik tilshunoslikdagi dolzarb muammolardan biri til birliklarining matn tarkibidagi deyktik (ishoraviy) vazifasini aniqlashdir. Ayniqsa, kognitiv va pragmatik yo‘nalishlarda til birliklarining kontekst bilan bog‘liq xususiyatlariga oydinlik kiritishda deyksis nazariyasi markaziy masalalardan biri sifatida talqin qilinmoqda. Deyksis bevosita muloqot faoliyati bilan bog‘liq hodisa bo‘lganligi uchun ham uni atroflicha o‘rganish borasida mufassal izlanishlar olib borilmoqda. Kundalik faoliyatimiz bevosita muloqot vaziyati bilan bog‘liq bo‘lgani sababli bu jarayonda ko‘p kuzatiladigan serqirra hodisa - deyksisning mohiyatini o‘rganish nihoyatda muhimdir.

Deyksis hodisasi XX asrning 50-yillaridan boshlab jahon tilshunosligida tilning barcha sathlari doirasida amal qiluvchi universal kategoriya sifatida tadqiq etila

boshlandi. Deyksis muammosini o‘rganishga dastlab nemis tilshunosi K.Brugmann (1904) jiddiy e’tibor qaratdi. Uning bu boradagi qarashlari keyinchalik K.Byuller tomonidan rivojlantirildi. K.Byuller “Til nazariyasi” nomli asarida deyksisning mohiyati, turlari, deyktik birliklarning vazifasi haqidagi qarashlarini bayon qildi. Shundan so‘ng boshqa ko‘plab olimlar tomonidan ham mazkur masalaga alohida e’tibor qaratilganligi deyksis hodisasining tilshunoslikdagi nihoyatda ahamiyatli va dolzarb masalalardan biri ekanligidan dalolat beradi. Deyksis nazariyasi yuzasidan amalga oshirilgan ilk tadqiqotlar orasida J.Layonz, Ch.Pirs, R.Yakobson, I.A.Sternin, I.V.Shmatova, Y.D.Yespersen, S.Levinsonlarning ishlari alohida o‘rin tutadi. Ularning asarlarida tildagi deyktik birliklar kontekst bilan bog‘liq ravishda o‘rganilib, pragmatik tadqiq obyektiga aylantirildi. Bunday qarash deyksis nazariyasi tahlili yuzasidan amalga oshirilgan keyingi yillardagi tadqiqot ishlarida ham rivojlantirildi. Deyksis tadqiqiga oid yana bir an’ana Yespersendan boshlanadi. U 1922-yilda ishlatilishi va tushunilishi so‘zlovchi hamda muloqot ishtirokchilariga bog‘liq bo‘lgan til birliklariga nisbatan “shifter” terminini qo‘llashni taklif etdi. Deyktik elementlar – shifterning oddiy misolidir. Fanda “Shifter” tushunchasi keyinroq R.Yakobson orqali keng tarqaldi.

Til birliklarining kontekst, nutq vaziyati bilan bog‘liq pragmatik jihatini o‘rganishga e’tibor kuchaygach, deyksis muammosi pragmalingvistikating asosiy tadqiq obyekti sifatida kun tartibiga qo‘yildi. Deyksis hodisasi hozirgi kunga qadar jahon tilshunosligida keng miqyosda o‘rganilayotgan muammolardan biri hisoblanadi. Bu boradagi faoliyatda ingliz, rus, nemis, isroil, fransuz tilshunoslari yetakchilik qilmoqdalar. Bular sirasiga Y.Bar-hillel, N.Mulud, S.Levinson, J.Layonz, K.Brugman, K.Byuller, Ch.Fillmor, R.Lakoff, V.I. Shaxovskiy, E.V. Paducheva, E.Benvenist, B.Rassel, I.A. Sternin, N.Yu.Shvedova, D.Kaplan, E.Koshmider, A.A.Koshmider, A.V.Bondarko, G.Yullarmi kiritish mumkin.

Bugungi kunda o‘zbek tilshunosligida ham deyksis hodisasi muayyan darajada o‘rganilgan bo‘lib, bu boradagi nazariy qarashlar Sh.Safarov, D.Lutfullayeva, R.Davlatova, M.Qurbanovalarning ishlarida o‘z ifodasini topgan. Jumladan, D.Lutfullayeva va M.Qurbanova hammuallifligidagi “Bolalar nutqiga xos deyktik

birliklarning fonopragmatik talqini” nomli maqolada deyksisning til birliklariga xos funksional xususiyatlarni aks ettirishi, ishora birliklarining bola nutqida shakllanishi, rivojlanib borishi, o‘ziga xos tarzda qo‘llanilishi, kattalar ta’sirida bolalar nutqida ishlatiladigan ayrim deyktik birliklarning fonopragmatik tabiatni xususida so‘z yuritilgan. Unda deyksisning barcha tillarga xos universal hodisa hisoblanishi, uning asosiy mohiyati tilning verbal hamda noverbal vositalari yordamida voqelik va uning elementlariga ishora qilish ekanligi ta’kidlangan.

Ma’lumki, aksariyat hollarda nutqiy faoliyatda lisoniy shaklni voqelik bilan bog‘lash hamda unga nisbatan subyektiv munosabat bildirish ehtiyoji tug‘iladi. Ushbu vazifalarning ijrosi deyktik vositalar zimmasidadir. “Deyksis” so‘zining asl yunoncha ma’nosи “ko‘rsatish”, “ishora” bo‘lib, ilmiy iste’molda lison vositasida “voqelikka ishora, ko‘rsatish” mazmunini anglatadi. “Deyksis” tushunchasi qadimgi davrlardan buyon ma’lum bo‘lsa-da, dastlab faqat grammatik sath doirasida or‘ganilgan. Hozirgi vaqtida deyksis til tizimining barcha qatlamlariga oid tushuncha ekanligi haqida turlicha talqinlar mavjud. “Til tizimidagi qator hodisalarni ularning bevosa muloqot sharoitida shakllanishi inobatga olingandagina tavsiflash mumkin. Bu holat, ayniqsa, deyksis hodisasi talqinida yaqqol ko‘zga tashlanadi” (J.Lyons). “Til tizimi va kontekst o‘rtasidagi bog‘liqlikning lisoniy strukturalarda aks etishini yaqqol ko‘rsatuvchi yagona hodisa –deyksisdir” (S.Levinson). O.G.Bondarenkoning qayd etishicha, deyksis tilda aks etuvchi voqelikning bo‘lagi, ya’ni vaziyat komponentlariga ishora qiluvchi hodisa bo‘lib, ishora komponentlari, asosan, kommunikatlar, ular muloqot qilgan vaqt va o‘rin bo‘lgani sababli deyksisning turlari ham personal, lokativ va temporal hisoblanishi lozim.

Darhaqiqat, muloqot jarayonida deyksisning yuqorida qayd etilgan turlari ko‘p ishlatiladi. So‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi muloqot jarayoni zamon va makonsiz amalga oshirilmaydi. Shu jihatdan zamonaviy tilshunoslikda inson omilini til bilan bog‘liq ravishda o‘rganuvchi (antropocentrum) antroposentrizm tamoyili yetakchi o‘rinni egallaydi (“antropo” – odam, “centrum” – markaz). Deyksis o‘zida tabiiy va qonuniy til egosentrizmini jamlagan, chunki har bir nutq birinchi navbatda

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

so‘lovchini ko‘rsatadi. U so‘zlashuv jarayoniga chuqurroq kirib boruvchi kategoriyalar qatoriga kiradi.

Keying yillarda tilshunoslar tomonidan “matn deyksisi” tushunchasiga murojaat qilindi, chunki matn aloqaning muhim birligi hisoblanadi. Murakkab sintaktik tuzilma bo‘lgan matn tarkibiy qismlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘lanishni deyktik birliklarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ularning yaxlitligini ta’minlovchi omil va vositalarni aniqlash borasidagi ilmiy izlanishlarning mahsuli tilshunoslik fani taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Til tizimining o‘zi nutqiy faoliyat natijasida mavjuddir, uning tabiatи va mohiyati nutqiy muloqot jarayonida namoyon bo‘ladi.

So‘nggi vaqtarda dunyo tilshunosligida deyksis hodisasi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham keng miqyosda o‘rganilmoqda. Deyksis talqinida so‘zlovchining til xususiyati bilan bir qatorda, uning yosh jihatni ham ahamiyatga molik. Bu hodisa, ayniqsa, bolalar nutqida o‘ziga xos tarzda voqelanadi. Bolalar nutqining deyktik xususiyatlarini monografik aspektida tadqiq etish o‘zbek tilshunosligidagi dolzarb vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Боймирзаева С. Ўзбек тилида матнинг коммуникатив - прагматик мазмунини шакллантирувчи категориялар. ДДА. -Тошкент., 2011.- 69-72 б.
- 3 Лутфуллаева Д., Давлатова Р. Ўзбек мулоқот матнининг дейктик бирликлари. // Ўзбек тили ва адабиёти, 2011, 6-сон.- 32-36 б.
4. Лутфуллаева Д., Курбонова М. Болалар нутқига хос дейктик бирликларнинг фонопрагматик талқини. // Ўзбек тили ва адабиёти, 2013, 6-сон.
5. Набиева Д. Ўзбек тили сатҳларида диалектик категорияларнинг намоён бўлиши. -Тошкент, “Шарқ”, 2005.- 108 б.
6. <http://www.pedagog.uz> / Pedagogik ta’lim muassasalari portalı
7. <http://www.edu.uz>
8. www.google.uz
9. www.ziyonet.uz.

Янгибаева Назира Гулмановна

ҚДУ доценти

Бегдуллаева Динора Рустембаевна

ҚДУ талабаси

Назм деб аталувчи мумтоз адабиётнинг шеърият соҳасида бадиият салмоқли ўрин тутади. Бадиийлик шеър тузулишининг зарурий ўлчами бўлиб, ижод намунасининг ўзига хос асосий меъзонидир. Чунки, ҳар қандай шеър ўқувчи диққат марказидан жой олар экан, унда муаллифнинг нималарни тасвирлагани эмас, қандай қилиб тасвирлагани эътиборга молик нарса бўлади. Яъни, шоирнинг бадиийлик қобиляти, кўркам рангларни кашф этувчи мўйқалами ўқувчини жалб қиладиган омилдир.

Анвар Обиджон (1947-2020) ўзбек адабиёти ва журналистикасида ўзининг серқирра ижоди билан чукур жой олган ижодкордир. Унинг назм ва наср йўналишларидағи ижод намуналарининг аксарияти болалар адабиётини бойитган. Шоирнинг шеърлари, ҳикоялари ва эртакларида мавзусидан тортиб, то охирги нуқтасигача болалардек оддий ва содда стилда ёзилишида ҳам соддагина бадиийлик мотиви катта роль ўнайди.

Ўзимдан кўп сени ўйлайвераман,

Бўйингни жаҳонга бўйлайвераман...

Қабримда ҳам ҳуснинг куйлайвераман,

Ватанжон! [3, 106]

Муаллиф ўз шеърида Ватанини нафақат таърифлаб, балки уни эркалатиб ҳам унга бўлган содиқлик ҳиссини кўрсата олган. Отнинг вазифавий шаклларидан эркалаш шаклининг –жон кўшимчасини Ватан сўзи билан ишлатилиши ижодкорнинг ўзгача болажон стилидан далолат беради. Шунингдек, 1960 йилда “Ғунча” журналида босилган шоирнинг биринчи

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**
шеърининг “Шкафжон” дея ном олиши ҳам сўзимизнинг далилидир.
Шунингдек, бу шеърда муболаға санъати моҳирона фойдаланилган:

Мехрингни қўрпадек ёпинииб ўтгум,
Ҳар дараҳт, тошингга топиниб ўтгум,
Бағрингда юриб ҳам соғиниб ўтгум,
Ватанжон! [3, 106]

Муболаға араба тилида “катталаштириш”, “кучайтириш” маъносини билдириб, адабий асарда тасвирланаётган бадиий тимсол ҳолати ёки ҳаракатини бўрттириб, кучайтириб ифодалаш санъати демакдир. Бу хил тасвирда бадиий тимсол хусусиятлари яққолроқ намоён бўлади, ўқувчи кўзи олдида ёрқинроқ гавдаланади [2, 4]. А. Обиджоннинг мазкур шеърида муаллифнинг ўз ватанига бўлган вафоси, садоқати ғоятда кучайтириб тасвирланган.

Муболаға санъатининг уч тури мавжуд бўлиб, у таблиғ, иғроқ, ғулув каби терминларни ўз ичига олади. Шоир қаламига тегишли қўпгина шеърларда мазкур уч турни ҳам учратишими мумкин.

Таблиғ ақлан ишониш мумкин бўлган, ҳаётда ҳам юз бериши мумкин бўлган муболағадир [2, 5].

Балодан асрай деб тумор бўламан,
Номинг улуғловчи шиор бўламан,
Ухлаб уйғонгунча хумор бўламан,
Ватанжон! [3, 106]

Бунда шоир ўз юртини балодан сақлаш учун қалқон бўлиб ҳимоя қилишни, ўз шеърлари билан эли номини кўкларга кўтаришни ва уйқусида ҳам юртига бўлган мухаббати жўш уриб туришини тасвирлаган.

Иғроқ белги ёки ҳаракатни ақлан ишониш мумкин бўлса ҳам, ҳаётда юз бериши мумкин бўлмаган тарзда кучайтириб тасвирлаш демакдир [2, 5]. “Яхши ният” шеърида бу турнинг ёрқин намоёндасини кўришимиз мумкин:

...“Қайларга учди фикринг?
Неларни қучди зикринг?”

У дер: “Қанийди бўлсам,

Мен қурувчи-космонавт.

Қурап эдим ойга ҳам

Боғча, мактаб, интернат...” [1, 7]

Яъни, Ойга инсон қадами етса ҳамки, унинг мактаб, интернат каби бинолар барпо этиши ҳақиқатдан йироқ бўлган ҳодисадир.

Муболағанинг учинчи даражаси **ғулувв** деб аталади. Ақл ҳам бовар қилмайдиган, ҳаётда ҳаётда ҳам юз бериши мумкин бўлмайдиган тарзда тасвирилаш шундай санъат саналади [2, 6]. “Ким тузатади?” шеърида бу тур қуидагича ўз ифодасини топган:

Қуёним бор – «вов-вов» дер,

Кучугим бор – беда ер.

Хўрозим сувда сузар,

Мушугим арқон узар.

Тонгда қичқириб – «қуқ -қу»,

Балигим бермас уйқу.

Эшагим пойлар сичқон,

Тошибақам учқур, жайрон.

Тойчоғим кўп сустқадам,

Тез юролмас сира ҳам.

Тухум босар бузогим,

Ўрдаккинам – сузогим.

Куну тун ҳанграп эчким...

Ҳой, гапимдан қулган ким?

Сўйлаган бўлсам чатоқ,

Ўзинг тўғри айт, ўртоқ [1, 16].

Мазкур шеър ҳам асия, ҳам топишмоқ кўринишида ёзилган бўлиб, унда ҳайвонларнинг овозлари, ҳаракатлари янгиш берилгани боис, муболага санъатининг юқори кўриниши саналади. Ўқувчини ҳам ўқишига, ҳам идрок

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

қилишга ундовчи логик ва ҳажвий омиллар шеърнинг асосини яратса, лирик бадиият ҳам уйғунлашган ҳолда мукаммал асар яратилган.

Адабиётимиз тарихи яна шундан далолат берадики, шеърий санъатлар шоир бадиий салоҳиятини кўз-кўз қилиш, унинг хилма-хил санъатлардан моҳирона фойдаланиш усулларини намоиш этиш эмас, балки ижодкор бадиий тафаккур даҳосининг кўлами, юксак ижтимоий-ахлоқий ғояларни жилолантириш санъаткорлиги ифодаси бўлиб келган [1, 4]. Анвар Обиджон ижоди ҳам серқирра хусусиятга эга бўлиб, болаликнинг сержило рангларини жонлантирган асарлари ўзбек мумтоз адабиётининг безаги сифатида катта эътирофга эгадир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Анвар Обиджон, Она Ер, “Ёш гвардия”, Тошкент – 1974;
2. Анвар Ҳожиаҳмедов, Шеър санъатларини биласизми?, “Шарқ”, Тошкент – 2001;
3. Озод ватан саодати, “Adib”, Тошкент – 2013.

DAVLAT TILINI O’RGATISHDA TA’LIMIY O’YINLARDAN

FOYDALANISH USULLARI

(O`zbek tili misolida)

Muhayyo Annayeva

Nukus shahar 37-IDUM mактаб o`zbek tili fani o`qituvchisi

Bugungi kunda ta’limning deyarli barcha bosqichlarida o`qitish jarayonini yaxshilash, sifat ko`rsatkichlarini oshirish, o`quvchilarni har jihatdan yetuk shaxs qilib tarbiyalash masalalari borasida jiddiy o`sish-o`zgarishlar, yangilanish va yuksalishlar jadal sur’atlar bilan davom etmoqda. O`quvchining darsni takomillashtirishda pedagogic jarayonni to`g`ri va mazmunli tashkil etish muhim o`rin tutadi. Bu borada zamonaviy ta’lim texnologiyalari, interfaol metodlar sirasida ta’limiy o`yinlarning ham o`rni alohida.

O`yin tarzida tashkil etilgan har qanday mashg`ulot o`quvchilarni dars jarayoniga jalb etib, uni qiziqarli tashkillashtirishga imkon beradi. Bu ayniqsa til o`rganishga kuchli rag`batdir. O`quvchilar uchun o`yin qiziqarli va sevimli mashg`ulot, o`qituvchi uchun esa yetarlicha murakkab o`qitish jarayonidir. O`yin «kuchsiz» o`quvchilarni o`yin jarayoniga jalb etadi, o`quvchida topqirlikni rivojlantiradi. O`quvchining aqliy salohiyatini rivojlantirishda pedagogik texnologiyaning asosiy talabi – unga mavzuni barcha imkoniyatlarni ishga solgan holda, qulay usullar orqali yetkazishdir.

Dars paytida yaxshi tashkil etiladigan o`yin usullari mavzuning maqsad va mazmunini kengroq ochishga, materiallarning puxta o`rganilishiga, eng muhimi, o`quvchilarning uzoqroq vaqt yodida qolishiga ko`maklashadi. Xususan, ona tili darslarida topishmoqli o`yin va boshqotirmalardan foydalanish yaxshi samara beradi, shuningdek, ma`nodosh so`zlar mavzusini mustahkamlashda harakatli o`yinlardan ham foydalanish o`quvchilarni topqirlikka, hozirjavoblikka va fikrlashga o`rgatishi, tabiiy. Ta`limni noan`anaviy o`yin-topshiriqlarni amalga oshirish tufayli o`quvchilarda mustaqil fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda to`g`ri,

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

ravon ifodalash ko`nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga bo`ysundirish yo`l-yo`riqlarini olib beradi. Jumladan, “So`zni o`z uyasiga joylashtir”, “Olqish olgan omondir, qarg`ish olgan yomondir”, “Topqirlar bellashuvi”, “Nimaga o`xshaydi?”, “Erkala va koyi” singari o`yinlarning tashkil etilishi, olib borilishi va ahamiyati chuqur yoritib berilganligini ko`rish mumkin. Biroq tavsiya qilinayotgan aksariyat o`yinlar faqat bir dars davomida yoki bir sinf bilan o`tkazilishi mumkinligi ularni ommalashtirish, keng tatbiq qilishga imkon bermaydi.

Haqiqatan ham o`yin-topshiriqlar o`quvchilarga beriladigan ma`lumotlar asosida tuziladigan bo`lsa, unga ta`lim mazmunining bir bo`lagi sifatida qarash mumkin. Agar o`yin-topshiriqlarning bilim berishga qaratilganligi hisobga olinsa, ularga ta`lim metodi sifatida qarash to`g`ri bo`ladi.

Aslida o`yinni bolaning ichki ijtimoiy dunyosi, shaxsning xayolotdagi amalga oshirib bo`lmaydigan qiziqishlarini xayolan amalga oshirishdagi erkinligi sifatida qarash kerak. Psixologlarning ta`kidlashicha, o`yinga kirishib ketish qobiliyati kishi yoshiga bog`liq emas, lekin har bir yoshdagi shaxs uchun o`yin o`ziga xos bo`ladi.

Darhaqiqat, o`zbek tili o`qituvchisi o`qitish jarayoniga yangi ta`lim texnologiyalarini kiritib, “noan`anaviy ta`lim usullaridan: “Aralash darslar”, “O`yinchoqlar yordamida dars o`tish”, “Kasbga bog`lab dars o`tish”, “Badiiy adabiyotlarni o`rganish va tahlil qilish”, “Evrika” (O`ylab top); ta`limning qiziqarli faol usullaridan: “Kichik va katta guruhlarda ishlash”, “Rolli o`yinlar”, “Sahna ko`rinishi”, “Krossvordlar yechish”, “Zakovat savollari”, “Test-sinov” topshiriqlari, “Turli tarqatma materiallardan foydalanib dars o`tish”, “Sinkveyn o`yinlari”; “Nuqtai nazaring bo`lsin”, “Multimediya” va boshqalarni qo`llashi muhimdir”²⁴. O`zbek tili fani mazmunini takomillashtirish uchun texnologiyaning ilg`or usullariga tayanib ish ko`rish vositasidagina ta`lim samaradorligiga erishish mumkin.

O`zbek tili darslarida o`tiladigan mavzuga oid materiallarni topish, ularni bajarishda o`yin usullaridan foydalanish yaxshi natija beradi. Masalan, o`quvchilar ikkiga bo`linib gap tuzadilar. O`yin sharti shundaki, birinchi gap qaysi harf bilan tugasa, ikkinchi gap shu harf bilan boshlanishi kerak, gaplar ma`lum bir mavzuga oid

²⁴ Ibragimova M., Shermatova H. Ta`lim jarayonida faol usullarni qo`llash. Uzluksiz ta`lim.- T.: 2005. 5-son, - 16-17 b.
152

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

bo`lib, natijada matn tuziladi. Masalan, *O`zbekistonda turli millat vakillari ahil va inoq bo`lib yashaydilar. Ruxsora tojik millatiga mansub bo`lsa ham o`zbek tilida bemalol gapira oladi*, kabi.

Masalan, atamalar mavzusini o`rganish jarayonida muvashshah tashkil qilgan ma`qul. Muvashshah badiiy adabiyotda bayt yoki misra boshidagi harflarni to`plaganda kishi ismi chiqadigan g`azal yoki she`r bo`lib, uni ona tili darslarida qo`llash bilan adabiyot va ona tili fanlarini bir-biriga uyg`unlashtirish mumkin. Bunda sinfdagi o`quvchilar ikki guruhga bo`linadilar. Taxtaga Cho`lpon so`zi vertikal holda yozib qo`yiladi. Har bir guruhdan bittadan o`quvchi navbatma-navbat chiqib yozuv taxtasidagi har bir so`zning bosh harfiga mos keluvchi o`zbek tili faniga oid atamalarni yozadilar. Albatta, qaysi guruh tez va to`g`ri to`ldirsa, u rag`batlantiriladi.

Masalan,

1-guruhan	2-guruhan
Ch iziqcha	Cha qo`shimchasi
O` timli fe'l	O` timsiz fe'l
L ab undoshi	L ug`atshunoslik
P ayt ergash gap	P ortlovchi undosh
O lmosh	O t
N isbat fe'l	N egiz

Til ta'limi jarayonida bu kabi o`yin-topshiriqlardan samarali foydalanish o`qituvchining mahoratiga bevosita bog`liq. Agar u zamonaviy texnologiyalarni o`zining ishonchli hamkoriga aylantira olsa, ta'lim boshqa tilde olib boriladigan maktablarda o`zbek tilini bemalol o`rganishlariga kata yordam bera olishi shubhasiz.

Зулфия Асаматдинова

Бердақ номидаги ҚДУ

Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси асистенти

Ҳаёт ҳар хил сир-у синоатлардан иборат экан. Митти бир гўдак бўлиб дунёга келасан, улғаясан, ўсиб унасан, ўзингдан нимадир қолишини истайсан. Кун ботиб, тонг отади, вақт эса ўтаверади. Ҳар хил қийинчиликларни, яхши ва ёмон кунларни, синовларни кўрасан. Мана шундай синовларни енгиб, қалбимиздан жой олган, эл суйган, халқимиз ардоғидаги шоира Зулфияхонимдир.

Шоира ўз бошига тушган савдоларни, баҳти, ўзининг бир бўлаги, фарзандларининг отаси, умр йўлдоши, ёри Ҳамид Олимжондан айрилганини ҳаёт йўлининг ёзган синови, қисмати деб билди. Йиллар кўз очиб-юмгунча шошилиб ўтади.

Йилларми бу-шошиб, шоширган,

Улкан улуш орқада колмиш.

Ё бой берган баҳтин яширин,

Йўллар мени шу қўйга солмиш?

Зулфияхоним Ҳамид Олимжон билан бор йўғи тўққиз йил бирга умр ўтказди. Мана шу даврда улар бир ўғил, бир қизнинг суюкли ота-онаси бўлди. 1944-йил Ҳамид Олимжон вафот этганида Зулфияхоним ўттизга ҳам кирмаган, ёш, хушрўй аёл эди. У Ҳамид Олимжондан кейин турмуш қурмади, ҳаётини ундан ёдгорлик бўлиб қолган фарзандларига бағишлади. Ота ўрнига ота, она ўрнига она бўлиб, оналик бурчин адо этди.

Ё мен қучиб етмаган хаёт,

Она каби эслатар бурчим.

Сероб қилмай битган бир булоқ,

Каби битди ё қалбда кучим?

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

Зулфияхонимнинг қалби айрилиқ, ҳижрон азоби билан яшаса ҳам, унинг юзида табассум ёнма-ён яшади. Ҳаётга чиройли нигоҳ билан қаради.

Яхши дамларини, қайгули дамларини ҳам кулиб қаршилади. “У ўз шеърларида ҳаёт менга аёл бахтининг тўлиқ косасини лойик кўрмабди”- дейди. У дилидаги соғинч, ҳижрон, бор ҳасратини шеърга тўқди. У чексиз хурматга, эътиборга сазовор бўлди, шухрати жаҳонга ёйилди. У ҳамма учун дунёдаги энг бахтли аёлдек эди, лекин унинг қалби соғинч азоби, соғинч дарди билан ўтди. У қалб-ла суюкли ёри билан яшади.

Эмиш: шухрат ўраб кемтик қисматим,

Кўзлардан узоқда сирқираб оқар.

Қалбда қўрғошиндай ётиб ҳасратим,

Кўзларим жаҳонга бахтиёр боқар.

Эмиш: ҳаёт менга аёл бахтидан

Тўлиқ косасина кўрмабди лойик.

Лекин қалбим тўккан шеър шухратидан

Бахтли аёл дермиш мени халойик...

Ишқ, севги, муҳаббат ҳаётдаги энг олий туйғулардир. Зулфияхоним мана шу туйғу билан бахтли, мана шу туйғу хаёли билангина яшади. У умр йўлдоши Ҳамид Олимжон билан ўтган олтин дамларин бир он, бир зум ҳам унутмади. Ҳар бир инсон ўз тақдир қисматингдан қочиб қутилолмайсан, Қисмат Зулфияхонимни Ҳамид Олимжондан тортиб олди. Лекин Зулфияхоним ўтган умрига ўқинмайди, чунки унга Ҳамид Олимжондан ўчмас хотира, унутилмас лаҳзалари қолди ва бир умр ана шу хотира ва лаҳзалар билан яшади. У ўзини бахтли аёл деб ҳисоблайди, тақдиридан нолиммайди. Зулфияхоним халқ меҳрига, эҳтиромига, шухратига сазовор бўлган, халқи, эли суйган ўзбегимнинг бахтли аёлидир.

Лиммо-лим қисматига бўлмаганлар ёр,

Кемтиклик ҳасратин биларми дардин!

Қалбни безаб кетган ишқда зўр баҳт бор,

Юрак унутарми олтин дамларин?

Аёл бахти!

Мендей аёл бахтига

Тақдир маликани кўрганми лойик?

Халқ меҳрида, ёрман эл шуҳратига,

Бахтли аёл деса ҳақли халойик...

Зулфияхоним бошидан кўп қийинчиликларни кечирди. Унга ҳижрон доғи, соғинч алами ҳамроҳ бўлди. Лекин Зулфияхоним бардошли аёл эди. Унга одамлар Ҳамид Олимжоннинг вафотидан кейин, у шеър ёзолмайди, у Ҳамид Олимжоннинг шеърларини кўчириб, ўзининг номи билан чиқаряпти деган гап-сўзларга енгилиб қолмасдан ўзига-ўзи савол қўйди. Қани ўша зукколиг-у ирода, ғуур, қувончдан чақнаган кўзлар ўрнида нега қайғу, хафақонлик жой олди?

Нега жимиб қолдинг, хаста мунғайиб,

Ўзингни урасан яккаш тўшакка.

Нега, келиб-келиб энди, нақ ғариб,

Курашда енгмоқчи бўласан якка?

Қани зукко хислат-ирода, ғуур,

Дўл, бўрон, ҳижронлар ўта кулган куч.

Қани ўт булоғи, кўзингдаги нур,

Зиқлиқ, хафақонлик қайдан келди дуч?

Зулфияхоним бардошли, матонатли, сабр-тоқатли, қалби меҳр-муҳаббатга лиммо-лим тўлган, орзу-истаклари эзгуликка йўғилган, ўзбегим аёли номини ўзида жамлаган, юксак эҳтиромга лойик, номлари асрларга татигулик аёлдир.

Зулфияхоним “Ўйлар”, “Шалола” каби шеърий мажмуалари учун Ҳамза номидаги Республика Давлат мукофоти совриндори бўлган. “Сайланма”лари учун Иттифоқ Давлат мукофоти, хинд мавзуидаги шеърлари учун Жавоҳарлал Неру номидаги умумхинdiston соврини, тинчлик ва дўстликни тараннум этувчи асарлари ҳамда тараққийпарвар Осиё ва Африка ёзувчилари ҳаракатидаги фаол иштироки учун халқаро “Нилуфар” мукофатларига сазовор

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

бўлган. Айни чоғда шоиранинг халқаро дўстлик, тинчлик ва байналмилал руҳида ёзилган бадиий ва публицистик асарлари унинг катта жамоатчилик фаолияти билан қўшилиб кетади.

Президентимиз ташаббуси билан Зулфияхонимнинг меҳнатлари ардоқланиб, вафотидан кейин 1999-йили Зулфия номидаги давлат мукофотини таъсис этиш тўғрисидаги қарори қабул қилинди ва бу қарор 2000-йили тасдиқланди. Бугунги кунда Зулфияхоним издошлари сафи кенгайиб, нафақат ижодкор қизлар, адабиёт йўналиши, балки иқтидорли қизларнинг ҳам раҳнамосига айланган. Улар келажакдаги бўлғуси Зулфиялардир. Зулфияхоним бизни тарк этса-да, ўзидан қанча Зулфияларни қолдирди.

Зулфияхоним шеърияти бизга ҳаётга меҳр-муҳаббат-ла боқиш, тақдир қисматига, ҳижронга куч топа билиш, иродали, метин –бардошли бўлиш, шу билан бирга, ўзбек аёлининг вафо-ю садоқат фазилатларини акс эттирган.

**ТРЕБОВАНИЯ К РАЗВИТИЮ НАУКА О РУССКОМ ЯЗЫКЕ И
ПОДГОТОВКЕ К ПРОГРАММЕ ОЦЕНКИ PISA**

Axmedova Zebixon Qudratovna

Sirdaryo viloyati, Oqoltin tumani 1-sonli umumiy o'rta ta'lif maktabi
rus tili fani o'qituvchisi

Чтобы сформировать культуру общения на русском языке необходимо овладеть словарным запасом языка. Необходимо организовать интересные уроки для школьников, чтобы выучить русский язык и иметь высокое желание вступить в разговор. В то же время считаю правильным сосредоточиться в основном на начальном образовании.

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) - это международная система оценки, которая оценивает качество чтения и уровень понимания прочитанного у молодых людей в начальной школе в разных странах. Этот тип теста рассчитан на проведение каждые 5 лет, и участие узбекских учащихся в исследовании на 2021 год возлагает большую ответственность на учителей начальной школы.

Выполнение этой важной задачи требует от учителя нового подхода к обучению, активности. На данный момент вопрос о том, как подготовить студента к экзамену PIRLS, определяющему уровень международной оценки, вызывает у многих большое беспокойство.

Внеклассное чтение, подкрепление, повторные уроки и клубы играют важную роль в систематической подготовке к PIRLS. Важно расширить мировоззрение ученика, самостоятельное мышление, образное мышление. Конечно, у родителей есть своя роль. По мере того как взрослые читают книги в семье, ребенок постепенно следует им. Разнося соответствующие возрасту книги, полезно следовать советам учителя. В свободное время детям полезно смотреть не только сериалы и мультфильмы, но и логические фильмы для детей, шоу о мире животных и растений.

Практически все виды спорта, особенно шахматы, помогают повысить внимание ученика, двигаться к цели, развить способность принимать самостоятельные решения.

Важно выслушивать точку зрения ребенка во время урока или в перерывах и делать правильные выводы на основе реальных фактов. Требование от учителя говорить на литературном языке требует от ученика большего исследования себя, и это открывает путь к чтению.

При организации внеклассных уроков чтения, если студенту рекомендуется прочитать материал за 1 неделю, оно не будет отменено по субботам и воскресеньям, когда студент отдыхает. Конечно, родительский контроль очень важен. .

I. Студент, знакомый с содержанием работы, не столкнется с трудностями на более поздних этапах подготовки.

II. Вопросы и ответы будут основаны на содержании работы. Работа разделена на разделы, и каждый раздел озаглавлен учащимися.

III. Содержание работы изложено по плану. Рекомендуется использовать метод «Два выбора», чтобы сделать процесс выступления более интересным. Например, в этюде Франца Холера «Странная ночь» вы можете рассказать историю коридора, крокодила, девушки за дверью, фламинго, выходящих из журнала.

IV. Чтобы еще больше усилить последовательность событий в исследовании, желательно использовать метод «Колесо». В этом случае текст работы приводится в таблице в смешанном виде.

Каждый раздел пронумерован. Например: 1, 2, 3, 4, 5. Помещение, в котором находится номер, отмечено знаком «+» перед предложением в произведении. Чтобы понимать и оценивать литературу, каждый ученик должен понимать язык и знать формы искусства. Работа с информационными и художественными текстами требует от студентов владения естественными, социальными и математическими знаниями.

При поиске ответов на тесты важно обращать внимание на структуру вопроса. Опытный читатель сможет сам найти ответ на вопрос .Неопытному читателю это будет сложно. Очень эффективно не только читать каждую работу, но и «переваривать» и оценивать ее в мозгу. В развитии критического и логического мышления у ребенка взрослым важно учитывать то, что он имеет собственное мнение как личность в семье и в школе. От родителей и учителей требуется терпение и настойчивость, чтобы спокойно выслушать и объяснить свои ошибки. А иногда сама жизнь заставляет признать свои ошибки.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАБОЧЕЙ ТЕТРАДИ КАК СРЕДСТВО

ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

Курбанова Ирода Махиржановна

Преподаватель истории академического лицея МВУТ

Аннотация. В статье рассматривается актуальность использования рабочей тетради на уроках истории. Изучаются подходы к проектированию рабочих тетрадей по истории. Даются методические рекомендации по планированию работы с рабочими тетрадями и их использованию в учебном процессе.

Ключевые слова: рабочая тетрадь, самостоятельная работа, дидактический материал, наглядное пособие, тестирование.

В настоящее время актуальными становятся требования к личным качествам современного обучающегося – умению самостоятельно пополнять и обновлять знания, вести самостоятельный поиск необходимого материала, быть творческой личностью. Ориентация образовательного процесса на саморазвивающуюся личность делает невозможным процесс обучения без учета индивидуально-личностных особенностей обучающихся, предоставления им права выбора путей и способов учения. Появляется новая цель образовательного процесса – воспитание компетентной личности, ориентированной на будущее, способной решать типичные проблемы и задачи исходя из приобретенного учебного опыта и адекватной оценки конкретной ситуации.

Одним из важных предметно-знаковых средств обучения, получивших в последнее время общее признание преподавателей, является **рабочая тетрадь**. Применение рабочей тетради в обучении улучшает качество образования, повышает эффективность учебного процесса на основе его индивидуальности, появляется возможность реализации перспективных методов обучения.

В методике нет строгого определения рабочей тетради; так называют учебное пособие для учащихся с набором вопросов и заданий по учебной программе, которые выполняются в самой тетради. В основном предполагаются задания с письменными ответами, с этим связаны и типы заданий в рабочей тетради.

Рабочие тетради являются новым образовательным жанром учебной литературы, который интегрирует не только инновационную технологию образования, но и задает новую траекторию обучения, как теоретического, так и практического. В результате анализа литературы можно выделить следующие *дидактические функции рабочих тетрадей*[1]:

- **Компенсаторная** – то есть облегчение процесса обучения, уменьшение затрат времени, сил и здоровья учителя и учеников;
- **Информативная** – передача необходимой для обучения информации;
- **Интегративная** – рассмотрение изучаемого объекта или явления по частям и в целом;
- **Познавательная** - развитие познавательного интереса, умения наблюдать, мыслить, эстетического вкуса;
- **Формирующая** - формирование видов познавательной деятельности, приемов познания и способов усвоения.

Из критериев использования рабочих тетрадей на уроках можно выделить следующие:

- рабочие тетради облегчают учителю планирование урока (40%);
- позволяют сочетать на уроке устную и письменную работу (60%);
- избавляют учащихся от большого объема механической работы (20%);
- помогают учащимся выделять в тексте наиболее важную и существенную информацию (80%);
- способствуют привлечению всего класса к активной познавательной деятельности (100%)[2].

Можно выделить **три вида рабочей тетради:**

1. Информационный вид рабочей тетради несет в себе информацию только о содержании учебного материала. Учебная информация задает учащимся ориентацию в содержании рассматриваемой темы.

2. Контролирующая рабочая тетрадь используется после изучения темы занятия. Преподаватель с помощью листов рабочей тетради может определить, на каком этапе обучения учащийся допускает ошибку и в процессе занятий устраниТЬ ее.

3. Смешанный вид рабочей тетради включает в себя информационный и контролирующий блоки. В информационный блок включают новый учебный материал; в тренировочный - задания для самостоятельной работы; в контролирующий помещают задания и тесты для контроля полученных знаний и умений.

Особенно важно в процессе разработки рабочих тетрадей не забывать принцип «наглядности» - учащимся предлагаются чертежи, схемы, таблицы. Иллюстрации в рабочей тетради должны быть рабочими, т.е. обучающими. К ним могут ставиться вопросы, требующие объяснения. Рисунок можно дополнить или предложить свой вариант. Там, где это возможно и оправдано, имеет смысл предложить начертить или дополнить схему.

Вот некоторые типичные задания на закрепление, текущее повторение, совершенствование знаний и умений, обобщение и промежуточный контроль:

- Вставить пропущенный термин или название операции;
- Выбрать ответ из предложенных вариантов;
- Ответить на вопрос;
- Заполнить таблицу;
- Достроить схему, проставить (стрелками) зависимость, соподчинённость, указать соответствие.
- Задания, проверяющие знание терминологии, хронологии: указать какие-либо составные элементы понятия или процесса или дать пояснения к указанным элементам.
- Задания на размышление, выражение собственного мнения по проблеме,

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYASI**

- Написание эссе по опорным словам, по плану, по рекомендациям[3].

- Тестирование и обоснование своего ответа.

- Решение практических ситуаций.

- Составление и решений кроссвордов.

- Выявление ошибок в приведенных суждениях и обоснование правильного решения.

- Найти соответствия, продолжить формулировку.

- Заполнить пробелы по ходу лекции[4].

- Благодаря рабочим тетрадям преподаватель может какую-то часть работы по контролю, диагностике и исправлению обнаруженных недостатков в мыслительной деятельности отдельных обучающихся провести прямо на уроке.

Так при пооперационной отработке мыслительных процессов формирование интеллектуальных навыков идет быстрее, легче, с меньшим количеством ошибок, то появляется возможность значительно сократить объем домашних заданий и добиться достаточно хорошо усвоения материала и методов умственной работы прямо на уроке.

Используемая литература:

1. Кореневская Рамиля Абулхановна. Рабочие тетради как средство повышения эффективности учебного процесса. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://nsportal.ru/shkola/russkiy-yazyk/library/2013/04/28/rabochie-tetradi-kak-sredstvo-povysheniya-effektivnosti>

2. Семушина Л.Г. Ярошенко Н.Г. Содержание и технологии обучения в средних специальных учебных заведениях: Учеб. Пособие для преп. учреждений СПО . – М.: Мастерство, 2001.

3. Литвинова Ольга Ивановна. Рабочая тетрадь как средство управления учебно-познавательной деятельностью учащихся. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://agartu.com/217-rabochaya-tetrad-kak-sredstvo-upravleniya-uchebno-poznavatelnoy-deyatelnostyu-uchaschihsya>

4. Tarry Lindquist. Why and How I Teach With Historical Fiction.[Электронный ресурс] // Режим доступа:
<https://www.scholastic.com/teachers/articles/teaching-content/why-and-how-i-teach-historical-fiction/>

5. **Литвинова Ольга Ивановна.** Рабочая тетрадь как средство управления учебно-познавательной деятельностью учащихся. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://agartu.com/217-rabochaya-tetrad-kak-sredstvo-upravleniya-uchebno-poznavatelnoy-deyatelnostyu-uchaschihsya.html>

6. 10 surprising benefits to using workbooks. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://www.weirdunsocializedhomeschoolers.com/10-surprising-benefits-using-workbooks/>

ИБРАТНИНГ ПУБЛИЦИСТИК МЕРОСИ

Кабулова Замира Адилбаевна

Қорақалпоқ давлат университети,

Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси доценти

Ўрта Осиёда XIX аср охири XX аср бошларида маданий, ижтимоий-сиёсий ва фалсафий фикр тараққиётида матбуот, нашриёт муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ўзбек зиёлилари Сатторхон, Фурқат, Комил Хоразмий, Исҳоқхон Ибрат, Абдулла Авлоний, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мирмуҳсин Шермуҳамедов-Фикрийлар ўзларининг илғор қарашларини ёйишда матбуотдан минбар сифатида фойдаландилар. Шунинг учун ҳам XX аср бошларида илғор, ҳозиржавоб публицистика жанри етакчи ўрин тутди. Публицистика ўзбек адабиёти учун янги жанр бўлишига қарамай, ўзбек маърифатпарварларининг жанговар минбарига айланди. Шунинг учун ҳам Исҳоқхон тўра Ибрат қатор публицистик мақола ва шеърларида матбуотнинг халқ маънавий-маданий ҳаётидаги аҳамиятига юксак баҳо берди. Ўзбек маърифатпарварлари ўзларининг илк публицистик асарларини ўзбек тилида биринчи бор чиққан “Туркистон вилоятининг газети”да эълон қилдилар.

Бу газета Чор Россиясининг Ўрта Осиёдаги мустамлакачилик сиёсатини амалга оширишни тезлаштириш, ерли аҳолини руслаштириш мақсадини кўзда тутган бўлса-да, ўзбек маърифатпарварлари бу газета сахифаларидан ўз мақсадлари йўлида фойдаландилар.

Исҳоқхон Ибрат ҳам бу жанрда қалам тебратди ва ҳажм, мазмун, мавзу эътибори билан диққатга сазовор публицистик мақолалар, шеърлар яратди. Унинг биз тўплаган мақолалари 45 дан ортиқ бўлиб, шулардан 35 таси “Туркистон вилоятининг газети” сахифаларида босилган. Ибрат публицистикасининг асосини маърифатпарварлик ғояси ташкил қиласди. У дастлабки мақолаларидан бошлаб меҳнаткаш халқ бошидаги оғир мустамлака зулмини фош этишга, халқни маънан уйғотишга ҳаракат қилди, Янгича “усули

савтия” – “усули жадид” мактабларини очиш ва бу мактаблар учун дарслик ва қўлланмалар яратиш ишига алоҳида аҳамият берганлиги сабаби ҳам шунда. Бу йўналишдаги ҳаракатлар оммавий тус олди. Янгича маърифат- парварлик даражасига ўсиб чиқди, доираси кенгайди. Улар хотин-қизлар масаласига ҳам алоҳида эътибор бердилар. Шоир ва илғор маорифчи Мухаммадшариф Сўфизода “она бўлғувчи қобила қизлар”нинг илм-фан эгалари бўлишларини орзу қиласди:

Бечора она бўлғувчи қобила қизлар,
Нозик қўлига олмай ўтар хома ва дафтар.
Ибрат кўзимиз кўр, ҳақиқат қулоғимиз кар,
Сўз тўғриси шул, бизда бор авра ва на астар.

Маърифатпарварлар халқнинг порлок келажагига зўр умид билан қарадилар. Исҳоқхон Ибрат “усули савтия” мактабларини ташкил этиш, уларни дарсликлар ва ўкув қўлланмалари билан таъминлаш ишига бош-қош бўлди. “Матбааи Исҳоқия”да шундай дарсликлар ва ўкув қўлланмаларини нашр эттирди. “Санъати Ибрат, қалами Мирражаб Бандий”, “Илми Ибрат” ва бошқалар шулар жумласидандир.

Халқ фарзандларининг ўн-ён беш йиллаб мактаб ва мадраса тупроғини ялаб, охири саводсиз ёки чаласавод бўлиб чиқишидари Ибратни изтиробга солди. У бундай мактаблар ўрнида янги, замона талабига жавоб бера оладиган, замонавий илмлар ўқитиладиган мактаблар барпо этиш шиори билан чиқди. Эски мактаб ўқитувчиларининг жоҳиллигини, авлодни тарбиялашга, билим беришга қодир эмаслигини таъкидлайди.

Исҳоқхон Ибрат мазкур мақоласида “усули савтияни тадрижия” методини тарғиб қиласар экан, у биринчи навбатда, ўз амалий фаолиятига, янги илғор педагогика ютуқларига суюнди³.

Исҳоқхон Ибрат янгича таълим-тарбия тизимининг афзалликларини исботлашда кўпроқ ўзи эришган ютуқларга, амалий фаолиятга ўзи татбиқ қилган янги усулларга асосланди. Мутафаккирнинг қуйидаги фикрларига

³ “Туркистон вилоятининг газети” 1907 йил 6 сентябрь, 66-сон.

эътибо беринг: “Мен ўзим ҳам ўзимга қарашлик ўнта-ўн бешта (болаларни эски мактабда ҳеч баҳра топмай, беҳуда юрдуқларина жоним ачиб, Қозон тарафиндан... бир мулла (Хусайн Макаев) жалб эдуб, мактаб қилиб бердим. Мактабнинг күшодига уч ой бўлган йўқ, йигирмадан зиёда кичик болалар, ўн-ўн бешта одамлар “алиф нима?” деган саволина “калтак” деб жавоб берувчилар тамоми саводи чиқиб, ҳар нарсани ёзадурган бўлдилар. Тўрт-бешта етти ва саккиз саналар Кўқонда юруб, ҳеч нарса билмаган муллабаччалар битамомиҳи арабий муколамаға қодир бўлуб, ҳар бир китобларни мутолаа этадурган бўлдилар. Шул сабабдин биз тажриба қилиб, бул ўқутишга (усули савтияга) тамом ихлос қилдик”¹.

Исҳоқхон Ибрат илғор мактабдор сифатида ўз мактабида ҳафталиқ дарс жадвалини жорий қилди. Бу ҳакда унинг собиқ ўқувчиси Мирзабой Ғиёсов шундай дейди: “Биз мактабга олдиндан тузиб қўйилган ҳафталиқ дарс жадвали бўйича дарсларга тайёрланиб келар эдик. Ҳар бир дарсдан кейин танаффус бўлар эди”.

Ўзбек мутафаккирлари – жадидчилик ҳаракатининг Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мунаввар қори Абдурашидхонов, Исҳоқхон Ибрат каби намояндалари Ватан ва миллатни юксак тараққиёт даражасида кўришни орзу қилдилар ва бу орзуларини амалга оширишнинг бирдан-бир йўли сифатида мактаб ва мадрасаларни тубдан ислоҳ қилиш масаласига бутун куч-ғайратларини, билимларини сафарбар этдилар. Улар ўз фаолиятларини бир-бирларидан ажralган ҳолда эмас, ўзаро ҳамкорликда, ҳаммаслакликда, яқин алоқа боғлаган ҳолда йўлга қўйдилар. Исҳоқхон Ибрат 1908 йили жуда катта хайрли ишга қўл урди: у Уфа ва Оренбург шаҳарларида бўлиб, оренбурглик Гауфман деган матбаачидан пулинин ўн йил мобайнида тўлаш шарти билан 1901 йили чиқсан литографик машина сотиб олди. Исҳоқхон литография анжомларини катта машаққатлар билан Оренбургдан Кўқонга поездда, Кўқондан Тўракўрғонга туяларда олиб келди. 1908 йил апрель ойида ўзи 1905 йили қурдирган ҳаммом ўрнида чопхона ташкил қилди ва “Матбааи Исҳоқия”

¹ Қосимов Б. Ибрат. Ажзий. Сўғизода. –Т.: Маънавият, 1999.

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

номи билан ишга туширди. Бу ишда қишлоқ аҳолиси унга яқиндан ёрдам берди. Ҳарф ўйиш учун Мирзабой Ғиёсов катта ёнғони кесиб берди ва ўзи ҳам ушбу матбаада ишлади. Матбаа ишларидан хабардор бўлган Ҳусайн Макаев Исҳоқхон билан ёнма-ён туриб ишлади. Туркистоннинг чекка қишлоғида матбаанинг вужудга келиши ўзбек халқининг фан ва маданият соҳасидаги катта ютуғи эди.

Туркистоннинг илк матбаачиларидан бири Исҳоқхон Ибрат ўзининг бу амалий фаолияти билан XIX аср охири XX аср бошларидағи илғор маърифатпарварлар ғояларини яна бир погона юқорига кўтарди. Бу матбаада турли китоблар, савод чиқаришга оид рисолалар, дарсликлар, плакатлар, открыткалар муентазам нашр этиб турилди.

1937 йил. Қатағон Ватанимизнинг фозил кишилари қаторида Исҳоқхон Ибратни ҳам аждаҳодай ўз домига тортди. 75 ёшни қоралаган кекса шоир ва бир “қора машина” тўла китоб Андижон турмасига олиб кетилди. Исҳоқхон Ибрат Сталин турмасида бир неча ой ётиб, ҳаёт билан видолашди. Бутун умрини халқининг маърифати, истиқлоли учун баҳш этган 75 ёшли нуроний шоир қамоқнинг ҳам жисмоний, ҳам руҳий азобларига бардош бера олмади.

Мустақиллик шарофати билан Исҳоқхон тўра Ибрат меросини илмий ўрганиш ва оммалаштириш имконияти кенгайди. Унинг “Танланган асарлар”и ҳам бунга далил бўла олади. Ушбу нашрнинг аввалгиларидан фарқли жиҳати шундаки, унда шоирнинг шу пайтгача илм ахлига маълум бўлмаган шеърлари аниқланиб, тўпламга киритилган. Исҳоқхон тўра Ибратнинг публицистик мероси намуналари ҳам илк бор мустақиллик туфайли эълон қилинди. Бир сўз билан айтганда, Ибрат ҳаётининг иккинчи умри бошланди.

ТИЛ – МАЊНАВИЯТ КЎЗГУСИ

Мадаминова Рањно Юсуфбаевна

Қорақалпоқ Давлат Университети

«Ўзбек тили ва адабиёти» кафедраси ассистенти

Тил – сўзловчи истагини тингловчига етказувчи таржимон.

(Абу Райхон Беруний)

Жамиятда инсонлар фикр алмашишга, бир-бири билан алоқа қилишга эҳтиёж сезади. Бунинг энг асосий воситаси улкан бойлигимиз ва бебаҳо булган она тилимиздир. У ўз вазифасини ёзма ва оғзаки нутқ жараёнида бажаради. Бизга маълумки, дунёда уч мингга яқин тил мавжуд, лекин барча тилларга ҳам давлат тили деган шарафли мақом насиб этмаган. Ўзбек тилининг мўътабар минбардан ўрин олиши, яъни давлат тили мақомига эга бўлиши бу бир баҳт, қолаверса мўъжизадир.

Тил – ҳар ҳар бир мамлакатнинг ва халқнинг миллий ўзлигини намоён қилишда муҳим воситадир. Жамики эзгу фазилатлар инсон қалбида аввало она алласи, она тилининг бетакрор жозибаси билан сингади. Шундай экан, ўзбек тили Ўзбекистон Республикасининг давлат тилидир. Ўзбек тилига давлат тили мақомининг берилиши 1989 йил 21-октябрь санаси деб айтилади. Ана шундан буён ўша кун ўзбек тилининг давлат тили байрами сифатида нишонланади. Ўтган йили давлат тили мақомига ўттиз йил тўлиши муносабати билан ўтказилган байрам тадбирида президентимиз нутқида ҳар йили ушбу санани байрам сифатида дам олиш куни деб нишонланиши таъкидланди. Демак, бу ҳам давлат тилимизга бўлган ҳурмат ва эҳтиромдир. Ўзбек тили жуда узок масофаларни босиб ўтган тилдир. Бу тил кеча ёки бугун пайдо бўлмаган. Шу сабабли ҳам ўзбек тилининг тарихи узоқларга боради. Тарихга назар ташласак, ўзбек халқи 1929-йилгача араб, 1929-йилдан 1940-йилгача лотин, 1940-йилдан 1993-йилгача рус-кирилл алифбоси асосидаги ёзувлардан фойдаланган. Нихоят

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

давлат тили қабул қилингандан сўнг, 1993-йил 2-сентябрда «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида» қонун қабул қилинди.

1995 йил 6-майда Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисида Ўзбекистон Республикасининг «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисидаги қонунига ўзгаришлар киритиш ҳақида» қарор қабул қилинди. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили ҳақида»ги қонунининг 1-моддасида «Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ўзбек тилидир» деб таъкидланган. Демак, Ўзбекистонда яшовчи бошқа миллат ва элат вакилларининг ўзбек тилини ўрганиб, шу тилда яшовчи ахоли билан мулоқотда бўлиши, маданияти, урф-одати, анъаналарини ҳурмат қилиши, юрт эгаларига бўлган уларнинг эҳтироми байнаминалигининг ифодасидир.

Ҳар бир миллат ҳар бир давлат биринчи навбатда ўзининг юксак маданияти билан кучлидир. Бебаҳо бойлигимиз, давлатимиз тили эса халқимизнинг маънавият кўзгусидир. Бу тилда М.Қошғарийнинг «Девону лугатит турк» китоби, Юсуф Ҳос Ҳожибининг «Қутадғу билиг», Аҳмад Яссавийнинг ҳикматлари, А.Навоийнинг «Хамса»си, Чўлпон ва А.Ориповларнинг ўтли шеърияти яратилган.

Давлат тили ҳақидаги қонун, шунингдек, Республика ҳукуматида кейинги йилларда қилинган ҳар бир қатор қарорлар, давлат дастурлари туфайли Ўзбек тили умумтаълим мактаблар, академик лицейлар, касб-хунар коллажлари (техникумлар) барча Олий ўқув юртлари ўқув режасининг асосий фанлардан бири сифатида ўқитилиб келинмоқда. Бизнинг Қорақалпоғистон Республикасида икки тил давлат тилидир. (Ўзбек ва қорақалпоқ тиллари). Бу жойда таълими қорақалпоқ, қозоқ, туркман ва рус гуруҳларда ўзбек тили давлат тили сифатида ўқитилиб келинмоқда.

Ўзбек тили машғулотларида талаффуз, имло, тилнинг белгилари ва услубият билан боғлиқ масалаларга кенгроқ аҳамият бериб, имло қоидалари грамматик қонуният асосида шарҳланиш ва мустаҳкамланиши лозим.

Ўзбек тили фанининг асосий мазмунига куйидаги талаблар қуйилади:

1. Ўзбек тилида эркин мулоқотга киришни ва иш юритиш малакасини эгаллаш (нутқий коммуникатив малака).

2. Тил материаллари ва воситалари, хусусан, ихтисослик лексикасини нутқда қўллай билиш учун етарли билимларни ўзлаштириш (грамматик билим ва малака).

3. Миллий маданият ва умуминсоний қадриятларни сингдириш орқали юксак маънавиятли шахсни тарбиялаш (миллий маънавий маданиятни) эгаллаш масаласи). Демак, дарс жараёнларини ушбу талаблар асосида олиб борилса давлат тили софлигини сақлаш ҳамда бойитиш мумкинн.

Талабалар ўзбек тилида мулоқот малакаси, яъни ўзбекча оғзаки нутқ, ўқиши, ёзув кўнилмаларини; нутқий фаолиятининг асосий тўрт тури: гапириш, нуткни тинглаб тушуниш, ўқиши ва ёзиш малакаларини эгаллаши керак. Минг афсуски, шу кунгача ҳам ўзбек тили давлат тили асосида ёзилган кўпгина қоғозларда хатоликлар учрайди. Айниқса, кўчаларда илиб қўйилган айрим сўзларда, имловий хатоликларни кўриш мумкин. Кўпинча лотин ва кирилл алифбосидаги ҳарфлар араласиб ёзилган ҳолатларни курамиз.

Куйидаги четдан кириб келган сўзларни куплаб учратамиз. **Чайная, бар, кафе, аптека, мясо, ласвегас** каби сўзларни учратамиз. Ахир бу сўзларнинг ўзбек тилидаги вариантини ёзиб қўйсак, қандай чиройли куринарди ва давлат тилига бўлган ҳурмат ошарди.

Бундай хатолар ўз вақтида бартараф этилмаса, давлат тилимизнинг софлигини сақлаш ҳамда шу тилни бойитиш муаммолари кўпайиб бораверади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили ҳақида»ги қонуни (янги таҳрирда) / ЎзР. Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1989. 26-28 сон, 453 модда; 1991 – 11-сон, 273-модда.
2. Рафиев А., Маҳмудов Н., Юлдашев И. Нутқ маданияти ва давлат тилида иш юритиш. – Тошкент. 2013.

**"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYASI**

3. Б.Тўхлиев, Г.Қурбаниязов. Ўзбек тили Олий ўқув юртларининг қорақалпоқ гуруҳи талабалари учун. Тошкент. 2012.

4. Юлдашева Ш., Кабулова Д., Сабирова М., Ўзбек тили (ўқув қўлланма). – Нукус. Билим, 2013.

Интернет сайтлари.

1. <https://www.Lex.uz>. – Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси.

2. <http://librouy.Ziyonet.uz/>= таълим портали.

ТУРЛИ ХИЛ ҚОБИЛИЯТЛИ ЎҚУВЧИЛАРДА ИНГЛИЗ ТИЛИ

ЎҚИТИШ МУАММОЛАРИ

Ибайдуллаева Дилороам

Андижон шаҳар 31- мактаб ўқитувчиси

Инновацион педагогик технологияларни чет тили ўргатишда хусусан, инглиз тили ўргатишдаги аҳамияти ҳақида гапирганимизда албатта дарс ташкилиниң негизини ташкил қиласидиган ўқитувчининг билим ва кўникумларига эътибор қаратамиз. Ҳар томонлама ривожланган, илғор педагогик технологияларни ўзлаштирган ўқитувчи бўлиш учун ҳозирги замон талаблари мөхиятини тушуниб бориш керак эканлигини унитмаслигимиз керак. Биз чет тили ўргатишнинг янги инновацион технологиялари ҳақида гапирганимизда, доимо тил ўрганувчи ўқувчи ва талabalарини мустақил фикрлаб, ўз- ўзларини таълим жараёнида бошқаришини назарда тутамиз.

Дарҳақиқат, ҳозирги замон ўқувчилари устозни ҳурмат қилиш билан биргаликда кўпроқ ўз муаммоларини мустақил ечишга ва тўғри қарорлар қабул қилишга мойилроқдир. Бундан ташқари уларнинг билим олишга бўлган интилиши нисбатан тез ва жадалроқдир. Бунга сабаб оммавий ахборот воситалари , компьютер ва интернет хабарларининг тез суратда ўсишидир. Бундай долзарб замонда, биз ўқитувчилар ҳаргиз талabalardан ортда қола олмаймиз.

Дарс давомида ҳамиша ўқувчиларни илҳомлантириб, уларни сухбатга жалб қилувчи кўп саволлар билан мурожаат қилиб туриш мақсадга мувофиқ деб ўйлайман. Бизга маълумки, чет тили ўқитишнинг бир қанча малака ва кўникум ҳосил қилувчи усуслари мавжуд. Улардан бири ақлий ҳужум ва гуруҳ бўлиб муаммони ҳал қилишdir. Бу усуслар инглиз тили ўқитишда асосий чет тили ўрганишга хоҳиши кучли бўлган ва келажакда филологик ёки ижтимоий-гуманитар фанларни яхши ўзлаштирадиган ўқувчилар учун жуда самарали бўлиб келган, бироқ кўпроқ аниқ фанларга қизиқиши кучли ва ўзнутқини

доимо ўз она тилида ҳам ифодалашга қийналадиган баъзи болаларда бу усул унчалик таъсир этмаётганини гувоҳи бўлдик.

Биз биламизки, мактаб синфлари доимо билим даражаси турли хил бўлган ва қизиқишлари ҳам турлича болалардан ташкил топади. Буни биз “Lessons in mixed ability classes” деб номлаймиз, яъни турли қобилиятили ўқувчиларга тил ўргатиш. Бу доимо ўқитувчиларга етарли муаммолар олиб келган.

Одатда мактабнинг ўрта синфлари 7- синфгача бир хил ёшдаги ва турли хил қобилиятили болалардан иборат синфлардан ташкил топади. Таълим йўналишидаги ҳозирги замон изланишлари шуни кўрсатяптики, турли хил қобилиятили болалардан ташкил топган групхларда фанларни ўқитиш бир хил даражали болалардан ташкил топган синфларда ишлашдан кўра самаралироқ экан.

Дастлаб қараганда бундай синфларда дарс ўтиш ўзига яраша уларда инглиз тилини бошланғич билими турличадир ва улар турли хил тезликда берилган материални ўзлаштирадилар. Бу албатта ўқитувчини унчалик хурсанд қилмайдиган ҳолатдир.

Турли хил қобилиятили ўрганувчилар мавжуд синфларда кўпроқ қўйилган талабларни таҳлил қилиш ва муҳокам а қилиш (needs analysis) йўли билан машғулотларни амалга ошириш керак. Табиийки бундай синфларда кучли ўқувчилар ўзларини босик ҳамда қатъий ҳис қиласидилар, билим даражаси кучли бўлмаган ўқувчилар ўзларини кучли ўқувчилар томонидан босим ўтказилгандек ҳис этадилар. Шу ҳолатларда needs analysis жуда қўл келадиган воситадир. Муаммонинг ечими – синфдаги ҳолатни очиқ муҳокама қилиб, ҳолатни юмшатиш йўлларини биргаликда қарор қабул қилиш. Бу ўқувчиларнинг ўз муаммоларини ўzlари ҳал қила олиш қобилиятини янада ривожлантириб қолмасдан, уларни муаммоли вазиятларда групх бўлиб қарор қабул қилишга ўргатади.

Талабларни таҳлил қилишда ўқувчиларни ўзларининг ўқиш усуллари (learning style) устида фикр қилиш ва ўрганиш стратегияларини кўриб чиқиш ва

турли ҳил ўқитиш мотивациялар устида фикрлашга мажбур қилиш керак. Бунда савол- жавоб ўтказилиб (survey) қуидагиларни ўз ичига олади:

- Қандай машғулотлар сизга ёқади/ фойда келтиради ?
- Қандай тил малакаларини ривожлантирумөжисиз?
- Ёлғиз ишлаш ёқадими ёки гурӯҳ бўлиб ишлашми ?
- Дарсда пассив тинглаб ўтириш ёқадими ёки қатнашиб туришми?

Ўқувчилар ўзларининг жавобларини солиштирадилар. Ўқитувчи эса жавобларни умумлаштириб статистик маълумот тайёрлайди.

Кўп ҳолатларда учли талабалар билан кучсиз талабаларни жуфтлаштириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Коммуникатив ёндашув кўпроқ индивидуал ишлайдиган талабалар билан ишланганда самара бермаслиги мумкин, уларга бошқа усулда ёндашилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Ўқитувчи ўқитаётган гурӯҳини маълум бир йўналишда йўналтириш билан биргаликда унга мослашуви ва ўқитилаётган ҳар бир талабага индивидуал ёндашмоғи лозим. У талабаларнинг дарсдаги фаолиятини текшириб, ўрганиб чиқиши керак. Бу ҳолатда инглиз тили ўқитиш усуллари (study skills) талаба ва ўқитувчининг ҳамкорлигини кучайтиришга ёрдам беради. Талабаларда ўзига ишонч ва инглиз инглиз тилида мустақил фикрлаб, ўз нуқтаи назарини айта олиш қобилиятини ривожлантириш учун баъзи техник усуллардан фойдалана бошлайди.

Yulduz Nurjanova

Berdaq nomidagi QDU

O`zbek tili va adabiyoti kafedrasasi o`qituvchisi

Kishining zeb-u ziynati, go`zalligi uning tilidadir.

(Hadisi sharifidan)

Til inson uchun berilgan buyuk ne'mat, u milliy madaniyatning ham muhim tarkibiy qismidir. U nafaqat aloqa quroli, balki inson shaxsini fazlu kamolga yetkazuvchi, uning xulqi-odobi, insoniy xislat va fazilatlari uyg`unligini ta'minlovchi ibrat va tarbiya manbai hamdir. Zero, u xalqqa kuch-quvvat, ruhiy barkamollik bag`ishlaydi. Bundan tashqari u inson faoliyatida borliqni bilish, fikr almashish, jamg`arilgan bilimlarni avloddan-avlodga yetkazish vositasidir. Tilda millatning boryo`g`i, o`y-fikri, dunyoqarashi, orzu-umidlari, Vatani, his-tuyg`ulari aks etadi. Har bir til asrlar davomida rivojlanib, boyib boradi.

Darvoqe, jamiyat hayoti, inson kechinmalari naqadar rang-barang bo`lsa, til ham shu qadar serjilodir. Til qanchalik serqirra bo`lsa, boyisa, millat ma'naviyati ham shu qadar yuksaladi. Shu o'rinda men alohida ta'kidlab o'tmoqchi bo`lgan narsa bu til sofligini saqlab qolish masalasidir. Ona tiliga hurmat, avvalo, uning sofligini ta'minlashga intilish orqali yuzaga chiqadi. Til sofligini saqlab qolishimiz uchun biz o`zbek tili o`qituvchilari nimalarga ahamiyat berishimiz kerak?

Birinchidan, ijtimoiy sohalardagi ko'plab atamalarni o'zbekchalashtirish, yangi atamalarga mos muqobil so'zlarni topish, sheva so'zlarini o'rganishni takomillashtirish, tilimiz sofligini ta'minlash uchun zaruriy choralarни ko'rishimiz kerak. Shuningdek, dars mobaynida har bir mavzuni o`rgatish mobaynida oddiygina misollar bilan chegaralanib qolmasdan, balki nasihatomuz gaplardan ham keng foydalanganimiz ma'qul. Chunki til ta'limi orqali nafaqat ta'lim, balki tarbiya ham berishimiz kerak. Qisqacha qilib aytganda “Ahmad mакtabga bordi” yoki “Ahmad

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMIV-ONLAYN KONFERENSIYASI**

maktabdan qaytdi” kabi misollar o’rniga xalq maqollari, ibratli so`zlaridan ham unumli foydalansak tilimizning rivoji uchun o`z hissamizni qo`shgan bo`lar edik.

Darhaqiqat, o`zbek tiliga davlat tili maqomi berilganligi o`zbek xalqining siyosiy va madaniy hayotida eng yirik voqealardan biri bo`ldi. Bunga ham mana 30 yildan oshdi. Endilikda biz qanchadan-qancha ulug` bobolarimiz ilmiy meroslarini, ma’naviy meros hisoblanmish hikmat durdonalarini, badiiy asarlarini, tarixiy memuar asarlarini o`z ona tilimizda sevib mutolaa qilayapmiz. Ayni damda davlatimizning muhim hujjatlari ham shu tilde yozilmoqda. Ona tilimiz davlatlararo muloqotlarda, dunyoning nufuzli minbarlarida, xalqaro anjumanlarda ham keng qo`llanmoqda. Hatto Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ham BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida davlat tilida nutq so`zlashi tilimizning yanada yuksakligi, ona tilimizga bo`lgan e’tibor va hurmat ramzi deb bilaman.

Xulosa qilib aytganda, ona tilini sevish ham vatanparvarlik belgisi, ajdodlar ruhiga hurmat ramzidir. O`z tilini hurmat qilgan xalq o`zligini, o`z g`ururini asrab-avaylagan bo`ladi. Ona tiliga muhabbat har bir so`zning ma’nosini chuqur anglagan holda ishlatish, uni yaxshi bilish, asrab-avaylash kabi fazilatlarda namoyon bo`ladi. Shunday ekan, biz, ayniqsa o`zbek tili o`qituvchilari tilimizning beqiyosligini, rang-barangligini, kelgusi avlodga teran yetkazishimiz muqaddas burchimiz ekanligini aslo unutmasligimiz kerak. Zero, davlat tili birligimiz, borligimiz ramzidir. Shuningdek, ayni damda yoshlarimiz ongiga milliy g`urur va nafosatni yuksaklarga ko`tarishni mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy jihatdan taraqqiy etishi, xalqaro obro`-e’tiborining yuksalishi uchun ona tilimizni yanada boyitish, uni puxta egallashimizga ham ko`p jihatdan bog`liq ekanligini takror va takror uqtirishimiz zarur deb o`ylayman. Ana shunda yosh avlod qalbida tilimizga yanada mehr oshadi, kelajakda ular o`z ma’naviy barkamolligini ko`rsata olishi, shubhasizdir.

**“ILM-FAN VA TA’LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”
MAVZUSIDAGI 12-SONLI RESPUBLIKA ILMYIY-ONLAYN KONFERENSIYASI**

Ushbu konferensiya materiallari to’plami O’zbekiston Prezidentining 2020 yil 2 mart kungi «Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili»da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to‘g’risida»gi Farmonida ko‘zda tutilgan vazifalarni ijrosini ta’minlash maqsadida “Academia Science” ilmiy tadqiqotlar markazining www.academiascience.org ilmiy jurnallar portali tahririyati tomonidan nashrga tayyorlandi va chop etildi.

Konferensiyaning maqsadi:

Professor-o’qituvchilar, talaba-yoshlarni jamiyatda olib borilayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi rolini kuchaytirish, innovatsion g’oyalarni amalga oshirish va takomillashtirish, shuningdek yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va rag’batlantirish kabi ustuvor vazifalarini amalga oshirish hamda mazkur yo’nalishda ilmiy tadqiqot ishlarini faollashtirish, yoshlarimizning ma’naviy immunitetini kuchaytirish, ularning bo’sh vaqtini mazmunli o’tkazishda 5 ta muhim tashabbus muhim ahamiyat kasb etadi.

Eslatma! Konferensiya materiallari to‘plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g’riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

Bosh muharrir

Eshmatov G‘ayratjon Ma’rupovich

Mas’ul kotib

Ravshanjon Abdullayev
Bag‘dod tumani 8-umumiyl o‘rta ta’lim maktabi tarix fani o‘qituvchisi

Nashrga tayyorlovchi

Holiqov Muhriddin Tavakkaljon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti

“Ilm-fan va ta’limda innovatsion yonadshuvlar, muammolar, taklif va yechimlar” mavzusidagi 12-sonli Respublika ilmiy-onlayn konferensiyasi materiallari to’plami, 30-may , 2021-yil. – Farg‘ona shahri: Academiascience, 2021. – 179 b.